

AGORA

30-jarig jubileumnummer

Universiteit

Thema: Slow science | Publicatiecultuur | Blinde planologie
Campusontwikkeling | Lagendijks klassieker | Samen opleiden | AGORA 2009-2013

Redactioneel: Onder professoren

“Een universiteit is immers geen fabriek met een prikklok, maar een culturele instelling zonder winstoogmerk”. Het is een zin die je zomaar kunt tegenkomen in een recent pamflet van de Belgische slow science beweging. Of wellicht tijdens een symposium van haar Nederlandse evenknie, Science in Transition. Onjuist: het is afkomstig van de beroemde schrijver Willem Frederik Hermans en komt uit 1972. Hermans was toentertijd lector fysische geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Er was discussie ontstaan over zijn functioneren, Hermans zou te weinig tijd besteden aan onderwijs en onderzoek. In plaats van zich louter te verdiepen in erosieprocessen, schreef Hermans in zijn Groningse tijd inmiddels klassieke boeken als 'De donkere kamer van Damokles' (1958) en 'Nooit meer slapen' (1966). Aan zijn tijd in de wetenschap kwam een einde in 1973 toen Hermans eervol ontslag kreeg. In zijn roman Onder professoren (1975) rekent hij vervolgens genadeloos af met het Groningse academische milieu. Met name zijn directe collega en hoogleraar economische geografie Robert Tamsma moet het hierin ontgelden onder het nauwelijks verhullende pseudoniem Prof. Drs. Knellis Tamstra - “een man die nooit hoogleraar had mogen worden”.

De ergernis tussen beide heren komt prachtig naar voren in een briefwisseling uit 1969 (zie de Andere Tijden documentaire uit 2002-2003 voor meer achtergrond). Tamsma schrijft: “Weledelzeergeleerde heer, Hoewel onze correspondentie een bijkans levendig karakter dreigt aan te nemen, wil ik haar ten aanzien van de onderhavige kwestie hierbij toch beëindigen. Ik ben nu eenmaal uiterst ongevoelig voor puur formele redeneringen, zeker wanneer deze geen enkele wortel hebben in een werkelijkheid waarmee ik 300 uur per maand bezig ben, en u vermoedelijk dertig uur per jaar. Hoogachtend, R. Tamsma.” Hermans reageert: “Waarde Tamsma, Ik ben geschokt, maar vanzelfsprekend ook zeer geveleid door je medeling dat jij 300 uur per maand bezig bent met een werkelijkheid waar ik me slechts ongeveer dertig uur per jaar mee zou bezighouden. Dat ik geniaal ben is me zelden zo onverbloemd onder het oog gebracht. Al wil ik wel toegeven dat de een nu eenmaal een beetje vlugger van verstand is dan de ander. (...) Steeds hartelijk, Hermans”.

Op de gedragen stijl na is deze briefwisseling uiterst actueel. Immers, veel van de frustratie met het huidige universitaire systeem richt zich op de dominantie van formalisatie, van meten en output. Uren verantwoorden en wetenschappelijke artikelen zijn leidend geworden, diep nadenken en schijnbaar zinloze zijpaden inslaan een stuk minder. Het maken van een AGORA behoort ook niet tot de kerntaken. Het draagt namelijk niet direct bij aan de afronding van een scriptie, proefschrift of beleidsdocument. Toch slagen gevorderde studenten, promovendi en beginnende professionals er iedere keer weer in hun schaarse uurtjes kundig en gedreven aan AGORA te besteden.

OMSLAG VOOR De Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht op De Uithof. © Arquitextonica
OMSLAG ACHTER De geografie van AGORA: 5 jaar AGORA artikelen op de kaart. Infographic door Laura Cornet (lauracornet.nl)

Het overzichtsstuk ter ere van AGORA's 30 jarig jubileum (zie pagina 54 t/m 57) schetst hoe het magazine de afgelopen vijf jaar nieuw elan heeft gekregen. Met dank aan redacteurs die zich ondanks de propvolle agenda's vrijwillig inzetten om vijf keer per jaar een nummer uit te brengen. Hierbij niet pretenderend dat onze redacteurs net zo vlug van verstand zijn als Hermans. Behalve inspiratie is het maken van een AGORA vooral transpiratie. 's Avonds nog even een stuk corrigeren of op zondagochtend aan de telefoon overleggen over de laatste drukproef. Zonder precies te weten waar het toe leidt, maar vanuit het gevoel dat het iets bijdraagt aan – een vreselijk woord – het sociaalruimtelijke veld.

Als hoofdredacteur heb ik de afgelopen drie jaar mogen bijdragen aan dit bijzondere project, dat voor mij met deze editie ten einde komt. Bezien vanuit het in dit themanummer veelvuldig bekritiseerde bedrijfsmatig perspectief: het heeft me meer opgeleverd dan het heeft gekost. De energie die ik erin stak kreeg ik dubbel en dwars terug door de ideeën, analyses en scherpzinnigheid van andere redacteurs. Alles behalve een prikklok. Eerder een laptop die je vrijwillig op zondagochtend nog even openklapt. Ongetwijfeld zal mijn opvolger Egbert van der Zee hetzelfde ervaren. Het is hierbij wel van belang de primaire levensbehoeften in het oog te houden. Nooit meer slapen, om nog eenmaal met Hermans te spreken, raad ik niemand aan.

Peter Pelzer, Hoofdredacteur AGORA 2011-2013

Nieuwe hoofdredacteur

Peter Pelzer stopt als hoofdredacteur. Dit is zijn laatste redactioneel. Benieuwd naar de nieuwe hoofdredacteur van AGORA? Lees het redactioneel van Egbert van der Zee op pagina 58.

Over aardappels en zelfplagiaat

INLEIDING Themaredactie 'Universiteit'

Academisch handelswaar

ESSAY David Bassens

Slow science en haar erfgenamen

VRUJE RUIMTE Tim Cassiers

Een draagvlak voor trage wetenschap?

INTERVIEW met Nick Schuermans & Ben Derudder

Volledig transparant publicatieplatform

VRUJE RUIMTE Marco te Brömmelstroet

Succes verblindt

OPINIE Martijn Duineveld & Raoul Beunen

Vastgoedmagnaat in toga

OPINIE Rodrigo Fernandez & Reijer Hendrikse

Universiteit van Luxemburg als groeipool

CASUS Tim Cassiers

Brussels Academy

VRUJE RUIMTE Eric Corijn & Geert Cochez

De Uithof: van polder tot sciencepark

CASUS Egbert van der Zee & Pepijn Olders

04

Scienceparkdromen

KLASSIEKERS Arnoud Lagendijk

08

Stad als speeltuin van de universiteit

BOEKRECENSIE Egbert van der Zee

12

Lof der mobiliteit

ESSAY Tom Storme

13

Speel Risk met het hoger onderwijs!

CASUS Valerie De Craene & Michiel van Meeteren

16

De sprong naar zelfstandigheid

DE VERGELIJKING Clemens de Olde

18

Koers van het sociaalruimtelijk onderwijs

ESSAY Annelies Beek & Michiel van Meeteren

22

Samen opleiden

REACTIE Joop van der Schee

26

Universiteit voor het Algemeen Belang

VRUJE RUIMTE Leonor Wiesbauer, Maarten Desmet & Tim Devos

29

Universitaire crisis

VRUJE RUIMTE Henk van Houtum

30

AGORA 2009-2013: Een magazine in zwart-wit

ESSAY Peter Pelzer, Michiel van Meeteren & Jesper van Loon

Colofon / Het volgende nummer

34

35

36

40

44

48

51

52

53

54

59

De loopbrug tussen de Universiteitsbibliotheek op De Uithof (zie cover) en het W.C. Van Unnikgebouw. Foto: lawrence_baulch

Over aardappels en zelfplagiaat

INLEIDING Themaredactie 'Universiteit'

We kunnen er niet omheen: de universiteit bevindt zich in woelige tijden. Wetenschapsfraude, kritiek op de onderwijskwaliteit en een grote vastgoedportefeuille van de universiteit. De universiteit is geworteld in het verleden, maar moet functioneren in de wereld van nu. Relaties, cultuur en ruimte zijn belangrijker dan ooit. Hoog tijd om deze discussies rondom de universiteit te bezien vanuit een sociaalruimtelijk perspectief.

Op 29 mei 2011 brak in het Vlaamse dorpje Wetteren de pattatenoerlog uit. De 'Field Liberation Movement' wilde aandacht vragen voor de gevaren van genetisch gemodificeerde gewassen (GMO's). Ze hadden aangekondigd dat ze op een proefveldje van de Universiteit Gent en Chemiegigant BASF gemodificeerde aardappelen zouden vervangen door biologische exemplaren. Tot hun grote verbazing waren zij op de dag zelf effectief in staat een aantal planten om te poten, voordat de politie een einde maakte aan de actie.

Is een universiteit wel onafhankelijk en kritisch genoeg?

Het resultaat was een mediaspektakel. Een onderzoekster aan de KU Leuven die de protestactie publiekelijk verdedigde en daar desgevraagd geen afstand van nam, werd ontslagen. Verder veroordeelde onder andere de Vlaamse raad voor wetenschap en innovatie de actie als een "rechtstreekse aanval op het vrij wetenschappelijk onderzoek". Professoren Serge Gutwirth en Dirk Voorhoof gingen in het verweer door in een opiniestuk in 'de Standaard' te schrijven dat het juist opvallend is dat de "academische wereld niet met dezelfde pathos protesteert tegen de omvorming van het vrije wetenschappelijke onderzoek tot een hoogst

competitieve knowledge economy, noch tegen het steeds meer afhankelijk worden van het onderzoek van partnerschappen met de privé-sector, om niet te spreken van de afhankelijkheid van grote biotech-bedrijven of multinationals in de agro-industrie". Daarnaast weigerden professoren geografie als Eric Corijn en Erik Swyngedouw een tijd samen te werken met de KU Leuven. Volgens Swyngedouw omdat "een open debat over GMO's aan die universiteit niet meer mogelijk was".

De aardappelactie werd tegelijkertijd het symbool van het beknotten van de 'academische vrijheid' voor de één als de belichaming ervan voor de ander. Liet het incident eigenlijk een kwalijke commercialisering en vermarkting van de universiteit zien of was het een uiting van door emoties gedreven actievoerders die de vooruitgang tegen willen gaan? Is een universiteit wel onafhankelijk en kritisch genoeg? En welke belangen verdedigt ze eigenlijk? De ontslagen onderzoekster is recent terug aangenomen, maar het maatschappelijk debat leeft tot op heden voort.

Hoge verwachtingen

In Nederland is de discussie van een andere toon en trekt vooral wetenschapsfraude de aandacht. Markante voorbeelden zijn de gevallen Bax en Stapel: antropoloog Mart Bax zoog een volksgeschiedenis grotendeels uit zijn duim en sociaalpsycholoog Diederik Stapel genereerde zelf de data die zijn hypotheses bevestigden. Interessanter echter is het voorbeeld van de VU-hoogleraar Peter Nijkamp. Zowel de Volkskrant als het NRC Handelsblad betichtten hem van 'zelfplagiaat', waarbij brokstukken uit eerdere artikelen worden gerecycleerd in nieuw werk. Het lijkt vooral een gewiekste strategie om de productiviteit te verhogen. Nijkamp behoorde dan ook tot de meest publicerende auteurs in zijn vakgebied. Het is moeilijk een moreel oordeel te vellen over dergelijk 'wangedrag', want Nijkamp steelt of verzint niets. Behalve kritiek kreeg Nijkamp in sociale media en kranten dan ook veel bijval. Het debat over de rol van de universiteit in de samenleving leeft.

Voormalig UGent rector Van Cauwenberge presenteert het aardappelveld. Foto: Peter Dirix

Hoogstaand onderzoek en nieuwe uitvindingen moeten als brandstof dienen voor de economie, terwijl excellent onderwijs nieuwe generaties bestuurders, ingenieurs en experts moet voortbrengen. En dat allemaal liefst zo goedkoop mogelijk en op basis van externe financiering. Kan de universiteit deze verwachtingen wel tegelijkertijd inlossen en tegen welke maatschappelijke of ruimtelijke prijs? We gaan in deze AGORA in op de rol van de universiteit als producent van wetenschappelijke kennis, de universiteit als ruimtelijke actor en de universiteit als onderwijsinstelling.

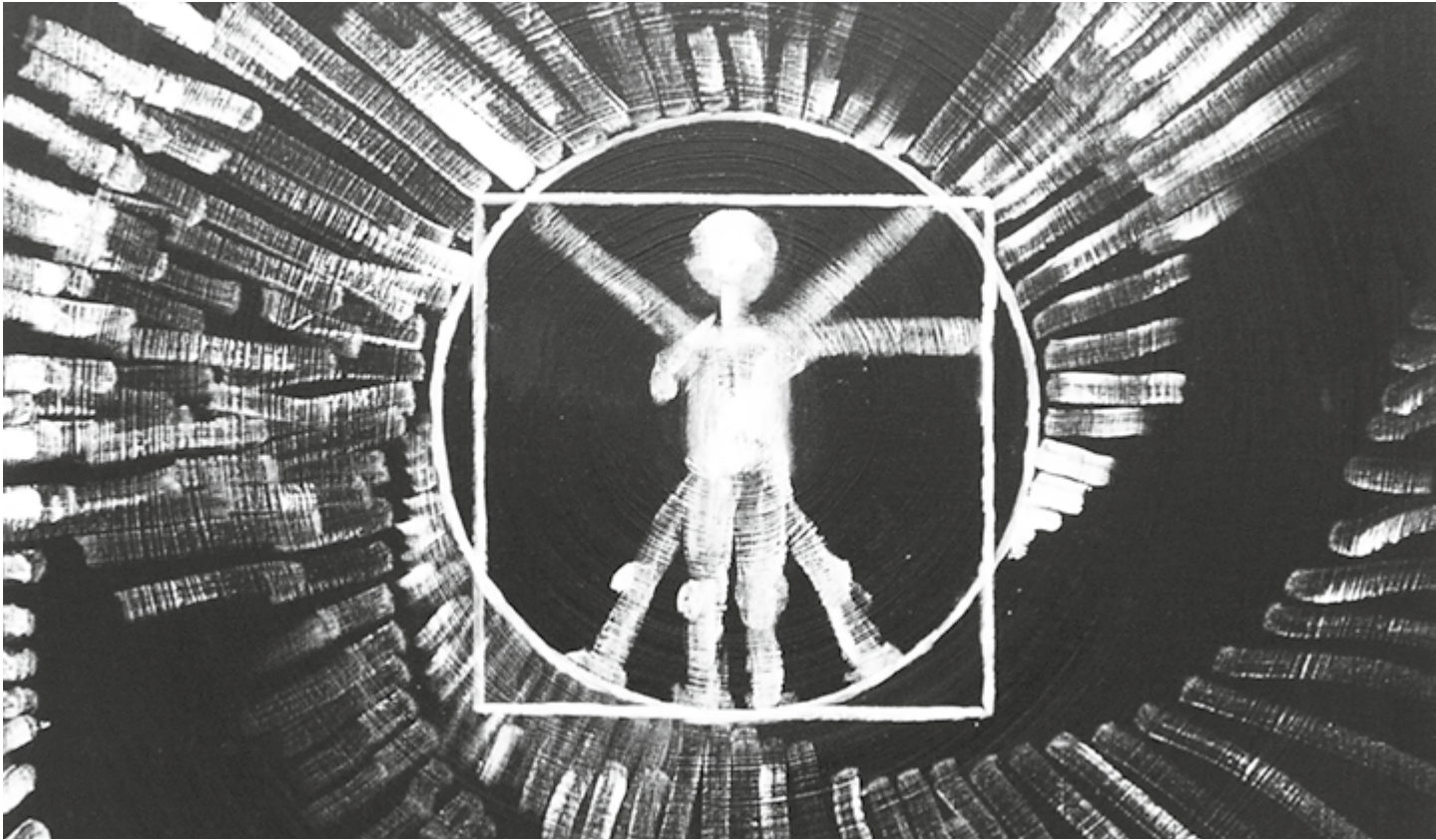
Traag of transparant?

Subsidies, vaste aanstellingen en reputatie zijn allemaal in belangrijke mate afhankelijk van het aantal gepubliceerde artikelen. Hoe kan het dat er zo'n groot belang wordt gehecht aan karrenvrachten wetenschappelijke publicaties? Docenten Vincent Crone en Linda Duits pleitten in september 2013 in de Volkskrant als reactie op de huidige beoordelingscriteria voor maximaal één wetenschappelijke publicatie per jaar. Meer publiceren leidt volgens hen alleen maar tot middelmatige artikelen en het opdelen van onderzoek in net publiceerbare stukken. In wat voor systeem zijn we

eigenlijk beland? Is de publicatiecultuur niet te ver doorgeschoten?

David Bassens duidt in het eerste artikel de huidige situatie aan de hand van een vergelijking tussen het produceren van wetenschappelijke kennis op mondiaal niveau en het verhandelen van financiële producten. Hij stelt dat naarmate dergelijke productiesystemen opschalen, er een behoefte ontstaat aan een 'objectief' meetsysteem om de waarde van producten te bepalen. Volgens Bassens berusten zulke systemen op kwantitatieve gegevens en gaan ze na verloop van tijd een eigen leven leiden. Het wordt problematisch als individuele beoordelingen en financiering van deze meetbaarheid afhangen. Toch is meetbaarheid bij universiteitsbesturen het credo vandaag, zoals voormalig KU Leuven rector André Oosterlinck verduidelijkte: "Wie meet, weet. En alleen wie weet, kan juist sturen. Hoe moeten we het anders doen? Commissies intern laten bedisselen hoeveel iedereen krijgt, zonder duidelijke parameters?"

Desalniettemin worden er alternatieven naar voren geschoven. Volgens de initiatiefnemers van slowscience komt echte wetenschappelijke vooruitgang niet op bestelling, maar traag en met vallen en opstaan. Tim

Het ideaal verschuift van de homo universalis naar de homo producens. Foto: ebosman

Cassiers zet de ideeën van de verschillende stromingen in de slowsciencebeweging op een rij. Slowscience-acties gaan echter vaak niet verder dan het uitbrengen van een manifest en resulteren niet in breed gedragen acties op de universiteit. In een interview geven Ben Derudder en Nick Schuermans daar een verklaring voor: een brede consensus is makkelijker haalbaar door concrete maatregelen te formuleren die een universiteit beter laten functioneren. Er zijn ook andere perspectieven op de doorgeschoten publicatiecultuur. Volgens Marco te Brömmelstroet is het huidige systeem niet zozeer te snel, maar vooral niet transparant genoeg. In zijn bijdrage pleit hij voor een open platform waar peer review gebeurt ná de publicatie.

Martijn Duineveld en Raoul Beunen laten vervolgens in een betoog zien wat er kan gebeuren als bij kennisproductie de klantgerichtheid teveel gaat domineren. Zij beschrijven hoe onderzoek decennialang het ruimtelijke ordeningsbeleid in Nederland legitimeerde en versterkte. Dogma's van 'meten is weten' speelden daarin een cruciale en perverse rol die onderzoekers uitnodigden om vooral niet te kritisch te zijn.

Motor van de kenniseconomie

Het pleidooi van Duineveld en Beunen voor meer onafhankelijkheid is vooral relevant omdat wetenschap en markt in toenemende mate verweven raken. Dat kan heel tastbaar door directe samenwerking tussen universiteit en bedrijven, maar ook subtiel, bijvoorbeeld door het adopteren van een bedrijfsmatig discours. Zo betogen Rodrigo Fernandez en Reijer Hendrikse dat de Universiteit van Amsterdam een vastgoedontwikkelaar is geworden. De stad in dienst van de universiteit in plaats van andersom en onderzoek en onderwijs ten dienste van de kredietwaardigheid van de universiteit. Tim Cassiers beschrijft vervolgens

een ander huwelijk tussen universiteit, markt en overheid. Luxemburg wilde de boot van de kenniseconomie niet missen en stichtte daarom de Universiteit Luxemburg. Aanvankelijk werd de oprichting verkocht als “het creëren van een wetenschappelijke cultuur”, maar al snel kwamen er harde en meetbare doelstellingen. De evaluatie van de resultaten van de Universiteit Luxemburg zijn zelfs een maatstaf voor de effectiviteit van de overheid. Eric Corijn en Geert Cochez benadrukken eveneens het belang van de relatie tussen universiteit en stad. Hun voorgestelde model, gerealiseerd in de ‘Brussels Academy’, gaat echter uit van een participatief ontworpen onderzoeksagenda en is dus radicaal anders dan in Amsterdam of Luxemburg.

Behalve een organisatievorm en onderdeel van het maatschappelijk debat laat de universiteit ook in het landschap ingrijpende materiële en culturele sporen na. Campussen en scienceparken worden vaak gezien als fysieke groeipolen die andere economische ontwikkelingen aantrekken. Zo reflecteert de stormachtige ontwikkeling van De Uithof in Utrecht volgens Egbert van der Zee en Pepijn Olders de maatschappelijke en planologische trends van de afgelopen decennia. Enig historisch perspectief is bovendien op zijn plaats. In 1992 schreven Massey, Quintas en Wield al over de hoog gespannen verwachtingen van scienceparken. Arnoud Lagendijk recenseerde deze klassieker ‘High Tech Fantasies’ en argumenteert dat ondanks alles het sciencepark nog altijd niet de opvolger is van het klassieke industriegebied, al had het daar in de jaren tachtig alle schijn van. De relatie tussen universiteit en omgeving staat ook centraal in het recente boek ‘The University and the City’ van Goddard en Vallance, gerecenseerd door Egbert van der Zee. De auteurs pleiten voor een universiteit die zich in dienst stelt van de stad en niet andersom.

Kwaliteitsvol onderwijs

Terwijl dienstbaarheid aan de stad nog als een neveneffect kan worden gezien, geldt dat niet voor andere maatschappelijke dienstbaarheid. Meer nog dan onderzoek is onderwijs de raison d’être van de universiteit. Zowel de media als onderzoeksbureaus kaarten regelmatig de standaardisering en het kwaliteitsverlies van het hoger onderwijsaanbod aan. Een belangrijk pijnpunt is de gebrekkige waardering voor onderwijstaken. Soms lijkt het wel of al die studenten in de weg lopen van het échte werk in een kenniseconomie: internationaal gerenommeerd onderzoek. Academics hebben het mede daardoor te druk. Tom Storme beschrijft hoe internationale mobiliteit daar een sleutelrol in speelt. Het accent van buitenlandse verblijven en reizen binnen een academische carrière verschuift namelijk van onderwijs naar onderzoek. Voor studenten blijft die mobiliteit vaak vrijblijvend en verrijkend, maar voor proffen worden er nieuwe uitdagingen gecreëerd, niet in het minst op vlak van het gezinsleven en de ecologische voetafdruk van de individuele academicus.

Naast internationaal verplaatsingsgedrag is regionale mobiliteit een belangrijk onderdeel van het huidige universitaire bestel. Valerie De Craene en Michiel van Meeteren analyseren het ruimtelijk gedrag van universiteiten bij het werven van studenten. In plaats van een divers aanbod aan hoogwaardige opleidingen uit te bouwen, stellen zij vast dat bij universiteiten landjepik en commercieel gewin domineren. Ook hier lijkt de kwaliteit de grote verliezer: de financiële belangen zetten universiteiten aan tot massaproductie en geografische competitie. Maar het zijn uiteindelijk ook de studenten zelf die vaak een standaardopleiding dichtbij huis verkiezen boven een excellente opleiding ver weg. Dit woon- en reisgedrag heeft een belangrijke culturele component. Clemens de Olde illustreert dit in de rubriek ‘De Vergelijking’. Nederlandse studenten zijn minder verbonden aan de ouderlijke navelstreng dan Vlaamse. Terwijl ‘op kot gaan’ in belangrijke mate als iets tijdelijks wordt gezien, verbinden Nederlandse studenten zich sterker met de stad waar ze gaan studeren.

Er bestaat ook debat over waar de klemtonen van het onderwijs moeten liggen. De Universiteit voor het Algemeen Belang (UAB) argumenteert dat niet feitelijke kennisoverdracht, maar het aankweken van een kritische en maatschappijbewuste houding de hoofdtaak van de universiteit zou moeten zijn. Leonor Wiesbauer, Maarten Desmet en Tim Devos pleiten in hun stuk voor dit universitair alternatief. Interessant genoeg staat dit enigszins in contrast met wat de ruimtelijke praktijk vraagt van afgestudeerden. Annelies Beek en Michiel van Meeteren stellen vast dat werkgevers van sociaalruimtelijke alumni meer aandacht vragen voor het onderwijzen van vakspecifieke kennis – bijvoorbeeld van het instrumentarium of bestuurlijke verhoudingen – en voor het aanleren van praktijkgerichte competenties zoals het uitwerken van een ruimtelijke visie of het overtuigen van partners. Academics blijven over het algemeen liever vasthouden aan een holistische aanpak. In reactie op deze tweedeling roept Joop van der Schee op tot een voortdurende dialoog tussen vorming en praktijk, dat resulteert in een ‘gezamenlijk opleiden’. Henk van Houtum pleit vervolgens voor meer rust, vertrouwen en tijd voor de wetenschapper. Alleen op die manier kan creativiteit tot uiting komen.

Universiteit en samenleving

Het lijkt wel of de samenleving en overheid mirakels verwachten van de universiteit. De essentie van de universiteit wordt opnieuw gedefinieerd. Wat wordt er onderzocht? Wie wordt er opgeleid? Primeert de lokale jeugd of het internationaal toptalent? Met welk doel? Wat betekent het voor de neutraliteit en objectiviteit van het onderzoek wanneer externe geldstromen de universiteiten laten draaien? Met grote vragen op haar bord, over klimaatverandering, over de weg uit de economische crisis, over mondialisering en de biotechnologische revolutie staat neutraliteit en autoriteit van de universiteit hoe dan ook onder druk. Als ze dan naast Athene, de godin van de wijsheid, ook nog Hermes, de god van de handel, gaat dienen kan het stormen op de Olympus.

De samenleving en overheid verwachten mirakels van de universiteit

Het is duidelijk dat naast het goddelijke niets menselijks de universiteit en haar wetenschappers vreemd is. Ze doorgaat – soms doorstaat – dezelfde evoluties die we alom in de maatschappij bespeuren: vermarkting, financialisering, individualisering en mondialisering. Terwijl AGORA kritisch haar licht laat schijnen op de evoluties aan de universiteit, zeggen de conclusies bij uitbreiding ook iets over de samenleving die universiteiten trachten te modelleren naar het beeld van de kenniseconomie. Dat levert niet altijd een fraai en positief beeld op. Het feit dat er een debat leeft over alternatieven, zoals de vrije ruimten in deze AGORA laten zien, biedt hoop. Hierbij verkennen ze paden die universiteiten in de toekomst misschien – en hopelijk – zullen uitslijten tot brede boulevards waarlangs kennis en maatschappij hand in hand gaan in plaats van kennis en economie.

De themaredactie Universiteit bestaat uit Annelies Beek, Tim Cassiers, Valerie De Craene, Michiel van Meeteren, Peter Pelzer, Inge Razenberg, Tom Storme en Egbert van der Zee. Allen zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Gutwirth, S. & D. Verhoof (2011) Actievoerders, aardappelen en politici. De Standaard, 1 juni 2011.
Itinera Institute vzw (2013) Quo Vadis Hoger Onderwijs Vlaanderen? Zijn er grenzen aan de groei en wat met de kwaliteit van het hoger onderwijs? Brussel: Itinera Institute, 9.
De Morgen (2013) Kwaliteit hoger onderwijs daalt. 3 januari 2013.
Wassenaar, T. (2013) Universitaire opleidingen stellen simpelweg te weinig voor. De Volkskrant, 5 november 2013.

Academisch handelswaar

ESSAY David Bassens

Academische kennis lijkt steeds vaker een product met een bepaalde maatschappelijk vastgestelde ruilwaarde. Bovendien is output de basis waarop een academicus of universiteit wordt beoordeeld. Publicaties kunnen geteld en worden ingeruild tegen onderzoekfondsen en gelden als toegangs- en promotieticket in een stampvolle academische arbeidsmarkt.

Het lijkt ongerelateerd, maar dergelijke commodificatielogica's binnen academia kunnen we interpreteren als een spiegelbeeld van evoluties binnen mondiale (elektronische) financiële markten. In beide gevallen worden de systemen opgeschaald naar het mondiale niveau. Dit zorgt voor problemen wanneer men de onderliggende waarde van het goed dat binnen dat systeem circuleert, wil kennen. In de financiële sector gaat men ervan uit dat de mondiale elektronische markt de ruilwaarde van activa zoals aandelen en obligaties en bij uitbreiding de kredietwaardigheid van hun bezitter 'correct' zal bepalen. Dit wordt dan gecodificeerd in de welbewuste kredietratings, zoals een 'triple A'-rating die de hoogste kredietwaardigheid aanduidt.

Publicaties in internationale, peer-reviewed tijdschriften gelden als pasmunt voor een succesvolle academische carrière

Een soortgelijke evolutie doet zich mutatis mutandis voor in een internationaliserende academische wereld. Ook hier zorgt mondiale interactie, die steeds vaker op basis van een golf van online beschikbare artikelen verloopt, voor een zoektocht naar nieuwe collectieve definities

van wetenschappelijke waarde, credibiliteit en autoriteit. Deze zondvloed van mondiaal beschikbare academische activa maakt evenzeer een praktijk van codificeren van de waarde van het wetenschappelijk product noodzakelijk. Dit leidt tot codes zoals de A1-publicaties (publicaties in internationale peer-reviewed tijdschriften), die als pasmunt gelden voor een succesvolle academische carrière.

Academia en financiële markten blijven natuurlijk fundamenteel andere beestjes, maar in beide gevallen is er een relatie tussen de (on) zekerheid over waarde en het opschalen van een systeem. In beide gevallen suggereert dit een verschuiving in de collectieve definitie van waarde: van gebruikswaarde naar ruilwaarde en parallel van het kwalitatieve naar het kwantitatieve. Laten we kijken hoe dat refereert aan beide voorbeelden.

Constructie van zekerheden

Onzekerheid lijkt hét codewoord van de laatste vijf jaren van economische en financiële crisis. Onzekerheid over een baan, onzekerheid over de waarde van het twintig-euro-biljet in je portemonnee, onzekerheid over hoeveel je zult neertellen als je de volgende keer de benzinetank volgoot. Kort gesteld, er heerst een fundamentele onzekerheid over de waarde van zaken rondom ons. Op zich is dit geen uniek fenomeen. We weten uit studies naar de 'longue durée' van het kapitalisme dat crisissen komen en gaan met steevaste zekerheid. En in hun kielzog brengen crises fases met zich mee waarin vermeende zekerheden plotsklaps op de helling komen te staan. Financiële markten bestaan al lang, maar hun doorgedreven mondialisering en virtualisering hebben onzekerheid over talloze ongreepbare financiële transacties verder gevoed.

De discussie over onzekerheid in een opschalend systeem kan worden teruggevoerd op een debat over het belang van 'plaats' onder (economisch) geografen. Volgens enkelingen betekende mondialisering de doodsteek van geografie als object of discipline. Vele anderen waren meer genuanceerd, maar er werd toch aangenomen dat de zich snel ontwikkelende informatie- en communicatietechnologieën, gekoppeld

Illustratie: Niels Bongers

aan historisch lage transportkosten, het mogelijk zouden maken een wereldwijd economisch of financieel systeem succesvol te onderhouden. Tegelijk werd duidelijk dat het ontstaan van een mondiale schaal het belang van plaats helemaal niet ondergroef, maar zelfs versterkte: kennis over waarde bleek niet terug te brengen tot een cijfertje of lettertje, zo getuigt het blijvende belang van financiële centra. In de woorden van Clark en O' Connor: sommige financiële producten zijn opaak of in geringe mate doorschijnend en alleen 'in situ' te begrijpen, andere producten zijn doorzichtig en overal te vatten. Geografen konden blijven jubelen bij het feit dat face-to-face (f-2-f) contact en dus plaats fundamenteel bleef in de wereldeconomie bij het overdragen van onuitgesproken kennis die zich niet zomaar liet transplanteren in tijd en ruimte.

Zelfstandige logica

Toch zagen we gedurende de laatste drie decennia nu net een sterke groei in mondiale financiële markten. 'Collateralized debt obligations' met hoge kredietwaardigheid leken interessante investeringsproducten vóór het uitbarsten van de mondiale kredietcrisis, ondanks hun onstabiele verankering in een – zo bleek later – overgewaardeerde Amerikaanse vastgoedmarkt (zie thema Crisis AGORA 2013-2). De crisis toonde aan dat financiële markten een zelfstandige logica hebben – het marktgelooft – waardoor men collectief tot een definitie van een veilige of goede investering kan komen. De crisis deed bovendien ook blijken dat hoe die financiële producten relateerden aan de situatie aan de grond er bovendien weinig toe deed zolang de vertrouwensvraag "hoe goed staat de Amerikaanse hypotheekmarkt er eigenlijk voor?" niet werd gesteld. Net daarom kregen actoren die die waarde wel beweerden te kunnen coderen, zoals de kredietbeoordelaars Standard and Poors, Fitch en Moody's, een machtige positie en fungeerden hun codes als voor waar aangenomen definities. Hun triple A's bleken toen de crisis uitbrak vooral de ruilwaarde in financiële markten te beslaan en niet zozeer de achterliggende waarde gebaseerd op economische fundamenteën.

Academische waarde(n)

Definities van academische waarde – toch zeker in onze contreien – blijken nu net ook zo sterk op de gecodificeerde ruilwaarde van de geproduceerde kennis te hangen. Parallel aan de kredietratings kent de internationale academische markt haar eigen collectieve definities: in de ogen van universitaire bureaucratieën en financieringsinstellingen is wat uitkomt in 'Progress in Human Geography' (een A1-tijdschrift met hoge impactfactor) het lezen en citeren waard en bijgevolg de producent kredietwaardig. Wat verschijnt in een A3 of A4-tijdschrift zoals AGORA, is dat eigenlijk niet. Die codes zelf berusten natuurlijk op een eerder proces van commodificatie: 'kennis' wordt, in tegenstelling tot een brede wetenschappelijke en maatschappelijke impact, herleid tot een accumulatie van strak aflijnbare producten van de academische kenniswerker. Dit heeft alles te maken met een obsessie bij universiteiten, financieringsinstellingen en overheden met, vaak ongespecificeerde, 'kennis' die als de smeerolie van innoverende regio's zou dienen in een mondiale kenniseconomie. Er is met andere woorden een duidelijke politiek-economische prikkel om deze kennis aantoonbaar te maken. Hetzij door te wijzen op een sterke vertegenwoordiging van nationale

universiteiten in tal van internationale ranglijstjes, hetzij door het aantal patenten en spin-offs en het aantal internationale publicaties te meten.

Maar los daarvan rijst de nood aan collectieve definities van waarde ook binnen het academische veld zelf. Dit komt, parallel aan financiële markten, door grosso modo twee evoluties. In eerste instantie is er een doorgedreven mondialisering van het academisch metier: academici zijn mobieler op grotere schaal en met grotere frequentie, bijvoorbeeld met het oog op het bijwonen van internationale congressen en projectvergaderingen. Dat betekent dat hun wetenschappelijk onderzoek zich dient te verhouden tot internationale debatten in internationale publicaties. Disciplines specialiseren zich steeds verder en 'peers' zijn slechts uitzonderlijk binnen de grenzen van het nationale academische veld te vinden. Mobiliteit is tegelijk een oorzaak en gevolg van het steeds verder uitdijen van (persoonlijke) wetenschappelijke netwerken. Ten tweede verloopt de communicatie van academische kennis steeds meer elektronisch via digitale formats waardoor de stroom aan 'kennis' exponentieel toeneemt. In praktijk betekent dit dat academici genoodzaakt zijn te navigeren en laveren door een steeds grotere stroom van wetenschappelijke output, waarvan bron en inhoud steeds moeilijker op waarde te schatten zijn.

Het mondialiseren van de 'peer group' creëert, alle f-2-f-contact op internationale conferenties ten spijt, informatieasymmetrieën over de ware autoriteit (en deontologie) van een academicus in zijn/haar veld. Verder communiceren academici steeds vaker via (korte) teksten en dat heeft zo zijn eigenaardigheden. In tegenstelling tot een boek kan een auteur zich in een afgeborsteld artikel terdege verschuilen achter wetenschappelijke retoriek, methodologische vaagheid en handige intertekstualiteit. Zodoende treedt steeds vaker een proces van 'conceptual stretching' op waarbij op papier gelijkende concepten vaak andere of meer genuanceerde betekenissen hebben. Een toren van Babel in de eeuw van de communicatietechnologie. Het huidige wetenschappelijk product is daarom vaak opaak, soms doorschijnend, maar zelden of nooit doorzichtig.

Academische arbitrage

Het academisch veld dient desondanks tot nieuwe collectieve definities te komen van wat waarde uiteindelijk is, anders rafelt het systeem uiteen. Waar de stromen woelig zijn, zijn loodsen nodig. En die zijn er, ook al bieden zij andere navigatiemiddelen aan die niet de broodnodige kwalitatieve onuitgesproken kennis overbrengen, maar die laatste bij gebrek aan beter vervangen door kwantitatieve definities van betrouwbare/nuttige kennis. Een rots in de branding is sinds een aantal decennia de scientometrie en het 'Web-of-Knowledge' (W-o-K) van Thomson-Reuters. W-o-K indexeert internationale artikelen die peer-reviewed zijn en biedt de gebruiker aldus een eerste lezing van wat relevant is. W-o-K laat verder ook toe artikelen te ordenen volgens aantallen citaties en berekent ook impactfactoren voor tijdschriften in de database die de diepte en breedte van hun bereik aangeven. Wetenschappelijke waarde wordt plotsklaps een meetbare grootheid.

En W-o-K is populair. Bijblijven, zelfs in je gespecialiseerde veld, is immers moeilijk, zeker in een context van een (te) hoge schouderbelasting van de vaak tengere academicus. Dus duikt het ex absurdo redeneren op: een veel geciteerd artikel in W-o-K kan niet irrelevant zijn, een artikel

in een tijdschrift met een hoge impactfactor kan toch geen quatsch zijn. Hierdoor wordt W-O-K al snel het firmament waaraan een academicus zijn of haar ster wil laten schitteren, vermits hij of zij hierop zal beoordeeld worden in de academische markt. Een ander gevolg is dat fysiek onderzoek in bibliotheken eerder de uitzondering dan de regel dreigt te worden, waardoor boeken het vaak afleggen tegen artikelen. Bovendien verdwijnt het van kaft tot kaft doornemen van tijdschriften waardoor de kans op toevallige ontdekkingen geringer wordt. Het start- en eindpunt van een literatuurstudie is – met enige populair-academische vrijheid gesteld – gebaseerd op de bovenste twee pagina's van de door W-o-K gegenereerde hits. Wat hier gebeurt, alle deontologie ten spijt, is een vorm van academische arbitrage waarbij de academicus zich richt op de collectieve kwantitatieve definities van wetenschappelijke waarde, die mogelijks (maar daarom ook niet noodzakelijk) de waarde van de aldus geproduceerde output ondergraaft.

Het systeem rafelt uiteen als het academisch veld niet tot nieuwe collectieve definities komt van wat waarde is

Besluit

We stellen in beide voorbeelden vast dat – zonder tegenwind – de definitie van waarde in grote systemen logischerwijze verschuift van het kwalitatieve naar het kwantitatieve. In financiële markten is het onmogelijk, dan wel zeer kostelijk om onuitgesproken kennis omtrent investeringen ter plekke te achterhalen. In academia kan een individuele wetenschapper onmogelijk binnen zijn tijdsbudget tot een onafhankelijke kwalitatieve lezing komen van een aanzwellende en geografisch divers aanbod. In beide gevallen zien we dat een kwantitatieve collectieve definitie – een meting – daarom overneemt. Op financiële markten wordt een (volatiele) prijsvorming afhankelijk van marktsentiment omtrent de ruilwaarde van het financieel goed gecodificeerd in een kredietwaardigheidsscore. In een moeilijk te belopen mondiale academische wereld wordt een persoonlijke vaststelling van de onderbouwing van geproduceerde output en de autoriteit van haar producent aangevuld met handige metingen zoals impactfactoren van tijdschriften en persoonsgebonden citatie-indexen.

In beide gevallen blijft het niet bij navigatie van een groot complex kennissysteem alleen, maar dienen deze metingen op ten duur als fundament voor een eng en vaak door modes en hypes gedreven reproductie van het systeem. In financiële markten troepen investeerders samen rond 'fascinerende' groeimarkten (van internetbedrijven tot Islamitische markten). In academia uit dit zich in een snelle opeenvolging van wetenschappelijke hypes (zie thema Hypes AGORA 2011-3). In beide gevallen blijkt, na het wegebben van de mode, de uiteindelijke gebruikswaarde vaak mager uit te vallen. Investeerders zitten met overgewaardeerde activa op hun balansen. Academia zit met – als het goed gaat – vaak geciteerde, maar daarom niet per se diepgaande of

verhelderende vers getapte concepten. In beide gevallen veroorzaakt opschaling een neiging naar een op ruilwaarde gebaseerde definitie van het goed. In het geval van financiële markten zijn de desastreuze gevolgen in de huidige crisis tastbaar; in academia steekt creatief publiceren à la Diederik Stapel meer en meer de kop op. De laatste parallel dan: zonder kwalitatief waardeoordeel en een vermeerdering van de tijd die academici daar kunnen voor vrijmaken, valt te vrezen voor de maatschappelijke legitimiteit van het academisch systeem, zoals dat nu al voor de financiële sector het geval is. Eens zien hoe ver we dan met de kenniseconomie staan.

David Bassens (david.bassens@vub.ac.be) is docent economische geografie en codirecteur van Cosmopolis – Centre for Urban Research, Vrije Universiteit Brussel.

Literatuurselectie

- Clark, G.L., K. O'Connor (1997) The informational content of financial products and the spatial structure of the global finance industry. In Spaces of globalization: Reasserting the power of the local, ed. K. Cox. New York: Guilford, 89-114.
- Garfield, E. (1979) Is citation analysis a legitimate evaluation tool? Scientometrics, 1(4), 359-375.
- Sartori, G. (2009) The Tower of Babel. In D. Collier & J. Gerring (Eds.), Concepts and Method in Social Science. The Tradition of Giovanni Sartori (pp. 61–97). New York/London: Routledge.
- Storme, T., J.V. Beaverstock, B. Derudder, J.R. Faulconbridge, F. Witlox (2013) How to cope with mobility expectations in academia: Individual travel strategies of tenured academics at Ghent University, Flanders. Research in transportation Business and Management, 9, 12-20.

Vrije ruimte Slow science en haar erfgenamen

Tim Cassiers

In 1990 schreef Eugene Garfield – grondlegger van het bibliometrische meetsysteem – in ‘The Scientist’ een pleidooi voor slow science. Dit pleidooi ging in tegen de onrealistische verwachtingen vanuit publiek en overheid rond de snelle ontwikkeling van ‘cures for pain’. Wetenschap, zo stelt hij, evolueert traag en noodzaakt lange en volgehouden inspanningen.

De Slow Science Academy moet een plaats zijn waar ideeën kunnen rijpen

Ironisch genoeg zijn het net de indexcijfers ontwikkeld door Garfield die door latere aanhangers van slow science met de vinger worden gewezen. Omdat deze gingen gelden als belangrijkste evaluatiecriteria werken ze net fast science in de hand, zo stelde onder meer de Franse antropoloog Joel Candéau. Die lanceerde in 2010 een oproep voor slow science, naar analogie met de slow food beweging. Tezelfdertijd zag in Berlijn de Slow Science Academy het levenslicht. Onder het motto “We need time to think”, hield deze een pleidooi gericht aan overheden en beheerders om wetenschappers tijd te gunnen, maar evengoed aan collega-wetenschappers om die tijd ook te nemen. De Slow Science Academy moet een plaats zijn waar tijd en ruimte is voor debat en waar ideeën kunnen rijpen.

In Vlaanderen heeft deze slow science beweging recent heel wat deining veroorzaakt. Directe aanleiding was de ‘aardappelloorlog van Wetteren’. Een wetenschapster aan de KU Leuven werd ontslagen omwille van haar aanwezigheid op en steun aan een actie die gericht was tegen een veldproef met genetisch gemanipuleerde aardappelen. Slow science kwam al snel naar voren als een belangrijk actiepunt van de mensen die kritisch stonden tegenover het ontslag. Er kwam begin 2013 een ‘Slow Science Manifesto’, waarbij het accent deels verschoot van de publicatiedruk naar een algehele systeemkritiek. De initiatiefnemers zagen de aardappelkwestie als een symptoom van de manier waarop wetenschap wordt bedreven in de huidige maatschappij. In hun manifest, dat 580 handtekeningen verzamelde, vroegen ze tijd om de rol van wetenschap in de maatschappij te bevragen. Wetenschap is geen ‘business’, zo stelden ze, en mag niet onderworpen worden aan marktprincipes. Ze staat niet ten dienste van economische actoren en

hun belangen, maar van de hele maatschappij en de uitdagingen waar deze voor staat. Kennis en onderricht hierin moeten gemeengoed zijn, open en toegankelijk voor iedereen. Er is daarom nood aan goede praktijken en ideeën die afwijken van de huidige management benadering van wetenschap, waar kwantiteit en meetbare output vooropstaat.

Een paar maanden later richten enkele jonge onderzoekers de Actiegroep Hoger Onderwijs (AHO) op, met als doel de gefragmenteerde kritiek op het wetenschappelijk bedrijf te bundelen en te vertalen in meer concrete eisen. Ze richtte haar pijlen voornamelijk op de publicatiedruk en het gebrek aan carrièremogelijkheden. Publiceren zou een middel moeten zijn, zo stelden ze, maar lijkt verworden tot een doel op zich. Dat schaadt niet alleen de kwaliteit van de output, maar fnuikt eveneens academici in hun werk maar ook privé. De AHO vraagt daarom om de financiering zoals bepaald door het Vlaams decreet Hoger Onderwijs te herzien. Daarnaast moeten er middelen vrijgemaakt worden voor doorgroeimogelijkheden voor academici en voor loopbaanbegeleiding van jonge onderzoekers. Meer dan 5000 mensen ondertekenden deze open brief, die bijgevolg heel wat persaandacht kreeg.

Ook in Nederland kreeg slow science navolging. De ‘Science In Transition’ beweging wil nadenken over de fundamenteën van de wetenschap. De centrale plaats die het wetenschapsbedrijf nu inneemt in de samenleving heeft volgens de beweging geleid tot mythevorming omtrent de onfeilbaarheid van wetenschap en een groot vertrouwen van het publiek. Dit onrealistisch beeld brengt de wetenschap net in gevaar brengt wanneer zich dan schendingen van de onafhankelijkheid van wetenschappers voordoen. Er moet daarom meer open worden gecommuniceerd over het functioneren én het falen van wetenschap. Bovendien leiden kwantitatieve evaluatiecriteria, samen met professionalisering en competitie, naar wetenschap die niet het maatschappelijke belang dienen, maar wel het eigenbelang als onderzoeker (carrièreplanning) en als afdeling (financiering). ‘Science In Transition’ pleit daarom voor een democratische controle op wetenschappelijke agenda.

Men kan stellen dat dé slow science beweging niet bestaat. Het is veeleer een vlag waar vele academici zich van bedienen. Wel delen al deze initiatieven een kritische visie op het functioneren van het huidige wetenschapsmodel.

Meer weten? Kijk op www.petities24.com/slow_science_manifesto, actiegroep Hoger Onderwijs.wordpress.com/, www.scienceintransition.nl/.

Een draagvlak voor trage wetenschap?

INTERVIEW MET Nick Schuermans & Ben Derudder

Slow science won het voorbije jaar momentum in de Belgische academische wereld. De beweging is een tegenreactie op de publicatie ‘rat race’ en vraagt dat wetenschappers (weer) tijd nemen én krijgen om te onderzoeken en na te denken. Slow science ziet de publicatiedruk als een symptoom van de vermarkting van de universiteiten, en wil een moment van debat over de plaats van wetenschap in de maatschappij.

AGORA wilde weten waar de slow science beweging in België nu staat. We nodigden twee onderzoekers uit om hier hun licht op te laten schijnen. Ben Derudder en Nick Schuermans discussieerden enkele jaren geleden in het tijdschrift ‘Area’ over de dominantie van het Web of Science in het wetenschapsbedrijf. We vroegen hen of slow science iets op gang bracht dat een nieuw licht doet schijnen op die discussie.

Nick Schuermans

Post-doc sociale geografie aan KU Leuven. Foto: Triin Tamm

Ben Derudder

Professor sociale geografie, Universiteit Gent. Foto: Tom Storme

Huidige protestbewegingen

Schuermans: “Laat mij duidelijk zijn. Ik wil niet voorkomen als de kleinzoon, laat staan één van de vaders van slow science. Eerder raakte ik na mijn doctoraat – toen het mij duidelijk werd dat ik verder wilde gaan in de academische wereld – zoals velen een beetje gewrongen tussen enerzijds wat ik moet doen in functie van mijn academische carrière en anderzijds wat ik graag zou willen doen als wetenschapper om bij te dragen aan de samenleving. Van daaruit voelde ik een zekere verbondenheid met de slow science beweging. Deze zet hieromtrent een aantal principes uit, die voor mij grotendeels weerspiegelen wat wetenschap zou moeten betekenen in de maatschappij. Dus heb ik het manifest ondertekend, en met plezier deelgenomen aan de debatten die hier verder op ingingen. Maar de laatste tijd heb ik het gevoel dat slow science wat is afgekabbeld. De principes zijn neergelegd, maar verder gebeurt er vanuit de beweging zelf niet veel meer. Tegelijk zijn de ideeën van slow science nu ook meer mainstream geworden. Er is bijvoorbeeld Rik Torfs [rector KU Leuven] die naar de beweging verwees aan het begin van het huidig academiejaar. Het debat is dus nu minder vrijblijvend; er moeten concrete eisen op tafel komen. Daar verwacht ik veel van de Actiegroep Hoger Onderwijs.”

Derudder: “De Actiegroep Hoger Onderwijs is inderdaad een stuk concreter. Waar ik bij slow science wel ergens de verzuchtingen begreep, kon ik mij eerder moeilijk vinden in de principes die van daaruit werden uitgezet. Bij de Actiegroep Hoger Onderwijs ligt dat anders. Die ademt misschien nog wel de geest van slow science uit, maar vermijdt een fundamentele discussie over de rol van wetenschap in de maatschappij. Een debat over deze rol is misschien wel wenselijk, maar ik vrees dat dit weinig zaken zal opleveren waar iedereen het over eens kan zijn. De Actiegroep Hoger Onderwijs focust voornamelijk op hoe het personeelsbeleid wordt gevoerd. De druk op onderzoekers is enorm hoog, zowel in functie van de individuele carrièremogelijkheden, als door de eisen vanuit de faculteiten. Zij kaarten dit aan en vertalen het in concrete eisen. Dat slaat aan. Iedere academicus ondervindt dit in de

dagdagelijkse praktijk. Bovendien kent iedereen wel iemand voor wie het onder deze druk is misgelopen. Dus verzamelde dit eisenpakket op korte termijn meer dan duizend handtekeningen. Bovendien was het een meer diverse verzameling van persoonlijkheden die zich achter deze eisen scharden; niet alleen de ‘bekende namen’, maar academici op verschillende momenten in hun loopbaan, van verschillende universiteiten en departementen.”

Anders evalueren

De druk om te publiceren weegt zwaar op iedere academicus. Evaluaties en kansen op een academische carrière hangen in grote mate af van het aantal publicaties in tijdschriften opgenomen in Web of Science. Moeten we naar andere manieren van evalueren?

Derudder: “Ik denk dat ondertussen alle [Vlaamse] rectoren het eens zijn dat een zuiver bibliometrisch evaluatiesysteem onhoudbaar is. Er zitten teveel nadelen aan. Maar zelfs al zijn ze het hierover eens, op het einde maken ze wel hun rekening in functie van hoe de universiteit wordt gefinancierd. Ze kunnen er dus niet zomaar vanaf stappen. Hierdoor blijft het bibliometrische een grote rol spelen in de evaluatiemethodes. Maar tegelijk wordt er tegenwoordig wel al op alternatieve manieren gemeten. Mensen in beoordelingscommissies voor projecten of benoemingen zeggen al een tijdje dat het echt niet zo is dat alle publicaties onder elkaar worden gezet waar men dan een streep onder zet om te komen tot een positieve of negatieve beslissing. Er wordt met veel meer rekening gehouden. Maar er is gewoonweg te weinig geld voor ieder project. Bovendien gaat de kritiek op het systeem volgens mij vaak uit van diegenen die het niet hebben gehaald en dat dan maar wijten aan het feit dat de commissie enkel keek naar de A1 publicaties.”

Schuermans: “Mij is in elk geval niet duidelijk hoe op verschillende niveaus wordt geëvalueerd...Maar ik geloof ook wel dat er voor bepaalde types projecten rekening wordt gehouden met meer dan enkel het aantal publicaties van het onderzoeksteam. Er wordt ook gekeken of het project in de lijn ligt van eerder onderzoek van de betrokken wetenschappers, naar de interne coherentie van het project, naar de mogelijke maatschappelijke vertaling van de onderzoeksuitkomsten.”

Derudder: “Be careful what you wish for. Elk systeem heeft immers zijn nadelen. Bij IWT [Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie] bijvoorbeeld worden de valorisatiemogelijkheden van het onderzoek in rekening gebracht. Is dat dan wat we willen? Op welke manier moet die valorisatie dan worden bekeken? Voor bijvoorbeeld bio-ingenieurs is dat vrij duidelijk: commercialiseerbaar zijn en verbeterde resultaten zijn hier vrij logische criteria. Maar wat betekent valorisatie in de sociale geografie?”

Laat onderzoekers zelf kiezen

Schuermans: “Een andere mogelijkheid bestaat erin om de onderzoekers zelf de keuze te laten hoe ze worden beoordeeld. Dat je je moet kunnen verantwoorden als wetenschapper, is geen punt van discussie. Maar dan wel in een systeem waarbij je zelf kan kiezen op welke punten je inzet. Hierbij kan uitgegaan worden van de ‘heilige driehoek’: onderzoek - onderwijs - maatschappelijke dienstverlening. Het zou moeten mogelijk zijn om binnen deze driehoek te kiezen om je carrière op elk van die hoekpunten uit te bouwen. Iemand zou bijvoorbeeld extra kunnen

inzetten op onderwijs, en onderzoek enkel in functie hiervan uitvoeren. Evaluatie gebeurt dan op basis van de coherentie tussen de verschillende punten op je cv.”

Derudder: “Dit systeem is op een aantal plaatsen al in beperkte mate ingevoerd. En er zijn dan inderdaad academici die kiezen voor onderwijs als hoofdtaak. Maar eigenlijk wordt dit door andere mensen op de faculteit vaak gezien als een zwaktebod. De perceptie heerst dan dat die persoon het ‘echte werk’ – het onderzoek – niet aankan.”

Schuermans: “Ook voor hen die opteren om zich hoofdzakelijk te richten op onderzoek, is de speelruimte beperkt. En zeker wat betreft de manier waarop je onderzoek wenst uit te brengen. Aangezien enkel A1 publicaties echt meetellen, en liefst nog in tijdschriften met de hoogst mogelijke impactfactor, dreigen lokale wetenschappelijke tijdschriften en andere vormen van publiceren te verdwijnen. Vormen die misschien wel belangrijk zijn om andere mensen te bereiken of maatschappelijk iets te betekenen.”

Een zuiver bibliometrisch evaluatiesysteem is onhoudbaar

Structureel of individueel?

Derudder: “Het klopt inderdaad dat een aantal publicatievormen blijft liggen. Maar dat zijn vaak niet de meest dynamische. Voor mij is het echt wel een vraag of atlassen en monografieën nog van deze tijd zijn. Of wanneer het gaat om bepaalde tijdschriften, zoals Belgeo, dan moet er ook eens worden nagedacht over hoe dat momenteel wordt gerund.”
Schuermans: “De vraag is waarom ze op deze manier worden gerund. Om ze goed te runnen heb je mensen nodig die er hun schouders onder zetten en er heel wat tijd in investeren. Waarom zou je dit als jonge onderzoeker doen, terwijl dit niet meegenomen wordt in beoordelingen?”

Derudder: “Het klopt dat zeker post-docs geen tijd en vrijheid hebben om dit te doen. Maar beginnende proffen hebben wel al een beetje vrijheid, en oudere proffen nog veel meer. Maar ook zij nemen het niet op.”

Schuermans: “Misschien hebben zij iets meer vrijheid, maar ook niet veel. Ook al hebben ze het minder nodig in functie van hun carrière, wordt er ook van hen verwacht dat zij meedraaien in het systeem van publicaties. Daarnaast zijn er de vaak uitgebreide onderwijstaken, het begeleiden van proefschriften, de administratie, etcetera. Er moet op hoger niveau iets wijzigen aan dit systeem. Het is onmogelijk om alle verantwoordelijkheid bij het individu te leggen.

Maar zelfs dan is het niet makkelijk. Er is immers meer dan enkel de Vlaamse context. Stel dat de Vlaamse overheid afstapt van het bibliometrische systeem, dan heb je daar als onderzoeker nog niet veel aan. Er is immers veel kans dat je in je verdere carrière naar het buitenland moet. Dan kan je op Vlaams niveau al één en ander hebben bewezen, en naar onze normen een behoorlijke publicatielijst bij elkaar hebben gepend, maar als je daarmee naar bijvoorbeeld Engeland gaat, waar heel andere maatstaven worden gehanteerd wat betreft aantal publicaties, dan sta je weer nergens.”

Derudder: “En als het bibliometrische systeem verdwijnt, hoe ga je dan evalueren? Is het mogelijk een model te ontwerpen dat voor iedereen werkbaar is? Het bibliometrische systeem heeft als voordeel dat het voor iedereen duidelijk is. Maar daartegenover staat dat het te ver is doorgeschoten.

Kijk, ik vind het bijvoorbeeld een heel negatieve zaak dat het tijdschrift ‘De Aardrijkskunde’[tijdschrift van de vereniging van Belgische aardrijkskundeleraren] is verdwenen. De link tussen de academische geografie en de aardrijkskunde in het secundair onderwijs is daarmee deels doorgeknipt. Het is nochtans belangrijk dat leerlingen les krijgen op basis van de recentste ontwikkelingen in de geografie. Maar de vraag blijft hoe je dat zou valoriseren. Hoe kan je iets als het schrijven van een stuk voor een schoolhandboek evalueren in termen van iemands academische carrière?”

Eigen carrière of bijdragen aan wetenschap

Geraken we zo niet in een systeem waarbij publiceren dient om de eigen carrière te dienen eerder dan om bij te dragen aan de wetenschappelijke ontwikkeling?

Schuermans: “Het is een terechte vraag of het bibliometrische systeem leidt tot een maximalisatie van kennis of een maximalisatie van publicaties. Er worden nu misschien wel een hoop papers gepubliceerd die goed genoeg kunnen worden genoemd, maar lang niet perfect zijn.”

Derudder: “Hiermee kom je in een grijze zone terecht. Vanuit ethisch oogpunt is dit het interessantste debat. Je hebt altijd de uitschieters van extreme fraude zoals Diederik Stapel. En zelfs die werd de ene dag door iedereen uitgespuwd, om dan de andere dag toch ook gezien te worden als het slachtoffer van het systeem. Maar een interessantere vraag is inderdaad of je je standaarden aanpast over wat in aanmerking komt voor publicatie, en nog belangrijker of je je empirie deels laat bepalen door de publicatiemogelijkheden in bepaalde tijdschriften. Stel bijvoorbeeld dat er een regionaal tijdschrift is voor Zuid-Amerika en een ander voor Eurazië, waarbij het laatste dan zou genoteerd zijn in het Web of Science en het eerste niet. Kies je dan voor Moskou als casestudie, of toch Rio? Ik zou geneigd zijn om in dat geval voor Moskou te kiezen.”

Schuermans: “Ja, en op die manier vallen er casestudies en onderwerpen uit de boot, omdat ze niet makkelijk publiceerbaar zijn in hooggerangschikte tijdschriften van het Web of Science. Let wel, ik vind internationaal publiceren nodig. In bepaalde domeinen, zoals wereldsteden, is het zelfs noodzakelijk omdat deze niet anders dan internationaal kunnen worden behandeld. Maar ook in andere domeinen kan een internationaal debat tussen wetenschappers veel bijbrengen. Alleen zou er veel meer in functie van onderwerp en draagwijdte moeten kunnen gekozen worden waar je je onderzoeksresultaten publiceert. Nu heerst de omgekeerde logica, en dreigen thema’s die minder populair zijn, of minder impact hebben in de verdrukking te raken.”

Derudder: “Maar dat wil niet zeggen dat iedereen die bezig is met ‘populaire’ onderwerpen automatisch een opportunist is; zelf ben ik bijvoorbeeld al in de laatste jaren van mijn studie geboeid geraakt door het wereldstedennetwerk, en toen heb ik besloten om hierin verder te gaan. Dat had niets met de ‘publiceerbaarheid’ van dat onderzoek te maken, alsof ik daar mee bezig was als student.

Op ieder moment wordt je carrière bepaald door drie zaken: toeval,

meritocratie en netwerken. De verhoudingen tussen deze drie kunnen verschillen, en meritocratie zal vroeger anders ingevuld en geëvalueerd zijn dan nu, maar het is altijd een combinatie van die drie. Dus ja, op dit moment weegt de meritocratie erg door en binnen de meritocratie liggen er misschien meer kansen voor iemand die met wereldsteden bezig is dan voor een ander die focust op lokale armoede. Maar dan nog spelen ook altijd toeval en netwerken een grote rol. Dé reden waarom ik professor ben, is dat ik geluk heb gehad: op het moment dat ik mijn doctoraat heb afgewerkt was mijn promotor 64 jaar.”

Gaat het om maximalisatie van kennis of een maximalisatie van publicaties?

Breed draagvlak

We keren nog eens terug op de slow science beweging en haar erfgenaam Actiegroep Hoger Onderwijs. Wat onthouden jullie van deze bewegingen?

Derudder: “Voor slow science was het misschien niet ideaal dat ze vooral werd gedragen door ‘the usual suspects’. Zonder afbreuk te doen aan hun verdiensten, namelijk het probleem voor de eerste keer in debat brengen, maakte dat wel dat de beweging het moeilijker had om een brede ingang te vinden.”

Schuermans: “Ik vond het verwonderlijk hoeveel aandacht de Actiegroep Hoger Onderwijs bijvoorbeeld in de kranten kreeg. Blijkbaar hebben deze eisen toch iets op gang gebracht. Bovendien kwamen er deze keer andere, jongere mensen aan bod om hun verhaal te vertellen.”

Derudder: “Voor mij was het ook een verrassing dat er zo’n breed draagvlak was voor deze beweging, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk. Ze had evengoed kunnen weggezet worden als ‘die academici klagen weer’, maar dat gebeurde niet, er is duidelijk een breed gedragen inzicht.”

Tim Cassiers (tim.cassiers@ees.kuleuven.be) en **Valerie De Craene** zijn beiden verbonden aan de **KU Leuven en redacteurs van AGORA**.

Literatuurselectie

Derudder, B. (2011) Some reflections on the ‘problematic’ dominance of ‘Web of Science’ journals in academic human geography. *Area*, 43(1), 110–112.

Meeus, B., N. Schuermans & F. De Maesschalck (2011) Is there a world beyond academic geography? A reply to Ben Derudder. *Area*, 43(1), 113–114.

Schuermans, N., Meeus, B., & F.De Maesschalck (2010) Is there a world beyond the Web of Science? Publication practices outside the heartland of academic geography. *Area*, 42(4), 417–424.

Vrije ruimte

Volledig transparant publicatieplatform

Marco te Brömmelstroet

Het hoofddoel van de wetenschap is het ontwikkelen en toepasbaar maken van kennis over allerlei fenomenen. Deze kennis wordt zelden in grote stappen vergaard. Veel meer is het zo dat een wetenschappelijke gemeenschap rond een specifiek fenomeen elkaar stukjes aanlevert van een puzzel zodat, bouwende op al deze stukjes, er een betrouwbaar inzicht ontstaat van het betreffende fenomeen. Door het publicatieproces wordt deze kennis niet alleen gedeeld, maar vindt ook een onderlinge controle plaats. Idealiter op grond van de algemene wetenschappelijke principes zoals interne, externe validiteit en reproduceerbaarheid.

Het gezamenlijke leerproces loopt ernstige schade op

De huidige structuur waarin dit delen van kennis plaatsvindt lijkt echter het gezamenlijke leren af te remmen. Zo zijn internationale tijdschriften vaak beperkt in de ruimte die ze hebben voor publicaties, hetgeen in sommige gevallen leidt tot pijnpijnen van ruim een jaar. Daarnaast, of wellicht ook daardoor, is het zo dat een overgroot deel van de ter publicatie ingediende artikelen worden geweigerd. Om te kijken of een artikel de schaarse ruimte in een tijdschrift waard is, wordt een arbeidsintensief 'peer-review' proces georganiseerd, waarbij per paper twee tot vier wetenschappers anoniem en blind de kwaliteit van de paper beoordelen. In dit proces vindt vaak het meeste leren plaats, zeker voor de auteurs van het artikel. Het is maar zelden zo dat de beoordelaars de paper in zijn geheel waardeloos vinden. Vaak vragen ze om meer duiding of uitleg van bepaalde uitspraken en gebruikte methodes. Maar dit leerproces blijft helaas grotendeels verborgen voor de rest van de wereld. Het artikel én het commentaar erop worden immers vaak niet gepubliceerd en verdwijnen in een bureaulade. Doordat door dit conservatieve proces veel kleine puzzelstukjes niet openbaar gedeeld (kunnen) worden, loopt het gezamenlijk leerproces ernstige schade op. Dit moet anders kunnen.

Daarom pleiten we voor een publicatieplatform dat het gemeenschappelijke leerproces ondersteund. Dit zou een aantal karakteristieken moeten hebben. Zo zou de publicatiewachttijd moeten worden beperkt door na een interne quick scan de bevindingen meteen voor het publiek zichtbaar te maken. Peer review moet een belangrijke kwaliteitsborging blijven, maar zou na publicatie kunnen plaatsvinden. Hiermee wordt een academische status aan ieder artikel toegekend,

waardoor academische kwaliteit geborgd blijft. Door deze reviewcommentaren ook toegankelijk te maken, wordt het proces transparanter en kunnen meer mensen leren van de methodische en inhoudelijke discussie.

Ook zou bij ieder ingediend artikel de volledige dataset moeten worden aangeleverd, dus ook observaties en transcripten. Dit vergroot de replicerbaarheid, onderlinge controle en het uitvoeren van metastudies. Dit alles gebeurt volledig online, zodat een grotere stroom artikelen kan worden verwerkt. Als laatste zou het platform zoveel mogelijk moeten worden gefinancierd door de wetenschap zelf, bijvoorbeeld via author fee's of crowdfunding. Zo kunnen we een bias voor 'goed verkopende' (vaak hypothese bevestigende) artikelen voorkomen en openbare toegankelijkheid garanderen. Dit gaat allemaal een aantal stappen verder dan de huidige 'Open Access' discussie.

Is dit luchtflitseriej in de conservatieve wereld van het academische publiceren? Nee! In de biowetenschappen bestaat er al ruim tien jaar een platform dat deze principes in de praktijk heeft gebracht. Het F1000 Research project bestaat ongeveer tien jaar en bevat inmiddels ruim honderdduizend artikelen en wordt gebruikt door duizenden wetenschappers. Inmiddels heeft het ook een status bereikt waarmee het kan concurreren met andere, klassiekere, publicatieplatforms, zoals ISI.

Een uitdaging is nu om de mechanismes die dit tot een succes hebben gemaakt te vertalen naar nieuwe domeinen. Samen met jonge wetenschappers van Aalborg Universiteit, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit van Amsterdam en onder de vlag van AESOP willen we op korte termijn starten met een serieuze poging voor de sociale wetenschappen, te beginnen bij vraagstukken rondom stedelijke planning. Begin januari vond in Londen een verkennend gesprek plaats. Nu moeten we op zoek naar (financiële) ondersteuning. Maar bovenal zoeken we wetenschappers die het platform willen ondersteunen. Heb je een paper liggen waarover je graag anderen wilt informeren of waarmee je een academische discussie wilt starten? Of wil je graag een actieve rol spelen door je bij de eerste groep openbare reviewers aan te sluiten? Grijp die kans, meld je aan en speel een actieve rol in het ontwikkelen van een veelbelovend alternatief voor de huidige publicatie wereld.

Meer weten? Mail naar brommelstroet@uva.nl of kijk op f1000research.com.

AGORA

word abonnee!

(RE)ACTIE?

agora-magazine.nl

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Succes verblindt

OPINIE Martijn Duineveld & Raoul Beunen

De ruimtelijke ordening in Nederland wordt vaak voorgesteld als een succes. Kritiek erop heeft lange tijd weinig aandacht en ruimte gekregen omdat wetenschappers de ruimtelijke ordening dienden en legitimeerden. De crisis dwingt de rol van wetenschap in de Nederlandse ruimtelijke ordening te herzien.

Nederland is beroemd om haar ruimtelijke ordening (RO): een hecht netwerk van overheden, ontwikkelaars en kennisinstituten en de daarmee verbonden ideologieën en praktijken. Het is het land van orde en regelmaat. Een tekort aan natuur wordt opgelost door natuur te maken. Als Nederland dreigt te verzuipen dan worden dijken gebouwd, rivieren vervuimd en grondwaterstanden kunstmatig laag gehouden. Alles in goed overleg met natuurbeschermers en agrariërs, en netjes doorgerekend door de ingenieurs van Rijkswaterstaat. Aan deze 'RO-machine' hangt echter een fors prijskaartje. Vele miljarden zijn nodig om ambtenaren, adviseurs, ingenieurs en onderzoekers aan het werk te houden en plannen en beleidsdocumenten om te zetten in ruimtelijke transformaties.

In wetenschappelijke artikelen, vakbladen, in de praktijk en op de universiteit domineert een positief beeld van de Nederlandse RO. De kritiek erop was schaars, afgezien van enkele bijdragen van bijvoorbeeld Maarten Hajer, Wil Zonneveld en recenter, Kristof Van Assche. Er was nochtans voldoende aanleiding voor kritiek, zoals de bouw- en vastgoedfraudes die aan het begin van het millennium zichtbaar werden, lieten zien. Deze fraudezaken werden echter snel afgedaan als het niet goed gecoördineerde, illegale handelen van individuen en bedrijven. Met een nauwelijks aangetast zelfbeeld kon de Nederlandse RO rustig gaan slapen en door dromen over haar eigen succes.

Dankzij de crisis

De economische crisis en de daaraan verbonden vastgoedcrisis hebben de RO afgeremd. Inmiddels is duidelijk dat gemeenten voor miljarden

aan grond hebben gekocht, waarvan het maar de vraag is of die ooit nog voor een goede prijs wordt verkocht. Zo heeft de gemeente Apeldoorn voor 68 miljoen euro moeten afschrijven op de exploitatie van haar grondbedrijf. Veel andere gemeenten zitten met vergelijkbare problemen en kampen met torenhoge grondrenten die zwaar op de begroting drukken. Door de financiële problemen zijn tal van voorheen succesvolle projecten hoofdpijndossiers geworden.

Voorheen succesvolle projecten zijn nu hoofdpijndossiers

Door het stilvallen van de geldmaakmachine verstommen de succesverhalen. Er ontstaat meer ruimte voor diegenen die willen tonen hoe de RO echt werkt. De laatste jaren buitelen journalisten van Zembla en De Slag om Nederland, maar ook wetenschappers en raadscommissies over elkaar heen om verslag te doen van de problemen in de ruimtelijke ordening. Voor het eerst worden vraagtekens gezet bij het groeiparadigma, de verdienmodellen en de rol van de overheid in de RO. Maar de universiteit trok niet als eerste aan de bel. Als de wetenschap de RO niet kritisch genoeg gevolgd heeft, wat was haar rol in de Nederlandse RO dan wel? We bekijken twee voorbeelden.

Casus vastgoed

Het Nederlandse grondbeleid is illustratief voor de blindheid van de RO en het onvermogen van de wetenschap om haar ogen te openen. Planbaten genereerden lange tijd het kapitaal dat fungeerde als de brandstof voor de RO-machine: het belangrijkste verdienmodel was het strategisch omzetten van landbouwgrond naar woonwijken of bedrijventerreinen. Tegelijkertijd werd met strikte regels en plannen heel duidelijk afgebakend waar wel en niet mocht worden gebouwd. Zo werd de markt afgeschermd voor al te veel concurrentie. Door een gebrek aan

Foto: Heidi Linck

alternatieven bleef de belangstelling voor de te ontwikkelen locaties, net als de prijs van grond en vastgoed, hoog. Indirect speelde ook het hypotheekbeleid een belangrijke rol: lenen was fiscaal gunstig, mensen konden maximaal en op twee salarissen lenen en aflossen was nauwelijks nodig.

Door van ruimte een schaars goed te maken, stegen de prijzen van grond, huizen en bedrijventerreinen sinds de jaren negentig enorm. Met forse winsten tot gevolg, voor iedereen die betrokken was, waaronder speculanten, ontwikkelaars, bouwbedrijven, makelaars, banken en overheden. Het is schadelijk dat overheden in dit spel een dubbelrol speelden. Ze konden enerzijds beslissen waar nieuwe ontwikkelingen zouden plaatsvinden; anderzijds waren ze een van de ontwikkelaars die financieel gewin tot doel hadden.

Pervers is ook dat het netwerk van gemeenten, bouwbedrijven en projectontwikkelaars bewust schaarse op de woningmarkt creëerde. Zo

schreef het Financieel Dagblad op 11 april 2013 op basis van het rapport 'Kosten koper': "Het Rijk, gemeenten, projectontwikkelaars en bouwbedrijven hebben jarenlang doelbewust te weinig nieuwe woningen gebouwd. Het in stand houden van schaarste en opbrengst uit de verkoop van nieuwbouwhuizen waren belangrijker dan het bouwen van voldoende woningen." De betrokkenen verdienden goed, over de rug van de huizenkopers en toekomstige generaties.

Natuurlijk waren er onderzoekers die zich bezig hielden met het bestuderen van het grondbeleid, maar op een enkele uitzondering na (zoals Janssen-Jansen in AGORA 2011-3), waren deze vooral druk met het legitimeren daarvan. Bijvoorbeeld door hun onderzoek kritiekloos te richten op het verzinnen van verdienmodellen. Die modellen verhullen de perversies van de geldmaakmachine en versterken daarmee het probleem, in plaats dat ze het probleem problematiseren.

Casus krachtwijk

Een ander voorbeeld is het ‘Actieplan Krachtwijken’. De ‘krachtwijken’, ‘prachtwijken’, ‘Vogelaarwijken’ of ‘aandachtwijken’ verwijzen naar buurten met een lage sociaaleconomische status en naar alle problemen die daarbij horen: werkloosheid, criminaliteit, vuil en onveiligheid. In 2007 is een actieplan voor de krachtwijken gepubliceerd en na de selectie van de buurten kwamen er financiële middelen vrij. Verschillende stakeholders, waaronder bewoners, werden bij de plannen betrokken. Daardoor konden de problemen en oplossingen worden geformuleerd binnen de context waarin ze werden waargenomen. Recent verscheen de studie ‘Werk aan de wijk’ van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP). In deze studie worden de krachtwijken vergeleken met buurten waarop het beleid niet van toepassing was en wordt de conclusie getrokken dat het krachtwijkenbeleid geen onderscheidende, gunstige leefbaarheidseffecten heeft gesorteerd.

De studie van het SCP is niet zozeer interessant omdat het bevestigt dat beleid niet altijd doeltreffend is, maar omdat het mooi illustreert hoe binnen de Nederlandse RO wordt gedacht over problemen en het

Foto: Heidi Linck

oplossen ervan. De evaluatie baseert zich namelijk op een statistische vergelijking van sociale indicatoren, zoals leefbaarheid, veiligheid en de sociaaleconomische positie, tussen krachtwijken en referentiebuurten. Deze werkwijze getuigt van een sterk geloof in het kunnen meten en kennen van buurten en haar bewoners. Hiervoor moet de sociaalruimtelijke complexiteit worden gereduceerd tot een reeks meetbare factoren. Het veronderstelt ook dat er zoiets bestaat als eenduidig te definiëren problemen, die door interventies kunnen worden gestuurd in een gewenste oplossingsrichting.

Een dergelijke analyse gaat totaal voorbij aan de complexe alledaagse werkelijkheid van het sociale leven in een buurt en de mogelijkheden om daar invloed op uit te oefenen. Een tekortkoming die de onderzoekers wel onderkennen als ze op pagina 21 stellen dat "In dit onderzoek niet helder [was] wat er precies in zowel de krachtwijken als de referentiegebieden is onderrnomen", maar die ze niet belet om harde uitspraken te doen over de resultaten van het actieplan.

Weinigen zullen ontkennen dat sociaaleconomische problemen complex zijn en niet snel en eenvoudig met een actieplan op te lossen.

Toch weerhoudt dat inzicht de RO-machine niet om problemen te versimpelen en oplossingen te presenteren als een panacee. Daarmee wordt immers bestaansrecht en werkgelegenheid van de RO, en wetenschappelijke onderzoek over de RO, gecreëerd. Maar zoals we zagen leidt de afhankelijkheid tussen wetenschap en praktijk ook tot blinde vlekken.

Vijf perversies

Het grondbeleid en de krachtwijken zijn slechts twee voorbeelden uit een lange lijst. Ze illustreren dat de Nederlandse RO geen perfect planningssysteem is dat rationele oplossingen biedt voor collectief gedragen problemen. RO is een systeem dat evenzogoed anders had kunnen zijn en wat op veel plekken op deze wereld ook totaal anders functioneert. De focus op haar succes heeft de RO verblind en de wetenschap heeft hierin een belangrijke rol gespeeld. Vijf perversies liggen daarbij volgens ons aan de basis.

Allereerst wordt RO als vaststaand gegeven gezien. Maatschappelijke veranderingen en nieuwe probleempercepties stelden zelden het planningssysteem zelf ter discussie. Ze hadden vooral tot doel meer of betere planning te creëren. Daarbij wordt de wetenschap aangewend om RO in stand te houden, niet om problemen aan te kaarten. Ten tweede is RO gebaseerd op een trots zelfbeeld dat overleeft door steeds haar succes te benadrukken en haar falen onder het tapijt te vegen. Wetenschappers zijn belangrijke coproductanten geweest van dat succesverhaal. Ten derde bestaat er binnen de Nederlandse RO een hardnekkig maar soms latent geloof in maakbaarheid en stuurbaarheid. Door problemen te presenteren als absoluut en objectief, blijkt het mogelijk oplossingen voor te stellen als een reeks samenhangende determinanten die in kaart kunnen worden gebracht. Door de complexe werkelijkheid te reduceren tot meetbare factoren en determinanten lijkt de wereld controleerbaar, stuurbaar en maakbaar. De wetenschap speelt daarop in en versterkt het beeld door effectieve oplossingen en methoden te beloven. Wetenschappelijke kennis werd ingezet om besluiten en beleid te legitimeren. Een vierde perversie is dat daarmee het politieke karakter van de RO verdween. Beslissingen werden genomen binnen gesloten netwerken van betrokken partijen in achterkamertjes waarvan de ramen werden afgedekt met de technische kennis van de betrokken planologen. Tot slot was er in de wetenschappelijke analyses van de RO zelden aandacht voor dat politieke karakter. Dit gebrek heeft bijgedragen aan de blindheid ten aanzien van hoe de RO daadwerkelijk functioneert.

Wetenschappers zijn belangrijke coproductanten geweest van het succesverhaal

Geen daden, maar denken

De crisis bevestigt dat RO zich nooit kan baseren op 'neutrale kennis', maar dat elke keuze per definitie politiek is. Er is steeds meer bewustzijn dat studies die een bepaald type beleid legitimeren bewust naar voren

worden geduwd en dat ander onderzoek al dan niet subtiel in de spreekwoordelijke lade verdwijnt. Dat macht een belangrijke rol speelt in planning en dat participatie niet altijd gelijk staat aan democratisering, wordt nu pas zichtbaar voor een groter publiek. Door de crisis begint de RO-machine te haperen en verdwijnt langzaam aan de sluier die haar al die tijd heeft omhuld.

Hopelijk zorgt de crisis ervoor dat de wetenschappelijke disciplines die zich met RO bezig houden wat meer afstand nemen van de praktijken waarmee ze nu te veel zijn verbonden. We stellen voor dat ze nog vaker gaan onderzoeken hoe RO echt werkt en niet langer wensbeelden over hoe het zou moeten werken als wetenschap verkopen. Onderzoekers moeten zich niet richten op het in de etalage zetten van zogenaamde innovatieve voorbeeldprojecten, tien jaar geleden was dat de Blauwe Stad, nu succesvolle burgerinitiatieven en stadslandbouw. In plaats daarvan zou men vaker moeten onderzoeken waarom sommige projecten als succes worden gepresenteerd en andere niet en wat daarvan de effecten zijn. Dat laat zien dat RO een strijdveld is met verliezers en winnaars en maakt een maatschappelijke discussie over die winnaars en verliezers mogelijk.

En wie moeten dat dan gaan doen? Academische planologen, stedenbouwers en landschapsarchitecten zijn door hun geschiedenis van verstengelde belangen en obsessie voor toepasbaarheid wellicht niet de meest aangewezen groep om dit onderzoek op zich te nemen. Wellicht moeten ze de hulp inroepen van journalisten, antropologen, geografen en sociologen of op een herscholingscursus. Kortom, de RO zou er goed aan de handen even in de mouwen te doen en na te denken. Of dat gebeurt is de vraag, want voor veel planologen is de RO-mythe wellicht een stuk comfortabeler dan de werkelijkheid.

Martijn Duineveld (martijn.duineveld@wur.nl) is Assistant Professor aan de Leerstoelgroep Culturele Geografie in Wageningen. Raoul Beunen (raoul.beunen@wur.nl) is senior onderzoeker aan de Leerstoelgroep Strategische communicatie. Beiden werken aan de fundamente van Evolutionary Governance Theory: <http://governancetheory.com/>.

Literatuurselectie

Hajer, M., & W. Zonneveld (2000) Spatial Planning in the Network Society-Rethinking the Principles of Planning in the Netherlands. European Planning Studies, 8, pp. 337-355.

Permentier, M., J. Kullberg & L. van Noije (2013) Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Tijdelijke commissie Huizenprijzen (2013) Kosten koper. Eindrapport. Een reconstructie van 20 jaar stijgende huizenprijzen. Den Haag: SDU uitgevers.

Van Assche, K. (2006) Over goede bedoelingen en hun schadelijke bijwerkingen: essay over flexibiliteit, ruimtelijke ordening en systeemtheorie. Utrecht: Innovatienetwerk groene ruimte.

Van Assche, K., R. Beunen & M. Duineveld (2012) Performing failure and success: Dutch planning experiences. Public Administration, 90(3), pp. 567–581.

Vastgoedmagnaat in toga

OPINIE Rodrigo Fernandez & Reijer Hendrikse

Eind 2012 was er paniek aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). Het ministerie van onderwijs meldde een miljoenverlies en ‘margin calls’ op de UvA haar derivatenportefeuille. De inspectiedienst had zich echter vergist. Het was niet de UvA, maar de Vrije Universiteit (VU) die ongedekte renteswaps bezat. Maar toch, renteswaps en margin calls? Wat moeten universiteiten met deze financiële producten?

De rol van kapitaal in de stad verandert. De relaties tussen kapitaal en ruimte zijn veelvuldig bestudeerd in de sociale geografie, de conclusie is steevast dat kapitaal een steeds grotere rol speelt in de stad en maatschappij. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de wereldwijde bouwwoede van veelal megalomane proporties die zich inmiddels heeft ontketend. De stad, magneet voor mobiel kapitaal, moet zich in dit dynamische mondiale krachtenveld opnieuw uitvinden.

De opmars van de ‘global city’ is nauw verweven met de neoliberale machtsverschuiving tussen staat en markt. De bepalende factor in dit krachtenveld is een fundamentele herverdeling van financiële verplichtingen en risico’s. Dit proces, ingebed in een groter kader van neoliberale mondialisering, kan worden geduid met het concept financialisering: de toenemende invloed van financiële markten – actoren, instrumenten, modellen en motieven – op alle geledingen van de samenleving. Ook de universiteit staat in toenemende mate bloot aan het ritme van financiële markten en de wens van de bankier.

De Universiteit van Amsterdam

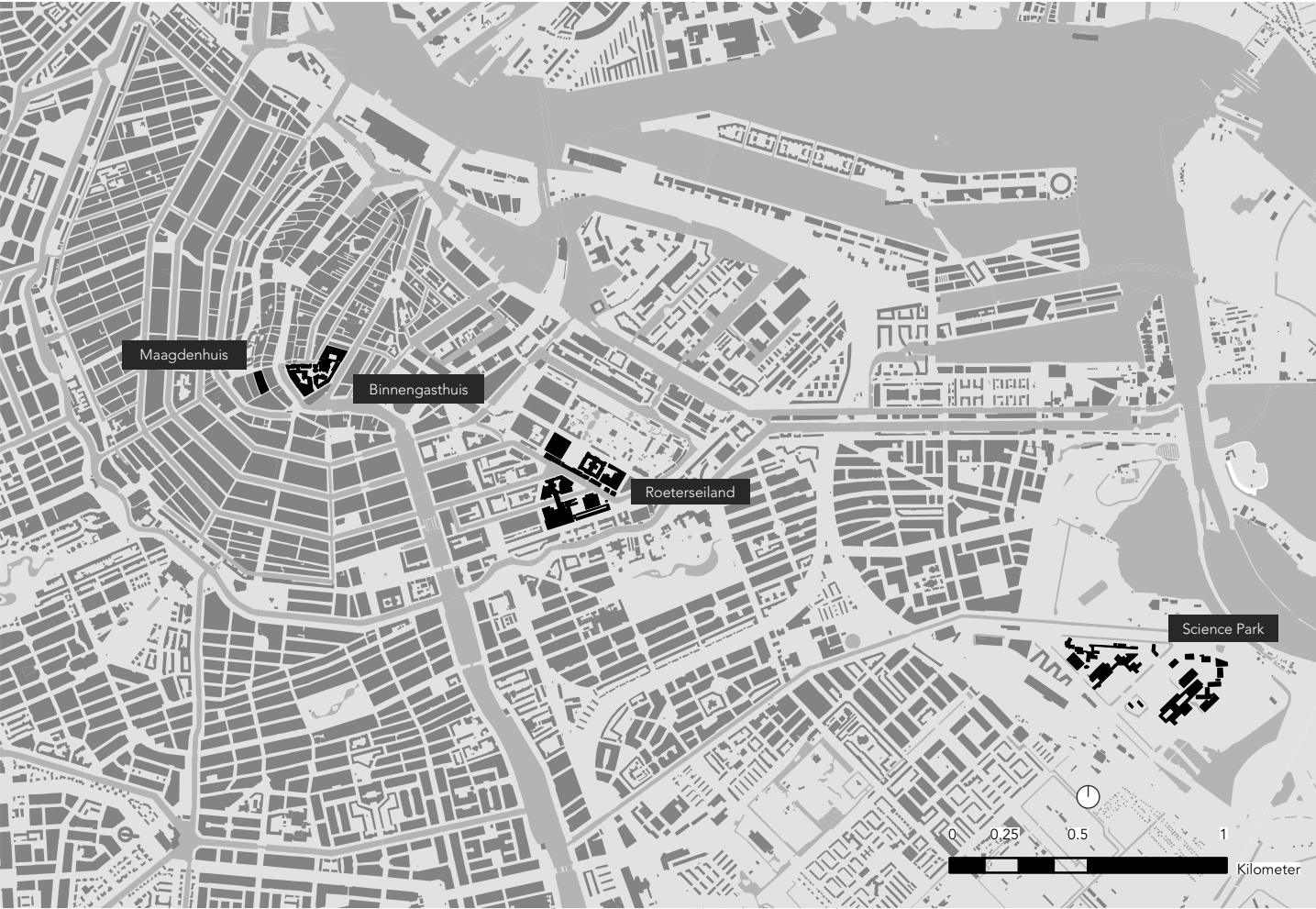
De abstracte relatie tussen kapitaal en de stad wordt concreter door een focus op vastgoedontwikkeling op een specifiek moment en plaats. Voor ons is dit de stad Amsterdam aan de vooravond van een nieuw millennium. De Universiteit van Amsterdam ondergaat momenteel een fysieke metamorfose. In navolging van de neoliberale makeover van het staatsapparaat en parallel aan de veranderde modus operandi van de

gemeente Amsterdam is ook de universiteit meer en meer gaan lijken op een regulier bedrijf. Ook hier is een aantal machtsverschuivingen waarneembaar die overeenkomt met het grotere plaatje. Publieke spelers – zeg de centrale en lokale overheid – oefenden traditioneel grote invloed uit op het functioneren van de universiteit. Sinds de eeuwwisseling hebben private spelers – zeg de bankier, accountant en consultant – het in toenemende mate voor het zeggen.

Het vastgoed werd in het midden van de jaren negentig overgedragen van de centrale overheid naar de universiteit. Voor de Nederlandse staat functioneerde de vastgoedtransfer als een decentralisatie van financieel risico. De overdracht was het startschot voor de financialisering van de universiteit. Met een grote vastgoedportefeuille in eigen beheer adopteerde de UvA naast haar twee traditionele doelstellingen – het uitvoeren van gedegen onderzoek en onderwijs – ook een ‘commerciële vastgoedstrategie’. Twintig jaar later zijn de universitaire besluitvorming, organisatiestructuur en cultuur sterk verzakelijkt. Stapsgewijs werd de UvA een heuse vastgoedmagnaat. Voor de bankier en zijn kompanen werkte de vastgoedoverdracht als het paard van Troje: met het ‘terugtrekken’ van de centrale overheid en de noodzaak voor nieuwbouw werd het al snel een komen en gaan van consultants, accountants en bankiers aan het Amsterdamse Spui, zetel van het College van Bestuur (CvB).

Een sleutelement van deze metamorfose is de wet Modernisering Universitair Bestuur (MUB) die twee jaar na de vastgoedoverdracht werd aangenomen. Dit leidde tot verregaande centralisatie van de macht voor het CvB. Sinds de invoering van dit nieuwe governance model, een structuur die sterk overeenkomt met die van een beursgenoteerde onderneming, staat de inspraak van medewerkers en studenten effectief buitenspel. Parallel aan deze ontwikkeling heeft het CvB de organisatiestructuur en cultuur flink opgeschud. Net als de gemeente Amsterdam werd de universiteit stapsgewijs in een marktgeoriënteerd jasje gegoten.

De ideologische onderbouwing voor deze aanpassingen heet ‘New

Ligging UvA vastgoed in en buiten het centrum van Amsterdam. Bron basiskaart: Kadaster. Cartografie: Egbert van der Zee

Public Management’ (NPM): een menu managementtechnieken overgewaaid uit het bedrijfsleven gericht op het ‘professionaliseren’ van de (semi) publieke sector. Binnen deze filosofie staan marktdenken en risicomanagement centraal. Met vallen en opstaan zijn onderwijs- en onderzoekoutput ‘meetbaar’ gemaakt en gekoppeld aan nieuwe budgetmodellen. Omdat kwaliteit zich moeilijk laat meten voert kwantiteit de boventoon. Een tendens die de kwaliteit van onderwijs en onderzoek niet altijd ten goede komt (zie Bassens en Cassiers & De Craene elders in deze AGORA). Het probleem is het gelijk willen behandelen van activiteiten die per definitie ongelijk zijn, en het kwantificeren van taken die zich moeilijk laten meten. De NPM-filosofie zorgde dan ook niet voor transparantie en efficiency. Het inzichtelijk maken van de kosten mondde vaak uit in verhitte politieke conflicten tussen het CvB, faculteiten en afdelingen.

Vastgoedavontuur

Sinds de overdracht van het vastgoed stond één zaak als een paal boven water: het verouderde vastgoed met een economische levensduur van vijftig jaar was toe aan vernieuwing. Het grootste deel van het vastgoed van de UvA, net als andere universiteiten in Nederland, stamde uit de jaren zestig en zeventig. In deze periode was het aantal studenten sterk toegenomen. Bovendien was de vastgoedportefeuille van de universiteit verspreid over de historische binnenstad. Ook dit bracht hoge onderhoudskosten met zich mee. Het eerste nieuwbouwplan uit 1998

beoogt dan ook het aantal vierkante meters flink te reduceren door de toekomstige universiteit te clusteren op vier locaties (zie kaart). Geschatte kosten: 450 miljoen euro. Het plan, opgetekend in een rapport van accountancygigant KPMG, ging ervan uit dat de financiële last van de operatie tot 2030 op de begroting zou drukken. Er zouden nog veel rapporten volgen. Voor de adviesbureaus was het een feestje.

Voor de adviesbureaus was het een feestje

De nieuwbouwplanning was niet eenvoudig. Zo had de UvA weinig betrouwbare informatie over het vastgoed dat zij beheerde. Ook het benodigde aantal vierkante meters voor de nieuwbouw was onduidelijk. Keer op keer moesten de onderliggende aannames worden aangepast, zoals het verwachte aantal studenten. Bezuiningsdrift uit Den Haag, incidentele verrassingen zoals de ontdekking van asbest en de voortdurende interne politieke strijd over het meetbaar maken van onderwijs en onderzoek zorgden ervoor dat de cijfers, rapporten en plannen voor de nieuwbouw met regelmaat veranderden. In 2004 werden de nieuwbouwplannen tijdelijk bevroren naar aanleiding van een rapport van adviesbureau Brink Groep. Zij meenden dat de financiering van bouwplannen een te groot risico vormden. Vier jaar later kwamen consultants van AT Osborne echter tot de conclusie dat de focus op meer

kwaliteit meerwaarde genereert en een grotere financieringsbehoefte rechtvaardigt. De beoogde schuld verdubbelde. Ook het management van het nieuwbouwproject veranderde. Omdat de projectontwikkelaar verwickeld was geraakt in een grote vastgoedfraude nam de UvA in 2009 het project in eigen hand.

Naast de opmars van externe adviseurs is ook intern, direct onder het CvB, een nieuwe managementlaag gecreëerd om de NPM-transformatie te implementeren, de vastgoedportefeuille te inventariseren en te vertalen in nieuwbouwplannen en financieringsbehoeften. Het aantal managers is flink gegroeid de afgelopen jaren: tegenwoordig zijn de afdelingen ‘Real Estate Management’, ‘Finance & Controlling’ en ‘Strategy & Information’ met 42 medewerkers de grootste ‘business units’ aan het Spui. Veel van deze medewerkers hebben een achtergrond in de accountancy. Vaak leven ze een nomadisch bestaan, van project naar project. De grote baas van het risicomanagement is zelfs voormalig handelaar van de Italiaanse verzekeraar Generali. Deze nieuwe kaste managers vormt het aanspreekpunt voor de externe financiers en consultants. En zo werd de universiteit langzaam maar zeker vastgoedmagnaat in toga. Onze claim dat ‘mannen in pakken’ het beleid bepalen is volgens voormalig UvA vicevoorzitter Paul Doop onzin. Maar de krijstredenbrigade heeft wel degelijk gezegevierd (zo is ook Doop partner geweest bij Deloitte). Niet alleen in de bestuurslagen is dit merkbaar, juist op de academische werkvloer heeft deze verandering impact. Collini stelt hierover in zijn boek ‘Sold Out’ treffend dat “academici een steeds groter deel van de werkdag spenderen met het verantwoorden van hun taken in termen ingegeven door de managers”.

Macht van finance

De metamorfose van de universiteit – ingegeven door externe consultants, geïmplementeerd door interne managers – stoomde de UvA klaar om de nieuwbouw extern te financieren. In 2002 waren de eerste gesprekken met een viertal banken: ABN Amro, de Bank Nederlandsche Gemeenten (BNG), ING en Rabobank. Uiteindelijk werd er voor een financiering gekozen door de eerste twee partijen. In 2008, het jaar dat de financiële wereld tot stilstand kwam en ook de Nederlandse vastgoedbubbel barstte, heeft de universiteit zich voor het eerst in haar lange bestaan voor een slordige vierhonderd miljoen euro in de schulden gestoken.

De nieuwbouwoperatie is inmiddels in volle gang en wordt aangestuurd op een drietal ‘key performance indicators’ (KPI’s). Zo mag de nieuwbouw niet meer dan twaalf procent van het universiteitsbudget opeten. Ook worden solvabiliteit (verhouding eigen en vreemd vermogen) en de capaciteit om de schuld terug te betalen (verhouding schuld plus rente en kasstromen) strikt in de gaten gehouden door de managers en financiers. Faculteiten en afdelingen dienen fikse reserves aan te houden om zodoende een gedegen solvabiliteit te waarborgen. Gevolg is dat onderzoek en onderwijs in toenemende mate zijn vervlochten met de vastgoedambities.

Om een goede solvabiliteitsratio te waarborgen heeft de UvA een aantal merkwaardige sprongen gemaakt. Zo heeft de universiteit in 2007 de boekwaarde van het vastgoed opwaarts gehervat in een tijd dat commerciële vastgoedprijzen dalen. Omdat de opwaartse herwaardering ook hogere afschrijvingskosten met zich mee bracht – en

Science Park Watergraafsmeer Universiteit van Amsterdam. Foto: Pepijn Olders

een negatief effect had op de kasstromen – is ook de afschrijvingstermijn verdubbeld. Waar de accountant van PricewaterhouseCoopers dit goedkeurt hebben andere experts twijfels aan de gehanteerde methodes. Eén ding staat vast: in een wereld drijvend op schuld ziet ook de universiteit zich genoodzaakt de dwangbuis van de markt verder te internaliseren.

Zoals inmiddels gebruikelijk kwam de nieuwbouwfinanciering met een pakketje renteswaps die de kortlopende, variabele rente op de onderliggende leningen omwisselde voor een vast rentepercentage. In 2012 had de UvA tien renteswaps afgesloten op (deels toekomstige) leningen met waarde van 255 miljoen euro: de grootste nominale waarde aan swaps voor een Nederlandse onderwijsinstelling. Door de aanhoudend lage rente was de UvA 62 miljoen euro goedkoper uit geweest zonder deze renteswaps. Echter, vanuit het oogpunt van risicomanagement garanderen de swaps wel een vast rentepercentage. En door de lange looptijd kan de negatieve marktwaarde van de swaps met de tijd weer afnemen. Maar het feit blijft dat ook de UvA zich middels schuld en derivaten in toenemende mate heeft vervlochten met de financiële wereld. Als gevolg van de teloorgang van ABN Amro is Deutsche Bank sinds 2009 één van de financiers van de UvA. Recente onthullingen over deze bank beloven weinig goeds. Zo zou ook deze bank betrokken zijn bij het manipuleren van interbancaire rentes. Het zijn deze rentes die de marktwaarde van de swaps bepalen.

De UvA ging actief mee in de megalomane vastgoeddromen die voor de crisis gemeengoed waren

Vastgoedmagnaat

De UvA is, enigszins tegen wil en dank, verworpen tot een vastgoedmagnaat. De groei van het aantal studenten en het uitblijven van een compensatie vanuit het rijk voor vastgoedfinanciering betekende dat de universiteit stapsgewijs in de armen van de bankier is gedreven. Sindsdien zijn financiële motieven gelieerd aan nieuwbouw in toenemende mate vervlochten met onderwijs en onderzoek. Maar de UvA is niet alleen passief slachtoffer van een veranderd krachtenveld: zij is actief meegegaan in de megalomane vastgoeddromen die voor de crisis gemeengoed waren. Het resultaat is dat, op de top van de markt, schuldverplichtingen zijn aangegaan met private partijen waarbij het uiteindelijke risico bij de werknemers en studenten ligt. De vraag is wat er gebeurt als onderliggende aannames weer eens herzien moeten worden en het project uit de bocht vliegt? Welke keuzes worden dan gemaakt? Wordt het de kaasschaaf of worden minder rendabele

studierichtingen weggesneden? Het is de hoogste tijd voor alle medewerkers en studenten van de universiteit om zich te verdiepen in (het gevaar van) onderwijs- en onderzoekinflatie die er zijn ingeslopen met het vastgoedavontuur.

Rodrigo Fernandez (rodrigo.fernandez@ees.kuleuven.be) is postdoctoraal onderzoeker aan de KU Leuven. Reijer Hendrikse (r.p.hendrikse@uva.nl) promoveert aan de Universiteit van Amsterdam. Beiden doen onderzoek in de financiële geografie.

Literatuurselectie

Collini, S. (2013) Sold Out, London Review of Books.
Fernandez, R. & R.P. Hendrikse (2013) De UvA als profit center, De Groene Amsterdammer, 21 maart, 18-21.
Harvey, D. (2012) Rebel Cities, Verso: Londen.
Sassen, S. (1991) The Global City: New York, London, Tokyo, Princeton: Princeton University Press.
Swyngedouw, E. (1992) The Mammon Quest. ‘Glocalisation’, interspatial competition and the monetary order: the construction of new scales, in Dunford M en Kafkalas G (eds) Cities and Regions in the New Europe, Belhaven Press: Londen, 39-67.

Universiteit van Luxemburg als groeipool

CASUS Tim Cassiers

In 2003 hield het Groothertogdom Luxemburg haar eigen universiteit boven de doopvont. Welke debatten gingen vooraf aan die beslissing en welke motieven gaven de doorslag bij haar stichting?

Tot 2003 bestond het hoger onderwijslandschap in het Groothertogdom Luxemburg uit het Centre Universitaire de Luxembourg (CUNLUX) en een aantal hogescholen. Luxemburgse studenten konden in het land wel een academische opleiding starten, maar dienden deze vervolgens af te maken aan buitenlandse universiteiten, voornamelijk in Duitsland, Frankrijk en België.

In de jaren tachtig kwam een serieus debat op gang rond de noodzaak van het aanbieden van voortgezet hoger onderwijs in Luxemburg dat in de jaren negentig in een stroomversnelling geraakte. Heel lang hadden verschillende persoonlijkheden in de Luxemburgse politiek de boot afgehouden. Ze hielden aan dat het land te klein was voor een volwaardige universiteit, dat de jaren van buitenlandse studie een enorme verrijking betekenden voor Luxemburgse studenten, en bovenal dat het land toch al economisch floreerde zonder een bijkomende inzet in het hoger onderwijs. Toch kristalliseerde het debat in 2000 in een witboek dat de oprichting van een universiteit in Luxemburg rechtvaardigde. De voorvechters haalden dus hun slag thuis. Met de wet van 12 augustus 2003 werd officieel de Universiteit van Luxemburg (Uni Lu) gesticht. De universiteit kreeg drie faculteiten: Natuurwetenschappen, Technologie en Communicatiewetenschappen (NTC), Rechtswetenschappen, Wiskunde, Economie en Bedrijfskunde (RWEB), en Letteren en Literatuur, Geesteswetenschappen, Kunst en Onderwijswetenschappen (LGKO).

Jarenlang debat

Waarom kende dit jarenlange debat zijn beslag? De stichting van de Uni Lu kwam niet uit het niets. In de loop van de jaren tachtig en negentig werd geleidelijk aan de slagkracht en het budget van de Luxemburgse

wetenschap verhoogd. Zo zagen niet minder dan veertien onderzoeks- en onderwijscentra in die periode het levenslicht. Bovendien werd in 1987 voor het eerst in de Luxemburgse geschiedenis een wetgevend kader geschapen voor de ondersteuning van onderzoek en ontwikkeling. Het oogpunt was op dat moment echter hoofdzakelijk procedureel. Deze wet bood bijgevolg geen duidelijke lijn of doelstellingen. Onderzoek was in hoge mate bottom-up gestuurd, bouwend op individueel engagement en idealisme. Dat veranderde in 1999. Met de oprichting van het Fonds Nationale de Recherche en de creatie van een apart departement voor onderzoek binnen het Ministerie van Cultuur, kreeg het Luxemburgse wetenschapsbeleid een aantal duidelijke oriëntaties mee. Enkel de kers op de taart ontbrak nog: de oprichting van de Universiteit van Luxemburg in 2003.

Het valt op dat de klemtoon van het debat langzaam veranderde van hoger onderwijs naar onderzoek. De argumenten betreffende de grootte van het land en de culturele verrijking van een buitenlandse studie, die eerder aansluiten bij de onderwijstaken van een universiteit, raakten daarmee op de achtergrond. Focus kwam steeds meer te liggen op onderzoek en de bijdrage die dit zou kunnen leveren aan de Luxemburgse ontwikkeling. Deze evolutie loopt parallel aan een Europees debat over de kenniseconomie, dat in 2000 uitmondde in de Lissabonstrategie van de EU. Deze had als oogpunt Europa de meest competitieve en dynamische kenniseconomie ter wereld te maken. Binnen deze strategie speelde de zogenaamde ‘driehoek van de kennis’ – hoger onderwijs, onderzoek en innovatie – een sleutelrol. Elk land werd gevraagd om hier op in te zetten en zo bij te dragen aan het welslagen van de Lissabonstrategie.

Onderwijs bijkomstig?

Het is inderdaad de symbiose tussen onderwijs, onderzoek en innovatie die als een van de belangrijkste argumenten pro universiteit naar voren werd geschoven. Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat onderwijs daarbij niet de doorslag gaf. Toch was dit ook niet volledig bijkomstig in het hele

De Uni Lu moet de oude staalsite van Belval nieuw leven inblazen. Foto: Tim Cassiers

verhaal. Luxemburg behoorde immers op het vlak van hoger onderwijs niet bij de Europese top. Volgens de cijfers van het OECD scoorde Luxemburg in het jaar 2000 nog vier procentpunten onder het gemiddelde op het gebied van het aandeel van de bevolking met een hoger of universitair diploma. Veel topfuncties in Luxemburgse bedrijven en instellingen worden bijgevolg ingenomen door buitenlandse hoogopgeleide werknemers. De stichting van een universiteit waarbij Luxemburgse studenten hun opleiding kunnen afmaken in eigen land, zou de stap naar hoger onderwijs dus moeten vergemakkelijken. Bovendien vereist een kenniseconomie constante bijscholing, om up-to-date te zijn met de meest recente kennis, data en modellen. Ook dit lijkt makkelijker als het land over een eigen universiteit beschikt.

Maar Luxemburg zag vooral een opportuniteit om zich via de Uni Lu in te schakelen in internationale kennisnetwerken. Met de Bolognahervorming van het hoger onderwijs zijn universiteiten immers steeds internationaler geworden. Het Groothertogdom zag dat ze met haar meertaligheid, hoge studentenmobiliteit en hoog aandeel aan buitenlandse werknemers op dat vlak heel wat troeven in handen had. Internationale en interdisciplinaire onderzoeksprojecten enerzijds en internationale uitwisselingsprogramma's voor studenten en onderzoekers anderzijds zijn dan ook twee belangrijke steunpilaren van de Uni Lu geworden.

Belangrijker nog dan het onderwijs is daarbij de innovatiekracht die van een universiteit uitgaat, via haar internationale verwevenheid en haar lokale inbedding. Het hele leven rond de universiteit – de onderzoekers en professoren, de studenten, de alumni, en de activiteiten en debatten die ze op gang trekken – wordt gezegd bij te dragen aan een vruchtbare

voedingsbodem voor een innovatieve kenniseconomie. Ze creëert een wetenschappelijke cultuur die de sociale, culturele en economische ontwikkeling van het land moet voort stomen.

Investing verdubbeld

Het argument rond het economisch belang van de Uni Lu werd in politieke zin ondersteund door de Lissabonstrategie van de EU. Gezien Luxemburg op het vlak van onderzoek, innovatie en hoger onderwijs duidelijk achter lag ten opzichte van vele andere EU-lidstaten, zag het land zich genooddaakt tot een inhaalbeweging. En met het Luxemburgse EU-voorzitterschap in de eerste helft van 2005 in het vooruitzicht –een voorzitterschap dat in hoge mate in het licht zou staan van de evaluatie van de Lissabon doelstellingen – stond bovendien het prestige van het Groothertogdom op het spel.

Maar ook los van de Europese ontwikkelingsstrategieën, vond de idee om in te zetten op kenniseconomie meer en meer ingang. Het argument dat Luxemburg, bekend om zijn gedegen financiële instellingen, het sowieso voor de wind ging, kwam in de jaren 2000 onder druk te staan. Net die vrijwel eenzijdige afhankelijkheid van de bank- en financiënsector bleek de achilleshiel van de Luxemburgse economie. De dotcomzeepbel van begin 2000 en – later – de kredietcrisis van 2007 zetten de broosheid van de financiële sector in de verf. Bovendien knaagde ook de EU aan de wortels van het Luxemburgse groeimodel, wanneer ze met de ‘Richtlijn betreffende de belastingheffing op inkomsten uit spaargelden’ uit 2003 de (interne) belastingparadijzen in het vizier neemt.

Deze ontwikkelingen gaven extra gewicht aan de stemmen die hamerden op bijkomende investeringen in onderzoek en ontwikkeling als diversificatiestrategie voor de Luxemburgse economie. De stichting van de Uni Lu was echter geen eindpunt. Deze werd integendeel een belangrijke bouwsteen van een versterkt beleid inzake innovatie en groei. In het ‘plan voor innovatie en volledige tewerkstelling’ schoof de Luxemburgse regering onderzoek en ontwikkeling naar voren als belangrijk onderdeel van het economisch ontwikkelingsbeleid. Harde doelstellingen, zoals prestatiecontracten met onderzoeksinstellingen en een afbakening van prioritaire onderzoeksdomeinen, namen de plaats in van softe bewoordingen over ‘wetenschappelijke cultuur en uitstraling’. Op minder dan tien jaar tijd werd de financiering voor wetenschappelijk onderzoek meer dan verdubbeld: van 114 miljoen euro in 2006 (of 0,35% van het BNP) ging het naar 280 miljoen euro in 2013 (of 0,66% van het BNP).

Luxemburg behoorde op het vlak van hoger onderwijs niet bij de Europese top

Goede resultaten

Deze evolutie valt niet los te zien van de door Huo en Stephens beschreven veranderingen in de politieke economie, namelijk een overgang van een meer corporatistische staat naar een sociale investeringsstaat. Door de veranderende economische context en de internationale reguleringen rond overheidssteun, dienden staten investeringen in hun industrieel complex (in Luxemburg meer bepaald in de staalindustrie) af te bouwen. Door zich vervolgens toe te spitsen op sociale investeringen, zochten staten op een andere manier te investeren in de economie. Een klassieke verschijningsvorm hiervan is het inzetten op een meer en beter opgeleide bevolking via het optrekken van de fondsen voor universiteiten en andere opleiding- en onderzoeksinstellingen. Daarnaast is ook het inlijven van tot daarvoor redelijke onafhankelijke instellingen in van bovenaf opgelegde ontwikkelingsdoelstellingen een beproefde strategie. De Luxemburgse staat bedient zich dus ook van deze recepten met de Uni Lu als haar speerpunt. En dat loont. Met meer dan 6000 ingeschreven studenten in 2012 in bachelor, master en doctoraatstrajecten lost de universiteit meer dan de verwachtingen in. Bovendien blijkt dit niet ten koste te gaan van het aantal Luxemburgse studenten dat zich inschrijft aan buitenlandse universiteiten (ruim 10.000). Dat uit zich ook in de algemene scholingsgraad van de bevolking. Deze steeg van 19% hogegeschoolden in 2001 naar 27% in 2011, al kan deze fenomenale groeiratio deels verklaard worden door de immigratie van hoogopgeleide buitenlanders. Voor de Luxemburgse nationale bevolking bedroeg het aantal hoogopgeleiden 23% in 2011.

Ook op onderzoeksvlak kan de Uni Lu goede resultaten voorleggen. Met vijf patenten en twee licenties de afgelopen drie jaar haalt ze haar vooropgestelde doelstellingen. Al is dit maar een zeer beperkte bijdrage aan het totaal aantal patenten en licenties in Luxemburg, waar traditioneel

om en bij de 80% van onderzoek en ontwikkeling binnen private ondernemingen gebeurt. Ook het aantal samenwerkingsverbanden met andere Europese universiteiten en de hoeveelheid projectgelden uit de EU gaan er sterk op vooruit.

De effectiviteit van de inspanningen als hefboom voor de hele Luxemburgse economie zal echter afhangen van de synergieën die gecreëerd worden. Om deze te stimuleren besliste de Luxemburgse overheid in 2005 om alle verspreide vestigingen van de Uni Lu te hergroeperen op één gloednieuwe site (enkel de faculteit rechten, economie en financiën blijft in de hoofdstad). In Belval, bij Esch-sur-Alzette, verrijzen de gebouwen die de ‘cité des sciences’ zullen uitmaken. Op termijn moet deze uitgroeien tot een ‘pôle de savoir’, waar naast de universiteit ook drie onderzoekscentra onderdak krijgen, en waar ‘incubatorruimte’ is voor start-ups. Zo hoopt de Luxemburgse overheid met de kennis economie een nieuwe stevige pijler onder haar economie te zetten, naast de bank- en financiële sector, en de (al lang tanende) staalsector.

Nieuwe plaats in de samenleving

Uit deze casus blijkt hoe universiteiten naar voren worden geschoven als nieuwe groeipolen voor de (nationale) economie. In het licht van zowel economische als regulatieve bedreigingen die als een zwaard van Damocles boven de Luxemburgse economie hangen, worden er wel heel wat verwachtingen opgehangen aan de nieuw gecreëerde Uni Lu. Toen de Luxemburgse overheid besloot om te investeren in een nieuwe universiteit was dat niet enkel als bijkomende dienst voor de bevolking. Deze dienst moet worden gekaderd in een ruimere evolutie waarbij de staat, zeker op momenten dat de economie onder druk komt te staan, nieuwe pistes zoekt om te investeren. Binnen deze context krijgt de universiteit een hele nieuwe plaats in de samenleving toebedeeld. Was de Luxemburgse wereld van onderzoek en onderricht in de jaren tachtig eerder een soort vrijplaats waar individuele onderzoekers, zij het met weinig middelen, hun eigen interesses exploreerden, dan werd hij sedert eind de jaren negentig eerst uitgebouwd, en daarna geprofessionaliseerd, gestroomlijnd en ten slotte ingelijfd in het nationale ontwikkelingsbeleid.

Tim Cassiers (tim.cassiers@ees.kuleuven.be) is verbonden aan de KU Leuven en aan CEPS/INSTEAD in Luxemburg. Ook is hij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Henzig, L. (2010) Société du savoir et développement économique.

In: M. Hesse (Ed.), Villes universitaires. Un espace de développement économique et humain, pp. 39-42. Luxembourg: Fondation Bassin Minier.

Huo, J. & J. Stephens (2012) The Corporatist Political Economies: From Industrial Corporatism to the Social Investment State in the Knowledge Intensive Service Economy. Working Paper 388. Kellogg institute.

Meyer, M. (2009) Creativity and its contexts: the emergence, institutionalisation and professionalisation of science and culture in Luxembourg. European Review of History / Revue européenne d’histoire, 16(4), pp. 453-476.

Vrije ruimte Brussels Academy

Eric Corijn & Geert Cochez

Goede wijn wordt niet alleen door wijnboeren beoordeeld, maar heeft ook ‘amateurs’, kenners in het gebruik, nodig. Zo ook heeft de wetenschap interactie met de samenleving nodig die zich niet beperkt tot wetenschappelijke publicaties en economische valorisatie. Vooral de sociale wetenschappen moeten zich ontwikkelen ‘te midden de mensen’. In een kennismaatschappij wordt de sociale intelligentie een noodzakelijke partner in het onderzoek.

De wetenschap moet ook oog hebben voor een maatschappelijke agenda

Dat hebben de Brusselse universiteiten VUB, ULB en Fac St-Louis geleerd in hun samenwerking met de Staten-Generaal van Brussel. Dit Platform van de Civiele Maatschappij had als doel te komen tot een stedelijke visie voor Brussel. Input voor het debat werd geleverd door de academie in de vorm van thematische discussienota’s. Het leidde tot een uiterst interessant debat, waar bijna 3000 mensen aan deelnamen en basisteksten 24.000 keer werden gedownload. Deze uitzonderlijke symbiose tussen onderzoek en maatschappelijk debat werd ‘le nouveau mouvement Bruxellois’ genoemd.

Uit die ervaring is in 2012 het Brussels Studies Institute (BSI) gegroeid waarin de drie Brusselse universiteiten hun onderzoekers uit verschillende disciplines die op één of andere wijze Brussel als onderwerp hadden samenbrachten. Het instituut heeft als doel om vragen uit het beleid en de samenleving om te zetten in onderzoeksprojecten en om die academische kennis ook beschikbaar en bruikbaar te maken voor die samenleving. Op goed twee jaar is het BSI een erkende spreekbuis geworden van het onderzoek over Brussel en een gesprekspartner voor de overheden en het middenveld.

En dan is er nu ook de Brussels Academy, die wordt gedragen door een aantal professoren emeriti. Het programma bestaat uit meervoudige lessenreeksen, workshops, stadswandelingen en excursies, waar in de toekomst masterclasses voor een groot publiek, technische seminaries, korte audits van stedelijke activiteiten, vormingspakketten op maat, uitzendingen op de sociale media zullen bijkomen. De werking van de Brussels Academy beoogt meer te zijn dan de nogal paternalistische en meestal belerende occasionele ‘maatschappelijke dienstverlening’ vanuit

de universiteit. Het gaat er om de academische kennis te confronteren met de ervaringen van actieve burgers, te testen op maatschappelijke bruikbaarheid. Daarnaast worden activisten en geïnteresseerden aangezet tot een kritisch onderzoek van bronnen en opinies, zodat ze kunnen loskomen van de heersende publieke opinie of de bias van de eigen werking.

Deze ervaringen blijven nog steeds beperkt. En dus verloopt een dergelijke praktijk van kennisdeling en uitwisseling niet zonder moeilijkheden. Enerzijds heeft de wetenschap haar standaarden en criteria en anderzijds wil de praktijk snel tot bruikbare inzichten komen. De ene pool heeft wel wat te leren over maatschappelijke relevantie, terwijl de andere meer tijd moet nemen voor onderzoek en analyse. Maar het creëert wel een permanente interface tussen de onderzoekswereld en de civiele maatschappij.

Het is zaak kennis, kennisproductie en kennisverspreiding een plaats te geven in de coproductie van stad. Maar dan, en dat is andere koek, wordt de volgende stap ongetwijfeld het openbreken van het wetenschapsbedrijf zelf – vooral inzake de interne mechanismen waarmee goede wetenschap wordt opgezet – gefinancierd en beoordeeld. Het gaat er uiteindelijk om mechanismen te vinden waarbij niet alleen financiers van allerlei slag de onderzoeksprioriteiten beïnvloeden, maar er ook een civiele component in het beleid wordt gestopt. Die kan er niet komen via een klassieke verhouding met opdrachtgevers, maar vergt een samenwerking als coproductanten. De wetenschap moet dan bereid zijn om verder te gaan dan een analyse van de ‘objectieve werkelijkheid’ en ook oog hebben voor synthese, normering en ontwerpend onderzoek, kortom voor een maatschappelijke agenda. En de civiele maatschappij en de overheid moeten dan anders omgaan met kennis en bereid zijn hun handelen te onderwerpen aan voorafgaand kritisch onderzoek. Een andere wetenschap is zeker mogelijk, maar ze zoekt naar een geschikte institutionele vormgeving. Of de universiteit daartoe een aanzet wil geven blijft een open vraag. Stellen we ons even voor dat de 90.000 studenten aan de 37 hogere onderwijsinstellingen in Brussel, die met hun 17.000 docenten en onderzoekers een academische gemeenschap van ruim 110.000 mensen vormen, in hun manier van werken met de stedelijke samenlevingsopbouw worden verbonden. Tot zolang is het goed dat initiatieven zoals Brussels Academy in alle zelfstandigheid een eigen dynamiek kunnen ontwikkelen en de grenzen aftasten.

Meer weten? Kijk op brusselsacademy.be.

De Uithof: van polder tot sciencepark

CASUS Egbert van der Zee & Pepijn Olders

Kennisincubatoren, innovatie, werkgelegenheid, prijswinnende architectuur en een plek om samen te komen. De kenniseconomie ontmoet de creatieve stad in een voormalig weiland aan de rand van een middelgrote universiteitsstad. De synergie tussen beide moet de regionale economie voortstuwen, maar is het rommelig fundament van publiek private samenwerking waarop de campus rust wel bestand tegen deze hooggespannen verwachting?

Het is maandagochtend, kwart voor negen. Een dubbelgelede bus stopt in het hart van de Utrechtse universiteitscampus De Uithof. Er stroomt een mensenmassa de bus uit. Een jongen in sportkleding loopt richting het sportcentrum. Een groep vriendinnen, modieus gekleed, wandelt naar de universiteitsbibliotheek voor een dag studeren afgewisseld met koffiepauzes in de espressobar onder het prijswinnende bibliotheekgebouw. Ook stappen enkele heren met stropdassen en aktetassen uit de bus. Zijn het professoren of managers van de onderzoeksinstellingen die op de campus zijn gelegen? Een groepje Chinese promovendi gaat naar een van de laboratoria. De bus rijdt verder richting het Universitair Medisch Centrum, een van de grootste ziekenhuizen van Nederland. Een gemêleerd gezelschap, van jong tot oud, zoekt zijn weg naar vele gebouwen als eindbestemming op een campus die meer is geworden dan een universiteit. Hoe is deze plek van een gemiddelde polder gegroeid tot een sciencepark van betekenis en waar gaat deze ontwikkeling naar toe?

Innovatief economisch hart

De regio Utrecht is, volgens onderzoek van de Europese Commissie, in 2013 voor de tweede keer op rij de meest competitieve regio van Europa. Het dynamische landschap van de universiteitscampus De Uithof vormt het innovatieve economisch hart van deze regio. De ingrediënten: een topuniversiteit, meer dan zestig bedrijven waarvan een aanzienlijk deel

spin-offs, 'innovation incubators', ruimte voor startende ondernemers, een goede bereikbaarheid ten opzichte van de stad, het buitengebied en het vliegveld Schiphol, een dynamische studentenpopulatie met 50.000 bezoekende en 2.500 op de campus woonachtige studenten.

Nog geen vijftig jaar geleden was het kloppend universiteitshart nog een verzameling weilanden, boerderijen en vaarten bekend als de Johannapolder. De campus maakte een stormachtige ontwikkeling door. Het resultaat is een stedelijk landschap waar met een geoefend oog de geschiedenis van de moderne Nederlandse ruimtelijk ordening te zien is. In dit artikel maken we een historische tocht langs de ruimtelijke uitwerkingen van een veranderende tijdsgeest. Daarmee tonen we hoe maatschappelijke en planologische trends zichtbaar zijn in het hedendaagse landschap van De Uithof. Deze tocht legt het fundament van de hedendaagse ontwikkelingen bloot en toont de conflicten en allianties die het landschap hebben gemaakt tot wat het nu is: een motor van de kenniseconomie met een hoog verwachtingspatroon voor de nabije toekomst.

Geometrie

De Uithof was een agrarisch gebied bezaaid met verdedigingswerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze verdedigingslinie deed tot halverwege de vorige eeuw nog dienst als defensiewerk, waardoor het gebied hieromheen niet mocht worden bebouwd. De beschermde status van de verdedigingswerken spaarde het gebied van de stedelijke druk die vanaf het begin van de 20ste eeuw sterk toe begon te nemen. Met de afschaffing van die status in 1951 was de universiteit de voornaamste kandidaat om het gebied in te lijven. De universiteitspanden in de historische binnenstad boden niet genoeg ruimte om het groeiende studentenaantal te accommoderen en tegelijk vroeg de ruimtebehoevende faculteit diergeneeskunde om uitbreidingsmogelijkheden. Het duurt tot het begin van de jaren zestig voordat er met de bouw wordt begonnen. Gedragen door het geldende modernisme worden straten in strikte noord-zuid en oost-west lijnen geometrisch

Verschillende lagen van een turbulente planologische geschiedenis: noodgebouw 'Transitorium 2' en de prijswinnende Universiteitsbibliotheek. Foto: Annelies Beek

aangelegd. De grens werd getrokken en vormde in zijn geometrie een scherpe afbakening en loskoppeling van de historische rurale landschapsstructuur. De universiteit creëerde een tabula rasa waarop een blauwdruk kon worden getekend.

Een aantal vroege ontwikkelingen op die blanke lei staan nog steeds overeind en getuigen van de achterliggende planningsgedachte: rationeel en modernistisch. Het stratenpatroon en de functionele betonnen kolossen – als noodlokalen – zijn een fysieke weergave van de tijdsgeest. Waar studenten in mei 1968 de Boulevard Saint-Germain bezetten of een jaar later het Maagdenhuis vond ten oosten van Utrecht een ander soort bezetting plaats. Op iedere hoek van het nieuw verworven gebied komt een nieuw universiteitsgebouw als duidelijk markeringspunt. Volgens Art Zaaijer, mede verantwoordelijk architect voor de herinrichting van De Uithof in de jaren negentig, was de Universiteit Utrecht (UU) een territoriale neushoorn: het bakent zijn territorium af door op elke hoek een hoop mest neer te leggen. De universiteit stelt hiermee het gebied van 366 hectare veilig voor toekomstige ontwikkelingen en verwerft het eigendomsrecht van de grond.

De Universiteit Utrecht is een territoriale neushoorn

Chaotische aanpak

De gecreëerde tabula rasa bood tal van mogelijkheden en een consortium van architecten stelde een veelheid van plannen op. Ondanks de claim op het gebied wordt de daadwerkelijke invulling gekenmerkt door een chaotische aanpak gedurende de jaren zeventig en tachtig. Van der Steur, de ingenieur die het eerste masterplan ontwierp, sterft onverwachts in 1967 en neemt zijn plannen mee het graf in. Het enige wat rest is een foto van een van de maquettes van De Uithof. De beschikbare budgetten drogen op en terwijl de westerse wereld richting de oliecrisis beweegt verkeert de universitaire vastgoedplanning vanaf eind jaren zestig ook in crisis die twee decennia duurt. Terwijl de beleidsmakers van de universiteit in conflict zijn met beleidsmakers van de gemeente Utrecht over het toelaten van woningbouwprojecten op het universiteitsterrein, ketst het ene na het andere ontwikkelingsplan voortijdig af. Het gebrek aan gebouwen uit de late jaren zeventig en begin jaren tachtig is stille getuige

van deze planningsimpasse, al is er geen gebrek aan ideeën. Van laagbouw met veel groen en open ruimtes aan de ene kant tot een functionele tweede Bijlmermeer met kruisvormige kantoorflats aan de andere kant.

Van al deze plannen wordt steeds slechts een fractie verwezenlijkt. Zo is er slechts één kruisvormige kantoorflat gekomen (Kruytgebouw) en zijn er enkele loopbruggen die doodlopend eindigen omdat de visie ‘werknemers moeten beschermd worden tegen de elementen’ veranderde in ‘buitenlucht is goed voor werknemers’. Om toch aan de groeiende onderwijsbehoefte te voldoen verrijst het 22 verdiepingen tellende Transitorium 2 (het hedendaagse Willem C. van Unnikgebouw) centraal op De Uithof. Het Langeveldgebouw ertegenover moet de sterk groeiende faculteit Sociale Wetenschappen huisvesten. Beide gebouwen zijn tijdelijke opvanggebouwen, die echter nog steeds dienst doen als kantoor en onderwijsruimte. Momenteel is er felle kritiek op deze ‘asbestbunkers’ onder medewerkers en studenten; de werknemers van nu betalen de prijs van ad hoc beslissingen in de jaren zeventig.

Nieuw masterplan

Eind jaren tachtig besluit de UU uiteindelijk dat er een nieuw masterplan moet komen. Gevoed door een veranderende visie op functiemenging en een groeiende sociale onveiligheid buiten kantooruren op de dan verlaten campus wordt architectenbureau OMA van Rem Koolhaas gevraagd om nieuw leven te blazen in de verouderde noodoplossingen. De Uithof moet een plek worden waar mensen en vooral ideeën samenkomen, geheel in stijl van het informatietijdperk en de Vinex-wijk. De diversiteit moet samenkomen in open leefbare ruimtes met faciliteiten waar mensen elkaar kunnen ontmoeten om zo tot nieuwe inzichten, innovaties en creativiteit te komen. Het Minnaertgebouw met haar nisjes en een heuse binnenvijver is hier het bewijs van. En omdat de bubbel van informatisering de maatschappij ongekende rijkdom verschaft mag daar best wel wat allure mee gepaard gaan: een prijswinnende bibliotheek bijvoorbeeld. Er schuilt echter ook een veranderende machtsverhouding achter die misschien niet direct te traceren is in de bebouwing, maar wel een impact heeft gehad.

Goddard en Vallance (zie Van der Zee elders in deze AGORA) stellen dat vanwege het belang van universiteiten voor de kenniseconomie hun macht en behoefte aan autonomie zal groeien. Tegelijk voedt deze groeiende zichtbaarheid in het fysische en economisch landschap het verlangen tot controleren bij de overheid. De aanwezigheid van kennis en expertise op tal van vlakken, enorme omvang van de instelling, relatieve ongevoeligheid voor economische recessies en het feit dat de universiteit grootgrondbezitter en projectontwikkelaar is maakt de universiteit echter tot een taaie onderhandelingspartner voor (lokale) overheden.

Ontmoetingsplaats

Waar de verwezenlijking van de plannen ruim tien jaar stil lag door onenigheid tussen de UU en de overheid over toelaten van woningbouw op De Uithof, worden de jaren negentig vooral gekenmerkt door spijkers met koppen. Gedragen door de economische hoogconjunctuur groeit de rol van vastgoed binnen de universiteit mee (zie Fernandez en Hendrikse elders in deze AGORA). De groeiende autonomie en macht

worden bezegeld door de introductie van een private partner in het planningsproces.

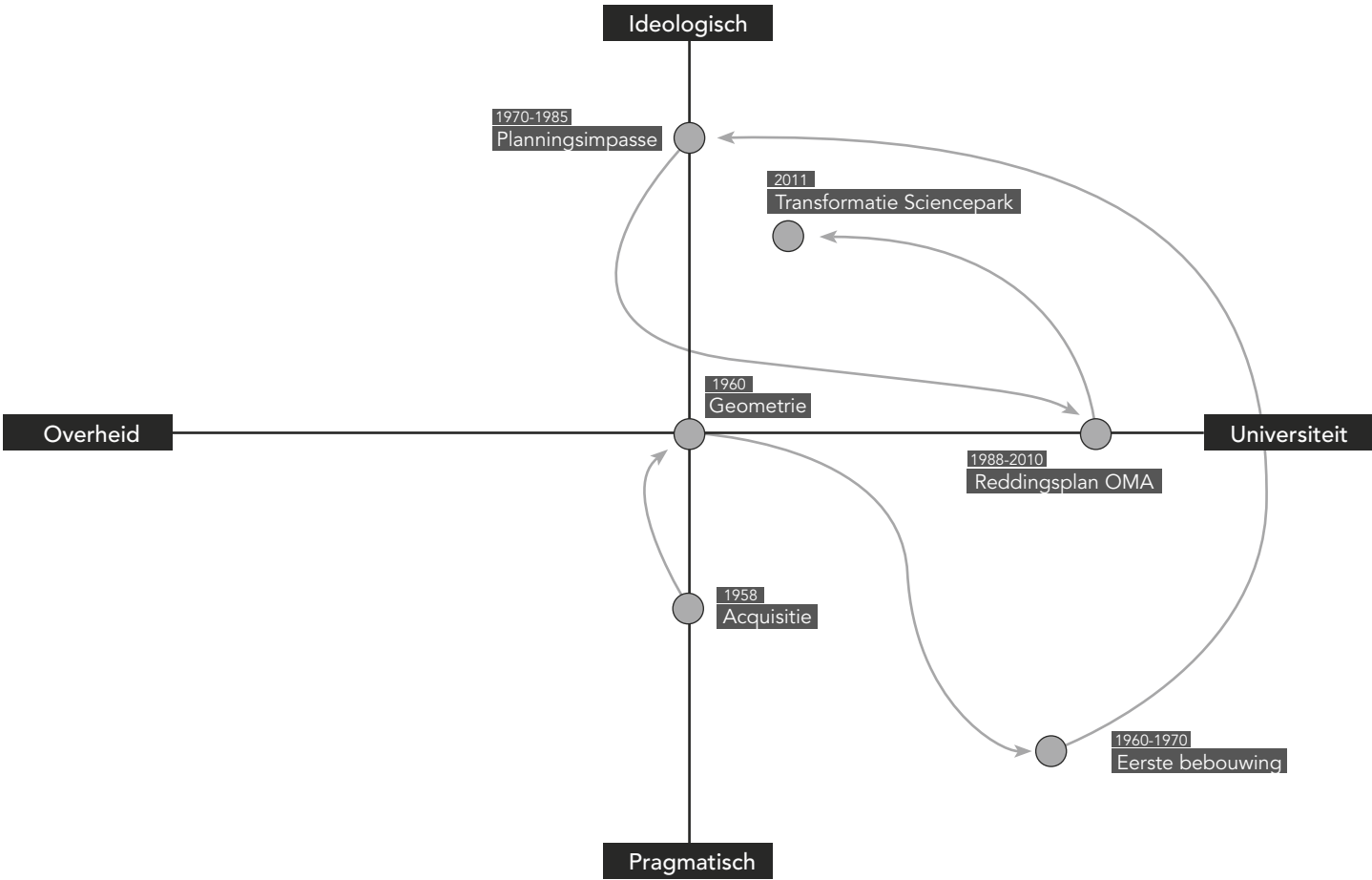
Het eerste wapenfeit is een plan dat ook grotendeels wordt uitgevoerd, voor het eerst in de geschiedenis van De Uithof. Waar het mengen van functies en plaatsen van woningen decennia breekpunt is geweest voor het universiteitsbestuur wordt er op initiatief van sociaal geograaf en toenmalig rector magnificus Gispen een plan gemaakt om studentenwoningen te ontwikkelen. De samenwerking met een private partner in de vorm van het OMA suggereert dat er binnen de UU een proces van commercialisering plaatsvindt die uitmondt in een polarisatie tussen de universiteit en de overheid. De overheid wordt steeds meer gepasseerd nu de universiteit zelf de middelen heeft om plannen te ontwikkelen en uit te voeren in samenwerking met de private sector. Vooral die autonomie heeft geleid tot de ontwikkeling van De Uithof die ideologisch is gegrond, maar ook daadwerkelijk pragmatisch is gerealiseerd.

De keerzijde van deze ontwikkeling hangt samen met de rol van een campus in de algemene zin. Om de centrale rol van een campus – een ontmoetingsplaats voor mensen en ideeën – volledig te benutten zijn een mix van functies en een open houding ten opzichte van private partijen die faciliterende diensten aanbieden van levensbelang. Het veelal gehoorde probleem dat derden niet zijn geïnteresseerd in de Uithof vanwege een gebrek aan markt lijkt aannemelijk, al rijst het vermoeden dat ze gewoon niet worden toegelaten. De huurprijzen op de Uithof zijn van dusdanige aard dat het voor veel bedrijven niet betaalbaar is om een initiatief te beginnen. Niet alleen wat betreft allure en ‘branding’, de hoop geuit door het aantrekken van grote architecten, maar juist ook in tolerantie, transparantie en technologie zijn nieuwe dynamische en vooral gezellige en open plekken van belang. Op De Uithof zijn café De Basket of koffiebar Gutenberg twee van de weinige plaatsen waar mensen sociaal individueel van gedachten kunnen wisselen. Het zit steevast overvol, maar geen enkele ondernemer krijgt de kans om een plek met hetzelfde doel aan te bieden, terwijl dat juist datgene is wat de kenniswerker vraagt en wat oorspronkelijk de visie van OMA was.

Op weg naar duurzame interactie

Campussen zijn niet langer plaatsen waar slechts onderzoek wordt gedaan en onderwijs wordt gegeven. Zo is ook De Uithof een plaats waar mensen en ideeën samen kunnen komen. Tegenwoordig studeren hier zo’n 50.000 studenten en biedt het aan ongeveer 20.000 mensen kans om hun boterham te verdienen. Al die mensen en ideeën scheppen de ruimtelijke ordening en ervaring op de campus. De aanwezigheid van kenniswerkers of in de woorden van Richard Florida ‘de creatieve klasse’, kan zorgen voor een vliegwieleffect in de economische ontwikkeling van een regio. Deze samenloop maakt een campus tot een innovatief cluster en wordt zodoende gezien als aanjager van de kenniseconomie.

We leven in een tijd waarin integratie en synergie als belangrijk worden beschouwd. De wetenschap vraagt om het neerhalen van disciplinaire muren, de creatieve stad vraagt om een open en tolerante samenleving. Niet alleen co-locatie is belangrijk, co-creatie is de basis van innovatie en kan competitieve voordelen bewerkstelligen. Een universiteitscampus kan een voorbeeld zijn van een omgeving waar

Schematische weergave van de ontwikkelingsfasen van De Uithof gepositioneerd op een dubbele balans. Figuur: Van der Zee & Olders

verschillende partijen, publiek en privaat, samen kunnen komen. Het feit dat De Uithof tegenwoordig meer dan zestig ondernemingen telt en dat deze ondernemingen gezamenlijk profiteren van de infrastructuur en faciliteiten die de universiteit biedt, is hierbij niet voldoende. De benoeming van de campus als Utrecht Science Park in 2009 is dan ook het begin van een lange weg naar co-creatie. Een open en tolerant landschap met mogelijkheden tot ontmoeting en het delen van kennis en inzichten maakt een competitief landschap. Het is daarom noodzakelijk dat de openheid die in het masterplan van OMA voorgesteld werd gewaarborgd blijft, en voorzieningen gericht op ontmoeten en delen van kennis in de plannen blijven terugkomen.

Maatschappelijke trends blijven zichtbaar in de gebouwde omgeving van De Uithof. Eén van de meest recente trends hierin is de privatisering en beveiliging van de ruimte. Bij de entree van De Uithof prijkt een bord waarmee de bezoeker wordt herinnerd aan het feit dat ‘Utrecht Science Park’ privéterrein is waar onbevoegden niet zijn toegelaten. De nieuwste universiteitsgebouwen zijn niet meer vrij toegankelijk, alleen personen met een toegangspas kunnen direct naar binnen. Dit scenario is ook uitgetekend voor het gebouw waar de faculteit Geowetenschappen in 2015 naartoe verhuist, waar zelfs studenten niet meer zonder uitnodiging naar binnen zouden mogen. Hoge huurprijzen houden private ondernemingen weg. Deze ontwikkelingen staan haaks op het idee van een open tolerante ruimte die zo hard nodig is om ook in de toekomst de positie van meest competitieve regio veilig te stellen. Misschien is het tijd dat niet De Uithof een spiegel is van de maatschappij, maar dat de universiteit de maatschappij een spiegel voorhoudt.

Egbert van der Zee (egbert.vanderzee@ees.kuleuven.be) is doctoraatsonderzoeker aan de KU Leuven bij de vakgroep geografie en redacteur bij AGORA. Hij verzorgde excursies over De Uithof als docent sociale geografie aan de Universiteit Utrecht. Pepijn Olders (p.g.olders@uva.nl) is docent-onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam. In zijn tijd bij sociale geografie aan de Universiteit Utrecht is de interesse ontstaan voor de dynamiek rondom de universiteitscampus.

Literatuurselectie

- Etzkowitz, H. en L. Leydesdorff (2000) The dynamics of innovation: from National Systems and ‘Mode 2’ to a Triple Helix of university–industry–government relations. Research Policy nr 29, pp. 109-123.
- Florida, R. (2002) The Rise of the Creative Class: And How it’s transforming work, leisure, community and everyday life. New York: Perseus Book Group.
- Goddard, J. & P. Vallance (2013) The University and the City, Hoboken: Taylor and Francis.
- Renes, H. (2005) Historische Atlas van de stad Utrecht; twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht, Amsterdam: SUN.
- Russo, A.P., L. van den Berg en M. Lavanga (2007) Toward a Sustainable Relationship between City and University: A Stakeholdership Approach. Journal of Planning Education and Research nr. 27, pp. 199-216.

Klassiekers Scienceparkdromen

Arnoud Legendijk

In de rubriek Klassiekers gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Deze keer ‘High-Tech Fantasies: Science Parks in Society, Science and Space’ van Massey, Quintas en Wield uit 1992.

Vorig jaar liet Alexander Klöpping in het Nederlandse televisieprogramma ‘DWDD University’ fraaie beelden zien van de campus van Google in het ‘mekka van nerds’, Silicon Valley. De boodschap was duidelijk. In zulke fantastische gebouwen, met zulke geweldige voorzieningen, in zo’n fraaie groene omgeving, daar gebeurt het: kennisontwikkeling, innovatie, valorisatie, concurrentiekracht en welvaartsontwikkeling. In 1951 vormde de aanleg van Stanford Research Park het begin van Silicon Valley en van een wereldwijde succéstour van scienceparks. In Nederland zijn we trots op onze High Tech Campus in Brainport Eindhoven, en hebben we volgens het rapport ‘Actueel beeld campussen in Nederland’ van Buck Consultants vijftig ‘echte’ innovatiecampussen.

Scienceparks zijn de nieuwe scharnierpunten van de opkomende kenniseconomie

In 1992 publiceerde Massey, Quintas en Wield de resultaten van hun studie naar de ontwikkeling van scienceparks in Groot-Brittannië. Het boek, dat de veelzeggende titel kreeg ‘High-Tech Fantasies: Science Parks in Society, Science and Space’, betoogde dat scienceparks niet alleen een nieuwe trend vormen in bedrijfs- en kantoorlocaties en vastgoedontwikkelingen. Ze zijn een manifestatie van veel meer. Ze vormen de nieuwe scharnierpunten van de opkomende kenniseconomie. In tegenstelling tot de traditionele, laagtechnologische ‘vuile’ productie, staan scienceparks voor schone productie gestuurd door kennisvalorisatie. Ze staan ook voor een nieuwe sociale en ruimtelijke arbeidsverdeling. Naast de klassieke productiewerker en academicus verrees daar nu de hoogopgeleide, ondernemende kenniswerker, die in plaats van op z’n fiets met zijn rode Lamborghini naar zijn glazen kantoor scheurde, gelegen in een fraai vormgegeven teletubbylandschap.

Met deze verbreding plaatsten de auteurs zich in de toen in opkomst zijnde kritisch geografische stroming. Een kritische blik zag achter de high-techglitter een wereld gedomineerd door blanke mannelijke carrièrejagers die geen tijd hadden voor gezin en geen boodschap hadden aan solidariteit tussen arbeiders. Het bekritiseerde ook hoe deze high-tech, die zichzelf zag als vervanger van tot ondergang gedoemde industriële activiteiten (en bijbehorende klasse), veelal dreef op directe

en indirecte staatssteun. Bovendien onthulde een gedetailleerde analyse van twee scienceparks, Cambridge en Aston, een grote afstand tussen beeld en werkelijkheid. Veel bedrijven bleken helemaal niet zo innovatief te zijn, maar weinig relaties te onderhouden met de universiteit en andere lokale bedrijven, en zeker geen belangrijke rol te spelen in kennisvalorisatie. Ook de betekenis voor de regionale economie bleek gering te zijn. Het boek leverde dus een belangrijke bijdrage aan de ontmythologisering van de scienceparkdroom, iets wat tot de dag van vandaag een belangrijk thema van studie en debat vormt.

De auteurs zetten ook de toon voor de relationele benadering in de geografie. Deels bouwde dit voort op de kritische aandacht voor sociale en politieke relaties tussen klassen, organisaties en gebieden. Een belangrijke vernieuwing was het terugbrengen van deze relaties tot concrete materiële vormen, en de wijze waarop deze betekenis kregen op lokaal en bovenlokaal niveau. De omvorming van materie tot symboliek bleek in zichzelf een heel effectieve strategie te zijn. De hoogtechnologische fantasie trok aandacht, subsidies, investeringen. En zo kwamen die innovatiecampussen er toch...al was het meer op basis van prestige dan kennis.

Hoe is het twintig jaar later? Een deel van de kritiek houdt duidelijk geen stand. Scienceparks hebben geen nieuwe sociale en ruimtelijke arbeidsverdeling ontketend, noch heeft het de bakermat gevormd van een nieuw type werknemer. Ontegengeggelijk is de ruimtelijke economie dramatisch veranderd, maar scienceparks hebben daarbij maar een beperkte rol gespeeld. Overigens is dit in lijn met reacties die het boek na publicatie ontving. Volgens reviewers trokken de auteurs wel heel sterke conclusies uit de observaties in Cambridge en Aston. Wat wel een enorme vlucht heeft genomen, is de symbolische betekenis van scienceparks (zie Van der Zee & Olders elders in deze AGORA). Vooral de koppeling van het materiële en het symbolische rondom een ruimtelijke investering maakt dit boek duidelijk tot een klassieker. Het vormde de basis voor verdere theoretische uitwerkingen en empirische toepassingen van Massey en vele andere relationele auteurs. En het blijft een belangrijke inspiratiebron voor talloze kritische studies over innovatieve plekken, van campussen tot hele ‘Valleys’.

Arnoud Legendijk (a.lagendijk@ru.nl) is hoogleraar economische geografie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Stad als speeltuin van de universiteit

Egbert van der Zee

Universiteiten zijn sinds de late middeleeuwen belangrijke spelers in de ontwikkeling van steden. In Oxford en Cambridge, maar ook in bijvoorbeeld Leuven, Gent en Utrecht is de universiteit sterk verweven met de stad. Wat zou er van deze steden over blijven wanneer je de universiteit wegdenkt? De sterke, langdurige, maar veranderende invloed van universiteiten op steden is het thema dat Goddard en Vallance in hun boek ‘The University and the City’ bespreken. Zo zijn het beheer van historische universiteitspanden en moderne campusontwikkelingen in het oog springende voorbeelden van haar rol in het stedelijk vastgoed. Ook is in dit soort steden een aanzienlijk deel van de stadsbewoners direct of indirect afhankelijk van de universiteit voor hun inkomen. Om de relatie tussen de universiteit en de stad te begrijpen is de beschrijving van deze directe invloed door Goddard en Vallance belangrijk. Uitdagend en vernieuwend is het niet. De beschrijving van de indirecte invloed van de universiteit op de stad is dat echter wel. Zowel de rol van de universiteit als aanjager van kennisoverdracht en innovatie komt aan bod, als de rol van de aantrekkingskracht van universiteitssteden als vestigingsplaats voor studenten, academici en alumni. En dat alles aan de hand van actuele wetenschappelijke literatuur.

Een zelfkritische houding bij de auteurs ontbreekt

Het tweede deel van het boek beslaat een empirische zoektocht naar de relatie tussen stad en universiteit. De auteurs vergelijken de situatie in Newcastle met Manchester (thema duurzaamheid), Sheffield (thema gezondheidszorg) en Bristol (thema cultuur en media). Dit doen ze aan de hand van 48 interviews in de verschillende steden. Een zwaktepunt hierbij is dat veertig geïnterviewde actoren bij een universiteit werken. De auteurs bestuderen de relatie van de universiteit met de stad dus sterk vanuit een eenzijdig perspectief. Het niet tot nauwelijks betrekken van beleidsmakers, de private sector of zelfs inwoners van de steden is een gemiste kans.

‘The University and the City’ gebruikt het Verenigd Koninkrijk als casus, maar er zijn parallellen te trekken naar de Lage Landen. In België en Nederland zijn bijvoorbeeld ook de intra- en extra-universitaire

ontwikkelingen aanwezig die de relatie tussen stad en universiteit beïnvloeden. Volgens Goddard en Vallance is de belangrijkste conclusie dat de samenwerking tussen universiteit en de stad te lijden heeft onder de bezuinigingen en bestuurlijke veranderingen die de laatste jaren in het Verenigd Koninkrijk hebben plaatsgevonden. Het verplaatsen van verantwoordelijkheden van regionaal naar lokaal niveau heeft een erosie van beschikbare middelen en verlies van bestuurlijke kennis en bestaande netwerken veroorzaakt. Deze conclusie staat haaks op het wijdverspreide idee in de wetenschappelijke literatuur en beleid dat het verplaatsen van bestuurlijke verantwoordelijkheden naar lagere schaalniveaus juist lokale kennis mobiliseert en lokale netwerken tot leven laat komen. Een alternatieve verklaring zijn de bestuurlijke veranderingen in de universiteit. De opkomst van een zakelijke benadering met de daarbij behorende focus op wetenschappelijke output en het binnenhalen van externe financiering zou de lokale en maatschappelijke oriëntatie van de universiteit in de weg staan. Welke rol de wetenschapper speelt in de veranderende relatie tussen universiteit en stad komt in het boek nauwelijks aan bod.

Hoewel het de auteurs ontbreekt aan een zelfkritische houding, geven ze de wetenschappelijk medewerker een zeer waardevol advies. De auteurs stellen een heroriëntering voor naar een meer maatschappelijke rol van de universiteit. De universiteit is een bedrijf geworden, maar wel een bedrijf met een sterk maatschappelijke functie. Het is tijd dat de werknemers van dit bedrijf deze maatschappelijke functie (weer) gaan bekleden, beginnend met het naar buiten treden en relaties aanknopen met de directe omgeving. Dit boek biedt vanuit haar cases voorbeelden van manieren waarop wetenschappers de stad kunnen gebruiken als levend laboratorium en podium voor het delen van kennis met de maatschappij. Een metafoor van de universiteit als school en de stad als aanliggende speeltuin verbeeldt deze situatie. Binnen (re)produceert men kennis, maar buiten ligt een wereld om te ontdekken. De auteurs hadden echter ook naar hun eigen advies moeten luisteren, en voor hun onderzoek de ivoren toren uit moeten komen.

Goddard, J. & P. Vallance (2013) *The University and the City*, Hoboken: Taylor and Francis.

Lof der mobiliteit

ESSAY Tom Storme

Academici worden gesocialiseerd in een omgeving waarin mobiliteit de norm is en immobiliteit problematisch. Hoewel niet wordt betwist dat het gros van de buitenlandse ervaringen een meerwaarde oplevert, zorgen die intense mobiliteitseisen ook voor nieuwe uitdagingen, onder meer op persoonlijk en op ecologisch vlak.

Terwijl transnationale mobiliteit in de beginperiode aan de universiteit relatief vrijblijvend en laagdrempelig blijft, wordt doorheen een academische carrière steeds meer nadruk gelegd op de noodzaak om buitenlandse ervaringen op te doen. Voor ambitieuze onderzoekers is integratie in onderzoeksnetwerken onontbeerlijk en moeten transnationale relaties worden opgebouwd en onderhouden. Dat gaat het makkelijkst door fysiek nabij te zijn en je dus op geregelde tijdstippen te verplaatsen. Werkgerelateerde reizen en langdurige verblijven in het buitenland verworden op die manier een normaal en routineus aspect binnen een academische loopbaan.

Die verwachting om mobiel te zijn, bereikt vaak een hoogtepunt op het moment dat academici keuzes maken om een gezin uit te breiden of zich te gaan settelen. Daarnaast heeft fysieke mobiliteit een sterke, negatieve impact op het milieu. Dit stuk werpt hierop een blik aan de hand van fictieve verhalen, samengesteld op basis van dertig interviews met academici aan de Universiteit Gent.

Academici moeten actief deel uitmaken van onderzoeksnetwerken om hun positie binnen de discipline te verzekeren

Een jaar naar Spanje, waarom niet?

Merel heeft – niet zonder enige moeite – haar bachelor in de farmaceutische wetenschappen afgerond. De vele enthousiaste verhalen van een huisgenote hebben haar geprikkeld om een deel van haar masteropleiding in het buitenland te volgen. Haar relatie is net voorbij, dus niets weerhoudt haar om haar vleugels uit te slaan. Tijdens infosessies en op de afdeling Internationale Betrekkingen heeft Merel zich uitvoerig laten adviseren en na een goed gesprek met haar ouders heeft ze een aanvraagformulier voor ‘Erasmus’ ingediend. Het wordt Spanje of Frankrijk, zolang het maar een warm land is. Ondanks haar mindere studieresultaten, is haar beurs goedgekeurd en studeert ze straks in Zaragoza.

De situatie van Merel is niet uniek, jaarlijks gaan ongeveer 230.000 studenten ‘op Erasmus’. En dat cijfer zal nog gevoelig stijgen: tegen 2020 moet volgens de Europese Commissie 20% van alle studenten een deel van hun opleiding of stage in het buitenland vervullen. In het Actieplan Mobiliteit ‘Brains on the move’ van het Vlaams onderwijs wordt zelfs voorgenomen 1 op 3 studenten die kans te geven. Overheden en hogeronderwijsinstellingen subsidiëren dergelijke internationale ervaringen zowel direct door middel van maandelijkse toelages, als indirect door advies- en begeleidingsorganen te voorzien. Die mobiliteit is laagdrempelig: motivatie, talenkennis en kwaliteit van het programma blijken net zo belangrijk als studieprestaties. Naast studenten worden ook jonge onderzoekers aangemoedigd om te kiezen voor soortgelijke, langdurige verblijven in het buitenland. De mobiliteitstoelage ligt hoger dan bij studenten, maar ook de basisvoorwaarden zijn strenger. Zo moeten de onderzoekers die een aanvraag indienen bij het FWO – het Vlaams Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – minstens één degelijke publicatie hebben, nog het liefst in een internationaal tijdschrift.

Deze uitwisselingen zijn zeker niet enkel academisch gemotiveerd. Het is al jaren zo dat voor Belgische studenten zuiderse Erasmuslanden in trek zijn. Dat ligt vermoedelijk niet enkel aan de zon, maar ook aan het

Illustratie: Niels Bongers

feit dat de slaagkansen van de opleidingen er hoger zijn. Dit type mobiliteit lijkt er dan ook vooral op gericht jonge studenten internationale competenties mee te geven. Studenten zouden zich door deze ervaring vooral op persoonlijk vlak verrijken door een vreemde taal of cultuur te leren kennen en door hun “maatschappijbeeld in een bredere context te plaatsen”, zoals het gesteld wordt in ‘*Brains on the move*’. Ze leren zichzelf en hun omgeving beter inschatten en appreciëren. Het is het soort ‘wijsheid’ dat men nu eenmaal niet zomaar kan doceren, en daarmee ook vanuit het oogpunt van de universiteit een waardevolle invulling. Voor jonge onderzoekers komt daarbij dat ze de kans krijgen om sterke banden te smeden met een referentieonderzoeksinstelling, die dan kunnen leiden tot langdurige samenwerking met de eigen instelling. Deze beginnende academici hebben vaak weinig verplichtingen (lees: gezin, hypotheek), dus een langdurig verblijf vormt voor velen van hen geen probleem.

Kennisuitwisseling en ‘mobiele’ identiteit

Joost werkt als doctoraatsonderzoeker bij de vakgroep Archeologie op een EU-project. Hij heeft in samenspraak met zijn promotor een presentatievoorstel ingediend voor een conferentie in San Francisco en is toegelaten tot de sessie. Hij zal er zijn Italiaanse copromotor voor het eerst in persoon ontmoeten en hoopt kritische commentaren te krijgen op zijn voorlopige onderzoeksresultaten. Zijn beurs voorziet een 'bench fee' om de reis- en verblijfkosten te dekken. Aan de reis koppelt hij drie weken verlof. Zijn vriendin komt achterna gereisd en ze zullen onder meer LA en Las Vegas bezoeken. Hij en zijn vriendin kijken er enorm naar uit.

Joost wordt net als andere beginnende onderzoekers gestimuleerd om actief te participeren aan conferenties, workshops of zomer- en winterscholen. Formeel bieden deze transnationale bijeenkomsten voor jonge onderzoekers een internationaal klankbord, waar onderzoeksclaims gevaloriseerd worden en waar op basis van dialoog nieuwe ideeën opborrelen. Het fungeert dan als een vorm van peer review vóór het onderzoek ingestuurd wordt ter publicatie. Anderen nuanceren die waarde: de kwaliteit van commentaren verschilt naargelang de organisatie en uitstraling van de bijeenkomst. Bovendien wordt vaak al gepubliceerd onderzoek voorgesteld. Het is met andere woorden van belang de juiste bijeenkomsten uit te kiezen.

Kortetermijnsreizen worden zelden als een verplichting gezien, omdat jonge mensen het erg leuk vinden om (goedkoop) te reizen. Ze maken vaak van de gelegenheid gebruik om de werkreis te combineren met een vakantie in het buitenland. Dat leidt er ook toe dat de keuze van bestemming niet altijd academisch gemotiveerd blijkt, zoals de quote van een jonge onderzoeker illustreert: “Het hangt een beetje af van de goodwill van de prof. Wij kiezen ook onze momenten uit om dat dan te vragen. En je denkt op voorhand ook na over een strategie. Van: hoe kan ik dat nu verkopen dat ik dat écht nodig heb. Om naar ginder te gaan. [...] Ja, je moet een beetje verzwijgen dat je ook graag naar die bestemming wil”. De combinatie van werk en plezier is echter niet onbelangrijk, omdat daardoor aan een mobiele levensstijl en identiteit wordt vormgegeven.

Conferentiedeelnames zelf gaan ook steeds meer andere rollen vervullen. Het occasionele reizen biedt voor veel onderzoekers de kans om ‘tijd’ te kopen. Tijd voor zichzelf of tijd om ten volle aan het onderzoek te wijden, zonder de alledaagse routinetaken op het werk of thuis. Doordat academici zowel van de organisatoren als van hun promotor toelating moeten krijgen om te reizen op basis van een gedegen onderzoeksvoorstel, zien ze een reis vaak als een beloning. Conferenties gaan op die manier ook als onderzoeksdeadlines fungeren. Die buitenlandse ervaringen geven in die zin de motivatie en inspiratie van onderzoekers een boost, en verhogen hun productiviteit. Anderen geven aan dat het gezamenlijk ondernemen van een reis de gelegenheid biedt om collega’s écht te leren kennen, op een meer informele manier. Die bijkomende rollen duiden er op dat reizen steeds meer als ‘normaal’ aspect van de job wordt beschouwd.

Relatiebeheer en zoeken naar een balans

Maaïke heeft haar doctoraat in Hasselt met verve verdedigd en is nu als postdoctoraal onderzoeker voor 1 jaar verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze is op die mogelijkheid gewezen toen ze na een workshop in Wageningen met een deel van de delegatie op café ging. Ze is vooral gekend binnen de Europese onderzoeksgemeenschap voor het ontwikkelen van één welbepaald onderzoeksmodel. Op haar wetenschappelijke CV staat voorlopig nog geen buitenlands verblijf en ze beseft dat ze daardoor nog wat ‘mist’ ten opzichte van andere conculega’s. Ze heeft met het idee gespeeld om te kandideren op een docentenpositie in Ierland, maar haar man wil zijn goedbetaalde baan niet opgeven voor een buitenlandavontuur. Bovendien zouden ze graag aan kinderen beginnen.

Ambitieuze onderzoekers weten dat de belangrijkste meerwaarde van korte verblijven in het buitenland het creëren en onderhouden van relaties is, vaak tijdens informele bijeenkomsten. Academici moeten actief deel uitmaken van onderzoeksnetwerken om hun positie binnen de discipline te verzekeren. Enkel succesvol publiceren blijkt niet voldoende, al biedt het wel een goed ‘ingangsticket’. Netwerken zorgen ervoor dat bij de juiste mensen aansluiting wordt gevonden om geciteerd te worden en om de nieuwste publicaties binnen te krijgen. Er bestaat daarover een ‘*running gag*’ in academia, namelijk dat je de redacteurs van het tijdschrift ‘Nature’ op een conferentie probleemloos kunt herkennen aan de stroom academici die hen achterna hollen. Deze netwerken genereren daarnaast andere opportuniteiten zoals onderzoekssamenwerking, fondsenwerving of een nieuwe baan. In een omgeving waarin mobiliteit erg wordt gewaardeerd, hoeft het niet te verbazen dat bij benoemingen grenzen geen rol spelen. Die mondiale concurrentie leidt er bovendien toe dat werkonzekere academici steeds minder doorgroeimogelijkheden hebben aan de eigen instelling en genoodzaakt zijn om hun professioneel geluk elders te beproeven.

Transnationale relaties opbouwen en onderhouden betekent van tijd tot tijd fysiek reizen om onder meer vertrouwensbanden te kweken en engagement te tonen. Er komen bovendien uitnodigingen van collega’s voorbij om een lezing te gaan geven of om als jurylid in een doctoraatsverdediging te zetelen. Daar moet je op kunnen ingaan. Een hoge capaciteit of bereidheid om mobiel te zijn bewerkstelligen, biedt

ongetwijfeld voordelen in het huidige academisch klimaat. Dat is niet voor iedereen even voor de hand liggend: “Dus de leeftijdscategorie van 25-35 jaar, waar het merendeel van de vrouwen een eerste kind krijgt, dat is de periode waar je moet scoren. Ik bedoel, ik heb hier twee jonge mensen die de tong uit hun lijf gewerkt hebben. Het zijn mannen. Om dat te kunnen halen – en dat is een onderlinge competitiviteit: je moet zoveel A1-publicaties halen, je moet zoveel buitenlandse verblijven op je CV staan hebben – dat kan je niet met een baby, dat is heel simpel”. Voor academici met jonge kinderen of andere zorgtaken blijkt het niet eenvoudig een gepaste balans tussen werk en privé te vinden. Als transnationale relaties steeds meer tijd en energie vergen, dan resteert er minder tijd en energie voor lokale relaties. Dat geldt zeker wanneer beide partners een carrière nastreven en dat is in academia vaker het geval bij vrouwen. De volgende quote van een jonge, vrouwelijke postdoc illustreert hoe zij als jonge moeders niet bereid is die opoffering te maken: “Je doet dat niet als vrouw. Je wilt geen weekend-mama zijn, je wilt dat de hele week zijn. [...] Je wilt hen elke avond in hun bedje steken en hen daar elke morgen weer uithalen. Ik zou mezelf niet meer als moeder zien moest ik dat niet doen”. Academici die niet willen of kunnen aan deze hoge verwachtingen voldoen, haken af of worden opzij geschoven. Dat kunnen ook mannen zijn, maar uit zowel kwantitatief en kwalitatief onderzoek bleek dat vooral een heikel punt bij vrouwelijke academici.

Rondreizende rocksterren

Max is voor 80% docent aan de Universiteit van Amsterdam en voor 20% aan de Universiteit van Bern, waar hij een paar jaar terug verbonden is geweest aan een labo. Hij fungeerde net als lid van een doctoraatscommissie in Tallinn en organiseert straks zelf een bijeenkomst van experts in Amsterdam. De onderhandelingen over zijn fysieke aanwezigheid in Bern gebeurden zowel met zijn Zwitserse collega’s als met zijn vrouw. Max heeft daarnaast nog een project lopen in Zuid-Afrika en leidt een bescheiden onderzoeksgroep in Amsterdam. Hij weet dat zijn ecologische voetafdruk erg hoog is door zijn mobiele levensstijl, maar ziet hiervoor geen alternatieven.

Vlaams minister van onderwijs Pascal Smet ziet professoren evolueren tot “rondreizende rocksterren in de universiteit van de toekomst” (Belga, 28/10/2013). Academici die een onderzoeksgroep leiden, moeten proactief op zoek naar samenwerking, fondsen, talent, etcetera. Fysiek reizen speelt daar een belangrijke rol in, omdat het in een samenleving met een overvloed aan informatie en kennis steeds moeilijker wordt de aandacht van collega’s en mogelijke partners op henzelf en op hun onderzoek te vestigen. Het is vandaag quasi onmogelijk om alle publicaties te lezen en alle onderzoekers te kennen, dus wordt gefocust op degene die je geregeld ziet of hoort. Tijdens dergelijke reizen beoordelen academici elkaar en worden ze continu beoordeeld. Termen uit de marketing worden daarbij niet geschuwd: er blijkt vandaag ‘visibiliteit’ of zichtbaarheid nodig en het onderzoek moet men ‘verkopen’.

Dat die transnationale mobiliteit erg verweven is met de baan, blijkt als je hen confronteert met de hoge ecologische voetafdruk die geassocieerd is met dat reizen. De meeste academici zijn klimaatsbewust en nemen ook acties om hun ecologische voetafdruk naar beneden te

halen. Maar op vlak van transnationale mobiliteit en vliegtuigreizen zijn er bitter weinig initiatieven, klaarblijkelijk door een gebrek aan alternatieven. Of toch? Uitnodigingen om te gaan spreken of vergaderingen worden al eens tussentijds vervangen door een Skype-bijeenkomst of videoconferentie. Milieubewustzijn treedt daar echter zelden als drijfveer voor op en het draagvlak is vooralsnog gering. Het lijkt er op dat deze alternatieven vooral worden ingeroepen uit economische overwegingen of als alternatief voor ‘geen bijeenkomst’. Bovendien wordt er in de literatuur gewag gemaakt van het feit dat deze alternatieven vaak ook meer reizen genereren.

Frequent en op verschillende manieren mobiel zijn, is steeds meer een vereiste

Conclusie

Op basis van het internationaliseringdiscours draait het hoger onderwijs noodgedwongen mee in de mallemolen van de kenniseconomie. Frequent en op verschillende manieren mobiel zijn, is daarbij steeds meer een vereiste. Op die manier worden echter nieuwe uitdagingen gecreëerd. Gezinnen en families dienen in te spelen op mobiele levensstijlen, wat niet altijd voor de hand liggend is en bestaande genderverschillen kan versterken. Aan de immense impact voor het milieu wordt daarenboven nauwelijks aandacht besteed. Die zaken blijven heel vaak onder de radar, omdat ze door velen niet als een probleem worden beschouwd en reizen tot de leukste aspecten van de baan behoren. Niettemin is een kritische houding ten opzichte van dit ‘privilege’ aangewezen.

Tom Storme (tom.storme@ugent.be) is doctoraatsstudent aan de Universiteit Gent. Dit artikel is gebaseerd op observaties uit zijn eigen doctoraatsonderzoek over de transnationale mobiliteit van academici.

Literatuurselectie

Ackers, L. (2008) Internationalisation, Mobility and Metrics: A New Form of Indirect Discrimination? *Minerva* 46: 411-435.
Lassen, C. (2009) Networking, knowledge organizations and aeromobility. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 91(3): 229-243.
Storme, T., J.V. Beaverstock, B. Derudder, J.R. Faulconbridge, F. Witlox (2013) How to cope with mobility expectations in academia: Individual travel strategies of tenured academics at Ghent University, Flanders. *Research in transportation Business and Research*, 9, 12-20.
Urry, J. (2007) *Mobilities*, Polity Press: Cambridge.

Speel Risk met het hoger onderwijs!

CASUS Valerie De Craene & Michiel van Meeteren

In Vlaanderen en Nederland wordt het hoger onderwijs verondersteld een voortrekkersrol te spelen in het creëren van een kenniseconomie. In welke mate zetten universiteiten zich werkelijk in voor dat collectief doel? De financiering en hun ruimtelijk gedrag vertellen een ander verhaal. Men speelt vooral onderling een spelletje landjepik.

Van oudsher zijn Vlaamse universiteiten sterk verankerd in de eigen streek. Een ruimtelijke logica die enkel werd doorbroken door de verzuiling. Zo wil het cliché dat West-Vlaamse studenten voornamelijk aan de Katholieke Universiteit Leuven studeren omwille van godsdienstige redenen. De extra pendelafstand om op tijd in het weekend van de ouderlijke koelkastvulling te genieten wordt alleen dan voor lief genomen. In de loop der tijd zijn er dus ook territoriale rivaliteiten tussen Vlaamse universiteiten ontstaan die lijken op twistende voetbalclubs. Daarom schoot het menig Gentenaar in het verkeerde keelgat toen men in het Gentse openbaar vervoer en in de lokale bioscoop opeens een reclameboodschap kreeg voorgeschoteld dat je vanaf nu je KU Leuven diploma in Gent kunt halen! De titel van de bijbehorende website 'hoeverwijlgaaan.be' zegt veel. De aanwezigheid van de associatie KU Leuven in Gent is te verklaren uit het fusiebeleid van die universiteit dat veel katholieke hogescholen heeft 'ingekanteld' tot een landsdekkende katholieke onderwijs- en onderzoeksmachine. In dat opzicht hoef je nu inderdaad fysiek minder ver te gaan om in 'Leuven' te studeren.

Aangezien Vlaanderen net zo hard seculariseert als de rest van Europa, speelt bij deze concurrentieslag iets anders dan een hernieuwde oprisping van vroomheid. De website suggereert immers ook dat je misschien wetenschappelijk wel 'verder gaat' als je aan de Katholieke Hogeschool Sint-Lieven in Gent in plaats van de Universiteit Gent je onderwijs geniet. En omdat alle Vlaamse universiteiten mee doen aan dit inkantelingsspel heeft de inlijving van hogescholen nog het meest weg van een spelletje Risk. Wat drijft een universiteit om zich als een

soort emperor te gedragen die onafhankelijke scholen overneemt? Op zichzelf past het in het beeld van een universiteit als onderneming. Maar is het gedreven door en/of bevorderlijk voor de kenniseconomie die de ondernemende universiteit moet realiseren?

De belofte van 'kenniseconomie'

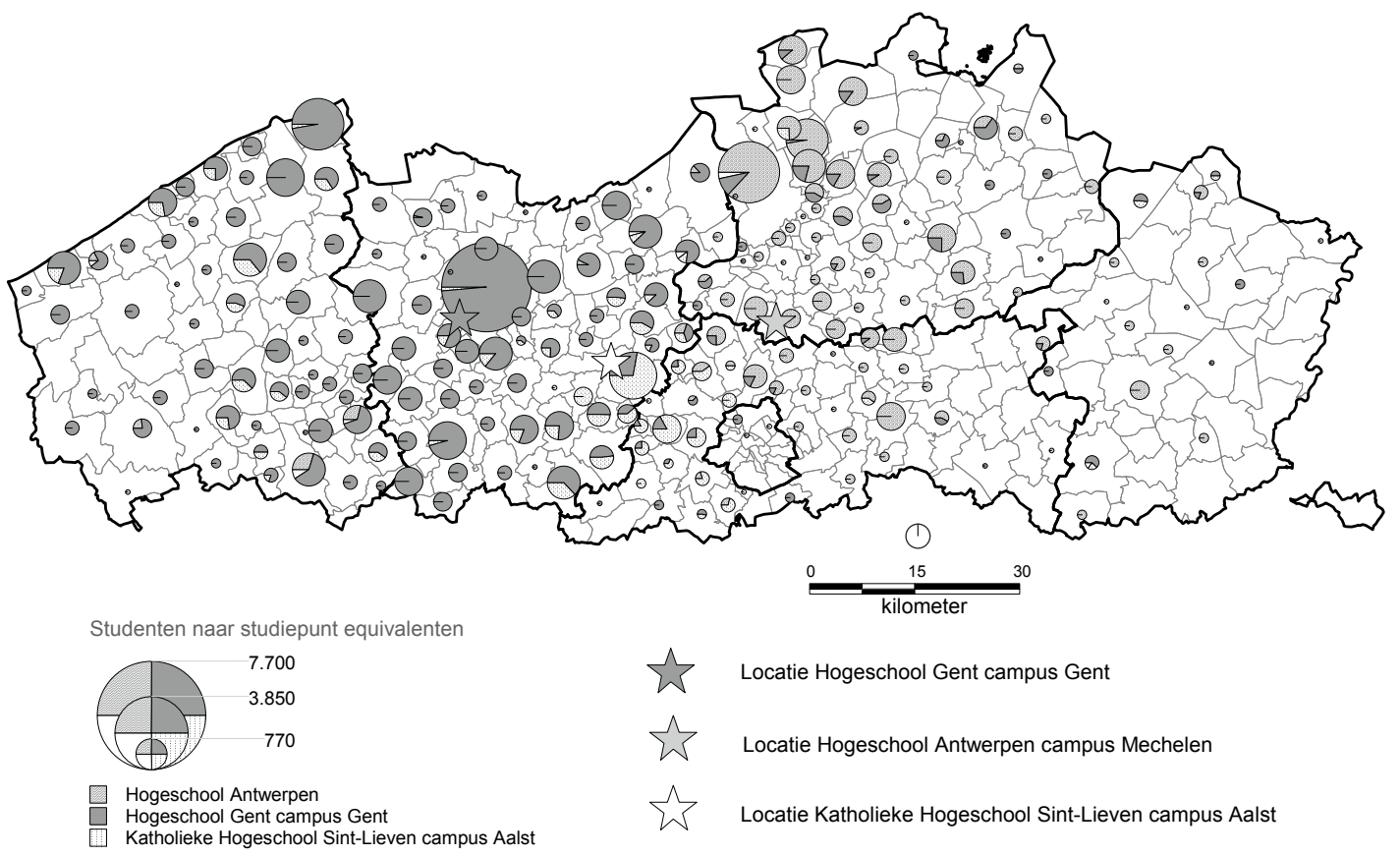
Het vertoog van een 'kenniseconomie' impliceert dat we als samenleving verwachten dat universiteiten hun strategie aanpassen aan de 'noden' die de kenniseconomie veronderstelt. Men zou verwachten dat universiteiten studenten opleiden tot producenten van kennis die tot economische groei kunnen leiden en kunnen voorzien in de hypergespecialiseerde arbeidskrachten die een economie gebaseerd op innovatie vraagt. Ruimtelijk doorgedacht verwachten we dan een beleid waar studenten worden gestimuleerd te kiezen voor de universiteit die het beste bij hun eigen talenten past, onafhankelijk van de locatie van die onderwijsinstelling. Dit impliceert dat universiteiten en hogescholen worden verondersteld samen te werken binnen een bepaalde regio, en zich onderling onderscheiden door specialisatie, excellentie en kwaliteitsvol onderzoek en onderwijs. Kortom: in een kenniseconomie functioneren de instellingen van het hoger onderwijs als complementaire entiteiten, eerder dan als concurrenten. En inderdaad: als men kijkt naar de beleidsvisie van bijvoorbeeld de Universiteit Amsterdam (UvA), dan worden volgende speerpunten naar voor gebracht: excellentie, differentiatie, internationalisering en selectie- en matchingprocedures. Je zou kunnen stellen dat de Leuvense concurrentie in Gent hieraan bijdraagt als ze de Gentse Universiteit stimuleert tot beter onderwijs. Tegelijkertijd zou het ook kunnen leiden tot verarming als haar fusiebeleid op niets anders gericht is dan met een gestandaardiseerd product marktaandeel van Gent af te snoepen. Cruciaal is de vraag of studenten hun keuze laten afhangen van de kwaliteit van het onderwijs of door het ruimtelijke aanbod?

Wat drijft een universiteit om zich als een emperor te gedragen?

Financiering

Gaat het de universiteiten inderdaad om 'hoogwaardig' innovatief onderzoek en onderwijs, zoals hun reclamefolders en beleidsstukken ons keer op keer vertellen, of hebben universiteiten er vooral belang bij om op massaproductie te draaien? Voor welk gedrag wordt de universiteit 'beloofd'? We nemen de geldstromen van en naar het hoger onderwijs onder de loep.

De financiering van universiteiten en hogescholen loopt in Vlaanderen en Nederland gelijkaardig. Er zijn vier grote inkomstenstromen te onderscheiden: de rechtstreekse overheidsbijdragen, de onrechtstreekse overheidssubsidies via onderzoekscentra zoals FWO (Vlaanderen) of NWO (Nederland), financiering uit de industrie en ten slotte inkomsten van andere organisaties en particulieren. Daarnaast moet men nog de inkomsten rekenen van de collegegelden en de opbrengsten van sociale

Ruimtelijke verspreiding van de rekrutering voor de opleiding vastgoed. Copyright: Aard- en Omgevingswetenschappen KU Leuven. Data: databank Tertiair Onderwijs Vlaanderen. Cartografie: Valerie de Craene.

verhuring. Voor de Universiteit Leuven (KU Leuven) zijn al deze stromen samen in 2012 goed voor €771,1 miljoen inkomsten, waarvan 36% uit de eerste geldstroom, 16% tweede geldstroom, 15% derde en ten slotte 16% vierde geldstroom. De inschrijvingsgelden en opbrengsten van de sociale huur komen neer op 9% van de totale inkomsten, giften en schenkingen (1,2%) en andere bedrijfsopbrengsten (6,81%) zijn samen ook nog goed voor 51 miljoen euro.

Belangrijker nog dan de hoeveelheid inkomsten zijn de criteria waarop die inkomstenverdeling tot stand komt. Immers, universiteiten zullen proberen hun inkomsten te maximaliseren door zo goed mogelijk te scoren op de geldende criteria. We richten ons in dit artikel voornamelijk op onderwijs. Allereerst omdat de resultaten van onderzoeksfinanciering veel moeilijker te meten zijn, maar ook omdat hier niet automatisch meer-is-beter geldt. Giovanni Dosi, een van de belangrijkste pioniers van het kenniseconomievertoog, stelt dat fundamenteel onderzoek en daaraan gekoppeld hoog opleidingsniveau eigenlijk belangrijker is dan snelle valorisatie door de universiteit zelf, zelfs als we 'harde euro's' als doel van een kenniseconomisch beleid hebben. Ten tweede is onderwijs op afdoende schaal voor een universiteit vaak een cruciale financiële bouwsteen waarop goed onderzoek kan gebeuren, omdat inkomsten uit onderwijs 'voorspelbaarder' zijn.

De voornaamste financieringscriteria voor onderwijs in Vlaanderen en Nederland zijn het aantal ingeschreven generatiestudenten en het aantal uitgereikte bachelor- en masterdiploma's. Voor de KU Leuven blijkt dat maar liefst 216 miljoen euro te bedragen. Dit komt neer op 28% van de totale inkomsten van de universiteit. Aangezien dit exclusief

uitgereikte doctoraatsdiploma's is, komen we tot de conclusie dat niet minder dan 37% van de inkomsten van de universiteit afhankelijk zijn van het aantal inschrijvingen en afgestudeerden. Dit is een aanzienlijk deel van de 'vaste' inkomsten van een universiteit. Op basis van een schatting met gegevens van het Rathenau instituut, de Vereniging van Universiteiten (VSNU) en het jaarverslag van de UvA uit 2012 komen we voor Nederland op een gelijkaardig percentage van rond de 40% voor die universiteit uit.

Concurrentie

Nu, die vaste inkomsten zijn relatief. Immers, zowel in Vlaanderen als in Nederland geldt dat er een vast bedrag wordt voorbehouden voor het hoger onderwijs. Dat geld wordt daarna verhoudingsgewijs verdeeld over de verschillende instellingen. Dit houdt in dat als alle universiteiten meer studenten krijgen, er minder geld beschikbaar is per student. Als een universiteit evenveel inschrijvingen heeft en andere universiteiten hebben een stijging, dan krijgt deze universiteit minder subsidies. Met andere woorden: universiteiten en hogescholen moeten niet alleen proberen meer studenten aan te trekken, ze moeten vooral relatief gezien meer studenten aantrekken dan de andere universiteiten. Dit zorgt ervoor dat instellingen in het hoger onderwijs er alle baat bij hebben om onderling te concurreren, en daarom eerder voor kwantiteit dan kwaliteit zullen gaan. Voor een universiteit is het nu eenmaal goedkoper om in te zetten op de grotere opleidingen, zoals bijvoorbeeld economie of rechten, aangezien het hier om routinewerk gaat waarbij de meerkost voor een extra student minimaal is. Een student in een gespecialiseerde masteropleiding zal meer inspanningen vergen dan het

afleveren van een gestandaardiseerd bachelordiploma. Bovendien worden de universiteiten vanuit de overheid ook nauwelijks beloond voor het leveren van kwaliteit. Van alle toelagen die rechtstreeks gerelateerd zijn aan onderwijs, zijn er nauwelijks criteria die de kwaliteit van de diploma's evalueren, of die flexibilisering en excellentie belonen. De vraag is hoe studenten hiermee omgaan. Indien zij kritisch zijn en kwaliteit als basis voor hun studiekeuze nemen, zou het gebrek aan beloning voor kwaliteit kunnen worden gecompenseerd door een hogere opkomst van studenten.

Ruimtelijk patroon

Uit onderzoek blijkt echter dat de grote meerderheid van studenten hun studiekeuze niet primair laat hangen van de kwaliteit van de opleiding. De kwaliteit van de stad, maar ook een goede bereikbaarheid vanaf het ouderlijk huis zijn belangrijke(re) motieven. Daaruit kunnen we veronderstellen dat er een relatie is tussen de studiekeuze van een student en het al dan niet beschikbaar zijn van die opleiding in de buurt. Vanuit het kenniseconomisch vertoog verwachten we een diffuus geografisch patroon van opleidingen, waarbij studenten kiezen in functie van hun profiel en kwaliteit van de opleiding.

Doordat voor studenten bereikbaarheid echter belangrijker is, ontstaat er een opdeling van marktgebieden in kleinere gebieden. Dit patroon wordt bepaald door twee mechanismen. Enerzijds zal men een opleiding pas inrichten indien er een voldoende groot potentieel aan studenten is. Wanneer dit niet het geval is, zal de opleiding niet worden aangeboden. Het loont economisch gezien niet, en bovendien heeft in Vlaanderen het rationalisatiepact van het hoger onderwijs deze minimumgrens wettelijk vastgelegd op 115 studenten in een bacheloropleiding in 2014. Hierdoor heeft men eerder een algemene opleiding geografie, dan een gespecialiseerde opleiding sociale of fysische geografie; waardoor de specialisatie van masterstudenten merkbaar lager ligt in Vlaanderen dan in Nederland. Dit patroon komt duidelijk naar voren in de kaart (zie figuur) waarin de rekrutering van studenten voor de opleiding 'vastgoed' op hogescholen in Vlaanderen wordt weergegeven. Daarop is te zien dat in Limburg (in het oosten) en West-Vlaanderen studenten relatief minder vaak opteren 'vastgoed' te studeren. In centraal Vlaanderen zien we dat de opleiding wordt aangeboden door drie verschillende hogescholen binnen een kleine ruimte. Daar treedt er duidelijk ruimtelijke concurrentie op. Gent heeft hier duidelijk het voordeel op Aalst, dat als kleinere stad minder bereikbaar is. Dat dit te maken heeft met bereikbaarheid eerder dan met inhoud van de opleiding, wordt bewezen doordat de drie opleidingen in dit geval inhoudelijk heel erg verschillend zijn. Toch vindt men een concentrisch patroon terug, waarin lokaal wordt gerekruteerd.

Rekruteringsstrategie

Voor universiteiten en hogescholen loont het dus om een rekruteringsstrategie te hanteren die is gericht op rechtstreekse concurrentie met de andere universiteiten binnen dezelfde regio. Op zichzelf biedt een dergelijke concentratie van gelijkaardige opleidingen mogelijkheden tot specialisatie: drie verschillende vastgoedopleidingen is voor de hele regio beter dan drie exact dezelfde. Het financieringsmodel promoot echter een strategie van monopolievorming ten koste van die

specialisatie. Men gaat associaties aan om zo ook in andere steden studenten te kunnen inlijven in de eigen organisatie. Niet met als doel om zoveel mogelijk opleidingen aan te bieden, maar met als doel dezelfde opleiding aan zoveel mogelijk studenten aan te bieden met als resultaat dat expertise 'uitgesmeerd wordt' over het onderwijslandschap. Zo wordt de richting 'Office Management' in de provincie West-Vlaanderen maar liefst vier maal aangeboden: twee maal in Kortrijk en twee maal in Brugge, en dit telkens door zowel de associatie Universiteit Gent als de associatie KU Leuven. Universiteiten en hogescholen gaan met andere woorden heel bewust in concurrentie met elkaar, en proberen zo de traditionele rekruteringsbasis van de concurrenten te veroveren.

Universiteiten worden vanuit de overheid nauwelijks beloond voor het leveren van kwaliteit

Territoriale veroveringsdrang

Het mag duidelijk zijn: de realiteit ligt ver van de visies voor het hoger onderwijs. Waar men in het Nederlandse taalgebied hoopt op een top 5-plaats als kennisintensieve regio, gericht op specialisatie en excellentie, zorgt het huidige financieringssysteem ervoor dat instellingen het tegenovergestelde doen. Marketingstrategieën hebben meer weg van een territoriale veroveringsdrang dan van een profilering naar gespecialiseerd kwaliteitsvol onderwijs en onderzoek, ook al voeren de visies van instellingen en overheid een totaal ander discours. De discrepantie is frappant en contraproductief want het financieringssysteem sluit niet aan bij de visie die wordt gepromoot en is op lange termijn dus onhoudbaar. Al heeft het ook zijn charmes. Hoeveel mensen hebben al een film in de cinema bezocht waarbij een van de trailers reclame was voor het studeren aan de KU Leuven in Gent?

Valerie De Craene is assistente geografie aan de KU Leuven. Michiel van Meeteren doceert aan de vakgroep geografie, Universiteit Gent. Beiden zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

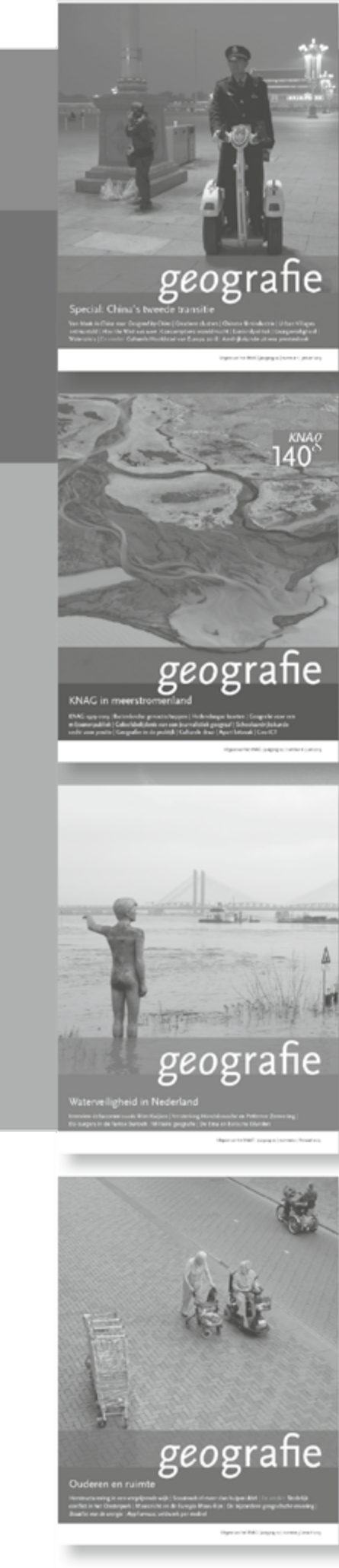
Dosi, G., P. Llerena & M. Labini (2006) The relationships between science, technologies and their industrial exploitation: An illustration through the myths and realities of the so-called "European Paradox." Research Policy, 35(10), pp. 1450–1464.

KU Leuven (2012) Jaarverslag 2012.

Rathenau Instituut (2012) Feiten en Cijfers. De Nederlandse Universiteiten.

Universiteit van Amsterdam (2012) Jaarverslag 2012.

Vanneste, D. & V. De Craene (2010) Determinanten van het aanbod en rekrutering voor professionele opleidingen. KU Leuven.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten | reisverhalen | opinies | achtergrondinformatie | recensies | columns | geografische agenda | interviews | nieuwsberichten | boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 34 per jaar, aio's en oio's betalen € 70,50 (normale prijs € 94,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAg), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel 030 7115 110 voor een abonnement. Een welkomstdcadeau ligt klaar!

KNAg

De sprong naar zelfstandigheid

Clemens de Olde

AGORA is een Nederlands-Vlaams magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken met abonnees en redacteurs aan beide zijden van de grens. In ‘de Vergelijking’ gaan we expliciet in op de verschillen en overeenkomsten tussen Nederland en Vlaanderen. Deze keer kijken we naar de woonpatronen van Vlaamse en Nederlandse studenten.

Bijna de helft van de Nederlandse en Vlaamse studenten verlaat het ouderlijk huis om te gaan studeren. Nederlandse studenten gaan op kamers, Vlamingen zoeken een kot. Een ogenschijnlijk vergelijkbaar fenomeen, maar met subtiele verschillen. Welke vorm heeft de eerste stap naar een zelfstandig huishouden in beide landen?

Eerst de cijfers. De studentenmonitoren van Vlaanderen en Nederland geven aan dat 47% van de Nederlandse studenten het ouderlijk huis verlaat; dat is ongeveer gelijk aan de 45% van Vlaanderen. In absolute aantallen is de Nederlandse primaire doelgroep voor studentenhuysvesting 215.000 personen. Op basis van het inschrijvingscijfer van het studiejaar 2012-2013 en de studentenmonitor uit 2009 komen we op circa 97.333 studenten voor Vlaanderen. Uit de Europese cijfers van Eurostudent blijken de Lage Landen middenmoot. In Denemarken woont slechts 4% nog thuis maar op Malta zit 76% nog veilig onder de vleugels bij de ouders.

Gezin versus individu

De woonsituatie van Nederlandse studenten wordt centraal geregistreerd. De Dienst Uitvoering Onderwijs houdt de inschrijvingen van studenten bij en registreert daarbij ook of studenten uit- of thuiswonend zijn. Dat is relevant omdat de hoogte van de studiebeurs op basis daarvan varieert. Uitwonende studenten ontvangen een hogere tegemoetkoming omdat zij, zo is de gedachtegang, ook meer kosten hebben. Ook in Vlaanderen

ontvangen uitwonende studenten een hogere toelage, maar de Vlaamse studietoelage is alleen bedoeld voor studenten uit minder draagkrachtige gezinnen. Daarom biedt dit systeem geen mogelijkheid voor een universele registratie van de woonsituatie van studenten en is het lastiger te bepalen waar de Vlaamse studenten precies wonen en hoeveel studenten daadwerkelijk uitwonend zijn.

Dat wil niet zeggen dat de Vlaamse studenten niet op overheidssteun mogen rekenen, maar het systeem om studenten te financieren verschilt. De steun in Vlaanderen zit deels verwerkt in het collegegeld dat in Vlaanderen aanzienlijk lager ligt dan in Nederland (€610 versus €1835; normaal tarief 2013-2014). Daarnaast kent Vlaanderen ook gereduceerde tarieven voor minder draagkrachtige studenten. Een verdere maatregel in Vlaanderen is de kinderbijslag. Vlaamse ouders ontvangen voor hun studerende kinderen kinderbijslag tot het 25e jaar. In Nederland stopt de kinderbijslag als het kind 18 wordt. Dit laat een eerste belangrijk verschil zien. De belangrijkste financiering van het levensonderhoud tijdens de studie is in de twee landen op een verschillende maatschappelijke eenheid gericht. In Vlaanderen wordt het gezin gefinancierd voor het studerende kind, in Nederland krijgt de student als individu zijn studiebeurs op zijn rekening.

Verankering in de studentenstad

Ook de manier waarop de jongere die op kamers of op kot gaat administratief verankerd is in de studentenstad verschilt. Zo schrijft de Nederlandse student zich in bij de gemeente waar hij gaat wonen, daarmee wordt het adres van de kamer administratief het hoofdverblijf

Studenten op station Leuven onderweg naar het ouderlijk huis. Foto: Tim Devos

van deze burger. Op kamers gaan betekent daarmee een volwaardige verhuisbeweging naar de nieuwe woongemeente. De student die in Vlaanderen op kot gaat, hoeft zich niet in te schrijven bij de gemeente waar het kot staat. Het geregistreerde domicilie blijft het ouderlijk huis en het kot fungeert als tweede verblijfplaats. Vaak is het zelfs niet wenselijk voor de student om zich in zijn studentenstad in te schrijven omdat dat gemeentelijke belastingen met zich meebrengt, soms ook voor de verhuurder die dat dan ook zal ontmoedigen. In informatiefolders voor nieuwe studenten worden studenten wel geïnstrueerd om hun kotadres door te geven aan de onderwijsinstelling die het verwerkt in een register. De gemeentes hebben inzage in dat studentenregister en hebben zo inzicht in de studentenpopulatie. Het registreren is echter niet verplicht en studenten worden niet meegeteld in de bevolkingscijfers van de gemeente waar ze op kot zijn.

Weekritme

Dat iemand uitwonend is, zegt echter nog niets over hoe vaak iemand echt op haar kot/kamer is. Cijfers daarover zijn er niet en bij gebrek aan een uitgebreide sociologische studie zijn gesprekken met collega’s en studenten, anekdotes, eigen ervaringen, website en informatiefolders de voornaamste bronnen. Daaruit ontstaat een eenduidig beeld van de verschillende ervaring van het uithuizige studentenleven in de twee landen. Zowel Vlaamse als Nederlandse studenten brengen vanzelfsprekend veel tijd door in hun nieuwe studentenstad, maar het is gebruikelijker dat Vlaamse studenten terugkeren naar het ouderlijk huis in de weekenden en de vakanties. Dat geldt voor studenten in alle jaren

van hun studie en het is te merken in de studentensteden. De universiteitsbuurt van Antwerpen is rustig in het weekend, veel broodjeszaken en andere voorzieningen zijn dan ook gesloten. Leuven, waar de studenten nog geconcentreerder zijn dan in Antwerpen, verruimt in de weekenden en zomers haar studenten voor toeristen.

Redenen die studenten geven voor de wekelijkse trek zijn hobby’s en lidmaatschap van verenigingen in de plaats van herkomst – de jeugdbeweging is populair in België – de band met het gezin en het comfort thuis. De was moet gedaan worden en sommige studenten krijgen eten mee voor door de week. De wekelijkse pendel wordt treffend beschreven in een tip van Studentenvereniging Ichtus:

“Je staat op het perron moe van een hele week les, met een dikke valies aan de hand. En dan klinkt er een stem door het hele station: “De trein heeft een vertraging van 10 minuten.” (...) dit is het ideale moment om je cursus nog eens te bekijken, een boek te lezen en na te denken welke activiteiten van afgelopen week je straks aan je mama zult vertellen, en welke je best achterwege laat.”

Nederlands weekritme

Ook in Nederland zitten op vrijdagavond de treinen vol met huiswaarts kerende studenten maar de wekelijkse trek naar huis zwakt meestal af in de latere jaren van de studie. Studenten vinden wasserettes, koken samen en gaan zonder ouders op vakantie. Dit leidt er soms toe dat studenten het als lastig ervaren om de juiste balans te vinden tussen voldoen aan ouderlijke verwachtingen om je gezicht nog eens te laten zien en de aantrekkingskracht van het weekend ‘thuis’ doorbrengen in de

studentenstad. Die laatste moeilijkheid werd niet herkend door de Vlaamse studenten die ik sprak. Men gaf aan dat ouders wel verwachten dat de student in het weekend thuiskomt, maar dat studenten dat zelf ook graag doen. Daaruit volgt, zoals ook uit de administratieve status blijkt, dat het Vlaamse kot minder de status van eigen huis vervult dan de Nederlandse studentenkamer. Een van mijn eigen studenten verwoordde dat treffend: “Ik zie op kot gaan als op kamp door de week.” De voorlichtingssite van de Universiteit Leiden toont aan hoe in Nederland over de stap naar de eerste kamer wordt gedacht: “Je gaat (...) misschien op kamers wonen en je bent nu zelf verantwoordelijk voor je geldzaken en je eigen leven.” Het verschil wordt kernachtig verwoord door een Vlaming aan de TU Delft. Om nieuwe Vlaamse studenten voor te bereiden op de Nederlandse manier van doen, heeft deze een speciale informatiebrochure opgesteld. De onderstaande tip komt uit het hoofdstuk dat gaat over het zoeken naar een kamer en het hospiteren in een studentenhuis:

“Wanneer Nederlandse studenten beginnen te studeren ontstaat bij hen de gewoonte om tijdens het weekend niet naar huis te gaan, veel studenten wonen officieel niet meer bij hun ouders en gaan ongeveer om de drie weken naar hun ouders. (...) Als er wordt gevraagd of je elk weekend terug naar België gaat kan je hier beter niet “elk weekend” op antwoorden. Nederlanders doen dit ook niet elke week en zoeken ook voor het weekend een gezellige huisgenoot. Probeer ‘Scouts’ of een

andere jeugdvereniging niet als hobby op te geven: in Nederland zijn de padvindders niet zo populair als in België.”

Tienmaandenconstructie

Ook in de zomers is het voor Vlaamse studenten gebruikelijk dat zij hun kot verlaten om terug te gaan naar het ouderlijk huis. Vlaamse vastgoedwebsite Immoweb vermeldt: “Eén van de kenmerken van de huurovereenkomst voor een studentenkamer is dat de duurtijd meestal 10 maanden bedraagt (van september tot juni) (...)”. Overigens zijn er ook koten te vinden die voor het volledige jaar worden verhuurd en binnen de tienmaandenconstructie is er vaak wel een afspraak dat je na de zomer terug mag komen op hetzelfde kot. Het is niet zo dat de Vlaamse student zich dan de hele zomer thuis zit te vervelen. Ze werken, of zijn groepsleider in de diverse jeugdverenigingen en dragen zo bij aan de opvang van jongere kinderen tijdens de zomervakantie. Daarmee zijn de activiteiten tijdens de zomer wellicht niet radicaal verschillend van die van Nederlandse studenten, ook die werken veel, gaan op vakantie en eventueel op kamp met een vereniging. Maar dat het leven zich ook ‘s zomers in de studentenstad afspeelt is in Nederland niet vreemd. De Universiteit Leiden illustreert dat door de stad af te schilderen als prettige plek om de zomer door te brengen, met veel terrasjes en het strand op fietsafstand.

Het kot lijkt dus minder dan de studentenkamer een woonvorm die volledige onafhankelijkheid van het ouderlijk huis inhoudt. De verschillende administratieve regels, vormen van financiering en gebruiken rondom het naar huis gaan laten zien dat de sprong naar zelfstandigheid in Nederland iets eerder gemaakt wordt dan in Vlaanderen en in dat vroege stadium al groter is. Op kot gaan betekent natuurlijk ook een flinke toename van de zelfstandigheid, maar het starten van een eigen huishouden komt in Vlaanderen voor velen pas na het afstuderen.

Het Vlaamse kot vervult minder de status van eigen huis dan de Nederlandse studentenkamer

Teruggaan of blijven

De bindingen die men opbouwt in de studentenstad zijn ook belangrijk voor de stap die daarna wordt gezet. Gerard Marlet van de Atlas voor Gemeenten stelt dat integratie in de studentenstad ervoor zorgt dat studenten ook na hun studie blijven plakken. Die integratie is groter als de universiteitsgebouwen en woningen van studenten zich in de stad

bevinden en niet op een buitencampus. Zijn stelling wordt ondersteund door onderzoek van de RUG en NICIS dat benadrukt dat binding met de stad, na arbeidspotentieel, de belangrijkste variabele is om mensen in de stad te houden waar ze hebben gestudeerd.

Het is opvallend dat de bronnen in Vlaanderen over het behoud van studenten voor de stad schaars zijn. Afgezien van zorgen om een kennislucht uit de provincies Limburg en West-Vlaanderen loopt de discussie over het behouden van bepaalde groepen inwoners voor de stad in Vlaanderen langs de lijnen van stadsvlucht van jonge gezinnen. Ook in de context van stadsvlucht is het gezin in Vlaanderen een belangrijke eenheid en de discussie richt zich daarmee vooral op mensen die een levensstadium verder zijn dan de pas afgestudeerden. Hoewel de Vlaamse stadsvlucht sinds het jaar 2000 gekeerd lijkt, wordt de instroom van jonge gezinnen deels omhoog gebracht door migratie vanuit het buitenland en blijft er een zorg om de eigen hoger opgeleiden voor de stad te behouden. De burgemeester van Antwerpen lijkt zich daarvan bewust. Hij wil afgestudeerden goedkope woonruimte bieden, zo stelt hij in het septembernummer van het universiteitsmagazine: “Als ze hier goedkoop kunnen wonen blijven ze misschien een paar jaar. Met wat geluk vinden ze hier een fijne job, een partner, denken ze aan kindjes. Als de symbolische kaap van 30 is gerond en ze zijn dan nog hier, is de kans groot dat ze blijven.”

Toch lijkt in Vlaanderen de aandacht voor de combinatie van afstuderen, toetreding tot de arbeidsmarkt en het kiezen van een woonplaats nog beperkt. De Nederlandse bronnen suggereren dat de mogelijkheid om te wonen en het sociale netwerk dat is opgebouwd in de studentenstad ook invloed heeft op het traject na het studeren. Het gebruik in Vlaanderen om tijdens de studietijd vaker terug te gaan naar de plaats van herkomst kan juist betekenen dat de binding met de stad tijdens de studietijd minder sterk wordt opgebouwd. Wellicht zou een vroegere volledige integratie van de studenten in het stedelijke en sociale weefsel daar aan bij kunnen dragen.

Clemens de Olde (clemens.deolde@uantwerpen.be) is promovendus stadssociologie aan de Universiteit Antwerpen. Tevens is hij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Orr, D., C. Gwósc & N. Netz (2011) Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. Synopsis of indicators. Final report. Eurostudent IV 2008–2011. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag.

Poulus, C. (2013) Landelijke Monitor Studentenhuisvesting. Delft: ABF Research.

TU Delft. Belgisch Boekske: Informatie over de bacheloropleiding Luchtvaart en Ruimtevaarttechniek voor Belgische scholieren. <http://tudelft2.sdwebsites.nl/index.php/op-kot-in-delft>.

Venhorst, V. et al (2011) Brain drain of brain gain? Hoger opgeleiden in steden in Nederland. Den Haag: Rijksuniversiteit Groningen/ NICIS.

Wartenbergh, F. et al (2009) Studentenmonitor Vlaanderen. Nijmegen: Researchned BV i.o.v. Vlaams Departement Onderwijs en Vorming.

Tijdens introductieweken, zoals hier in Delft, is de student goed zichtbaar in de stad. Foto: Guus Krol

Koers van het sociaalruimtelijk onderwijs

ESSAY Annelies Beek & Michiel van Meeteren

Op voorlichtingsdagen van de universiteit wordt het vaak gezegd: de meerwaarde van sociaalruimtelijke disciplines is dat afgestudeerden over van alles kunnen meepraten, verschillende vakgebieden kunnen verbinden én telkens de vertaalslag kunnen maken naar de ruimte. Maar maakt dat alumni tot flexibele duizendpoten of inwisselbare generalisten? Kan en moet dat anders?

Het aantal studenten dat een sociaalruimtelijke studie volgt is al jaren stabiel. Uit arbeidsmarktonderzoek blijkt intussen dat studenten sociaalruimtelijke wetenschappen op andere werkplekken terecht komen dan vroeger. Minder universitair afgestudeerde geografen, planologen en andere sociaalruimtelijken vinden een baan bij overheden en in het (middelbaar) onderwijs, sectoren waar de opleidingen zich vanouds op richtten. Verder zijn de functies van alumni verschoven van beleidsmedewerker en onderzoeker naar adviseur. Eind 2010 is 39% van de afgestudeerden sociale geografie en planologie aan de Universiteit Utrecht werkzaam als adviseur, 13% is beleidsmedewerker, 7% is docent, 9% is onderzoeker, en 19% is projectmedewerker. Een baan als consultant, dé nieuwe functie, vereist wellicht andere vaardigheden en kennis van een afgestudeerde dan een functie als beleidsmaker. Is het de taak van het universitair onderwijs om dergelijke nieuwe carrièrepaden in het curriculum te accommoderen? Wij spraken met beleidsmakers, bestuurders, docenten, onderzoekers en studenten in Nederland en Vlaanderen met een sociaalruimtelijke achtergrond om hun mening te horen.

Vier typen sociaalruimtelijken

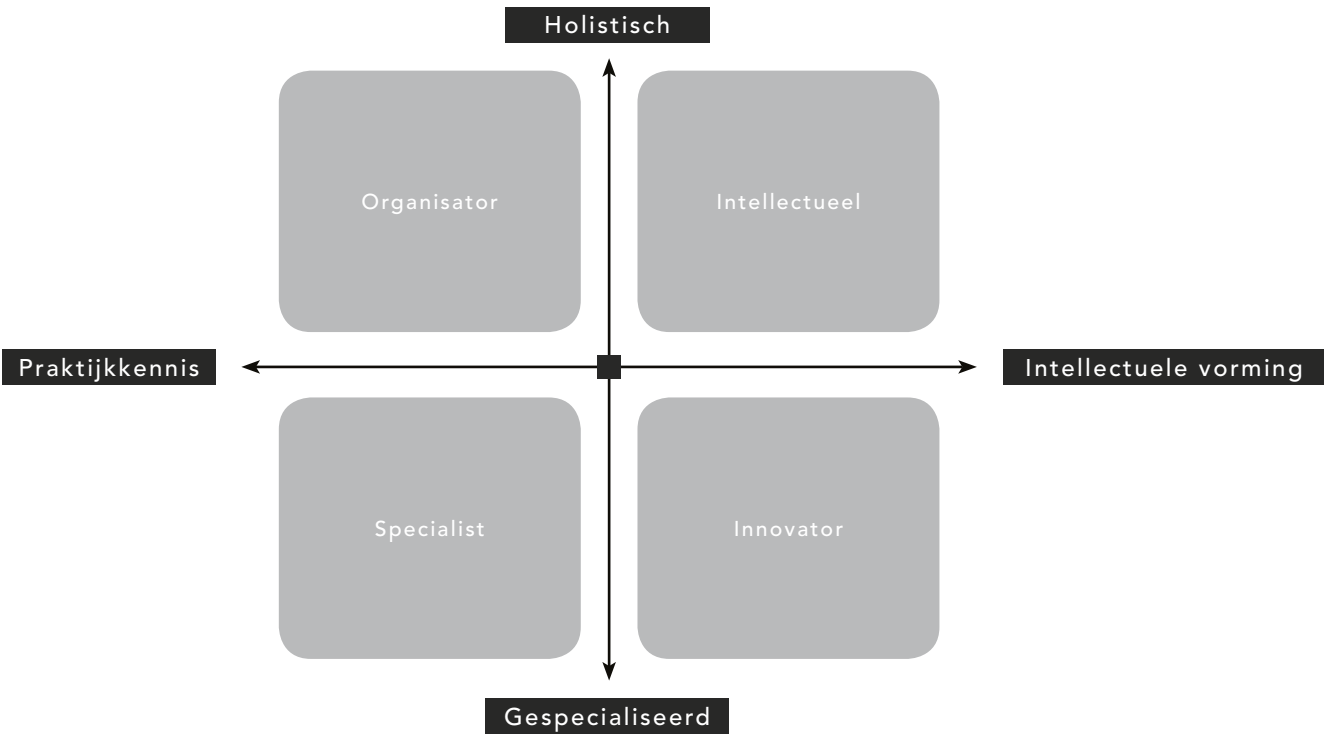
De consistente reacties van dit panel bracht een opmerkelijk spanningsveld in het onderwijs aan het licht. Dit spanningsveld beslaat twee dimensies. Enerzijds knelt er iets tussen academische vorming en praktijkgerelateerde kennis. Anderzijds wordt tegelijkertijd de holistische blik van de geografie gelauwerd maar ook gepleit voor meer

gespecialiseerde kennis. Als we deze dimensies tegen elkaar afzetten, ontstaan er vier typen ‘sociaalruimtelijken’ (figuur). Op de universiteit speelt de tegenstelling tussen de kritische intellectueel die de overheid en samenleving op haar tekortkomingen wijst tegenover de gefocuste valorisatie van de ‘fast science’ die in dit themanummer voortdurend naar boven komt. De intellectueel en de innovator zijn de archetypische wetenschappers die daarbij horen.

Ook in de praktijk zien we de tweedeling terug. Aan de ene kant de holistische organisator die processen begeleidt en allianties met andere partijen zoekt en aan de andere kant de specialist die met de laatste kennis van instrumenten specifieke taken beter kan uitvoeren dan wie dan ook. Alles overziend, communicatief vaardig, aanvoelen van bestuurlijke verhoudingen en een talent om mensen te verbinden zijn kenmerken die passen bij de organisator. De specialist voert werk uit dat aanwijsbaar is en heeft zoveel kennis van een specifiek onderwerp dat hij moeilijk vervangbaar is. Maar hoe verhouden de dimensies zich tot het universitair onderwijs? Een reden om deze nog iets verder uit te diepen.

Vorming versus praktijk

Worden studenten opgeleid tot kritische en zelfstandige onderzoekers of tot studenten die na afstuderen direct op volle kracht kunnen meedraaien in de praktijk? De academici die we spraken – uiteenlopend van student tot decaan – leggen vooral de nadruk op het eerste. Ook de Dublin-descriptoren, internationale standaarden waar academisch onderwijs aan wordt getoetst, sluiten hierbij aan. Joos Droogleevers Fortuijn, voorzitter departement geografie, planologie en internationale ontwikkelingsstudies aan de Universiteit van Amsterdam, vertelt dat ze steun heeft aan de Dublin-descriptoren. Omdat de studie breed is, is het lastig te bepalen wat studenten precies moeten leren. Bij descriptor ‘kennis en begrip’ moeten studenten geografie/planologie volgens haar vooral het ruimtelijke perspectief hanteren, zoals het werken met verschillende schaalniveaus, problemen oplossen in verschillende contexten en een oordeel vormen over ruimtelijke en maatschappelijke

Het spanningsveld beslaat twee dimensies: academische kennis versus praktijkkennis en holistische versus gespecialiseerde kennis.

zaken. Tijdens de studie moeten studenten vaardigheden én kennis opdoen. Volgens Guido Wallagh, partneradviseur bij adviesbureau Inbo, moeten we ervoor waken dat de opleidingen en de praktijk zich te veel richten op de vaardigheden, ten koste van de specifiek planologische kennis.

De rondgang door het praktijkveld leert ons dat zij liever afgestudeerden zien met kennis die direct toepasbaar is. Bijvoorbeeld meer kennis van de bestuurlijke verhoudingen, of praktische analysecapaciteiten. Zo vertelt Wiet Vandaele van het Departement Ruimte Vlaanderen ons dat "de opleiding zich meer zou kunnen toeleggen op competenties die planners toelaten partners te bewegen tot het opnemen van engagementen tot realisatie van een visie." Zeker voor planologisch werk is het belangrijk te weten hoe verschillende actoren zich tot elkaar verhouden, wat de belangen zijn en hoe je gelijk krijgt. Guido Wallagh zegt hierover: "Het krachtenveld, zeker nu dit zo aan verandering onderhevig is, verdient veel meer aandacht in onderwijs". Communiceren en projectmanagement, zowel intern als extern, zijn andere vaardigheden waar veel vraag naar is, maar die ook schuren met een vormingsgerichte opleiding. Maar is er dan een mismatch tussen vraag en aanbod? Bart Nijhof van het Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam nuanceert de tegenstelling. Volgens hem ga je de abstracte vaardigheden die je op de universiteit leert pas na een tijdje in de praktijk op waarde schatten. Bijvoorbeeld stelt het je makkelijker in staat buiten je eigen takenpakket en 'wereldje' te kijken. Bovendien ziet ook hij de spanning, en wijst op het belang van nascholing en de wisselwerking tussen 'vorming en praktijk'.

Tussenweg

Die tussenweg wordt natuurlijk ook op universiteiten gezocht, maar dat loopt wel tegen haar grenzen aan. Zo is de cursus planningatelier verplicht voor studenten planologie aan de Universiteit Utrecht. Een

gemeente geeft studenten de opdracht een structuurvisie of ontwikkelingsplan te maken. Studenten moeten putten uit hun vaardigheden: van het analyseren van de problematiek in de wijk, het in beeld brengen van de actoren, tot het bedenken van een concrete oplossing. Het resultaat is een gelikt rapport met mooie plaatjes en lekker klinkende oplossingen. Maar docenten worstelen met de beoordeling van de rapporten: krijgt een rapport met een sluitende analyse een hoog punt of een rapport dat goed is gevallen bij de opdrachtgever? Ook volgens projectleider ruimtelijke ordening Sander van Schagen is het stellen van de waaromvraag niet genoeg en moeten studenten doorpakken naar gebieds- en praktijkniveau. "In dat doorpakken zit hem de crux voor de verwarring in het academisch onderwijs". Overigens blijkt uit de cursusevaluaties dat veel studenten planningatelier de leukste cursus vinden van de studie; blijkbaar hebben zij ook behoefte aan praktijkervaring.

Holistisch versus gespecialiseerd

We spraken net over 'planologisch werk', maar in de praktijk zien we dat geografen en planologen vaak bij dezelfde banen uitkomen. Zelden wordt er in een vacature heel gericht een sociaalgeograaf of ruimtelijke planner gevraagd. Zijn de net afgestudeerden dan zo inwisselbaar, te holistisch, geworden dat het onderscheid er voor werkgevers niet meer toe doet? En leidt dat inwisselbaar zijn dan niet tot kwetsbaarheid voor jonge professionals op de arbeidsmarkt?

De brede studieopzet is voor studenten vaak dé reden om te kiezen voor de sociaalruimtelijke wetenschappen. Volgens docente sociale geografie Marianne de Beer "zit er voor ieder wat wils in en hebben studenten vaak het gevoel nog geen definitieve keuze te hebben gemaakt". Ook studente sociale geografie Christel van Wijk ervaart "de opleiding als zeer breed waarbij de ontwikkeling van vaardigheden centraal staan en die vaardigheden komen van pas op de arbeidsmarkt".

Een Vlaamse onderwijsassistent, Joke Dewaele, vertelt dat “het voordeel, en ook ineens het nadeel, aan sociaalruimtelijke wetenschappen is dat je er alle richtingen mee uit kan”. Herkenbaar voor iedereen, maar dit maakt de sociaalruimtelijke wetenschappen ook tot iets vaags. Hoe je aan je (schoon)familie uitlegt wat je eigenlijk precies doet is een probleem dat vele sociaalruimtelijken bekend zal voor komen.

Het holistische karakter wordt dus gewaardeerd, maar het maakt het lastig de onderwijstaak van de universiteit te definiëren. Want hoe bepaal je wat studenten moeten leren? Volgens Droogleever Fortuijn is die vraag moeilijk te beantwoorden, omdat de beroepsperspectieven heel divers zijn. “Het loopt enorm uiteen wat ze later gaan doen. Daardoor is het lastig wat je de studenten precies moet leren. Gevolg daarvan is dat je in algemene dingen verval”.

Het holistische karakter is een valkuil en een kans

Maar in hoeverre is dat verkeerd? Een sociaalruimtelijke alumna heeft van veel dingen een beetje verstand. Ronald van Kempen, decaan Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht: “Je krijgt ontzettend veel bagage mee waar je later wat mee kunt. Kijk, je weet dat je geen tandarts wordt of iets dergelijks. Maar je hebt zo’n brede basis meegekregen over de maatschappij, de stad, over hoe de regio in elkaar zit, hoe bestuur en beleid werkt. Dat is ontzettend krachtig”. Sander van Schagen vertelt dat “de praktijk vraagt om generalisten met enkele specialisaties en niet om superspecialisten. Zo’n duizendpoot kan zowel bestuurlijk als met zijn voeten in de klei acteren”. Een pleidooi vanuit de praktijk voor het opleiden van organisatoren?

Hoewel het holisme in de studies domineert, moeten we ook de specifiekere taakopvattingen niet te kort doen. Denk aan de technische aspecten van de planologie of milieuwetenschappen, zoals het maken van verkeersmodellen, grondexploitaties en maatschappelijke kostenbatenanalyses. Ook zijn geografen bij uitstek diegenen die kunnen werken met geografische informatiesystemen. Dat gaat veel verder dan alleen het in kaart brengen van ruimtelijke data, een GIS wordt ook gebruikt om gegevens te analyseren. Er zijn dus ook hele specifieke geografische beroepen voor te stellen. Met de populariteit van toepassingen als Google Maps en allerlei applicaties voor de smartphone kan een sociaalruimtelijke faculteit zich ook daarmee profileren. Dat vraagt om een gespecialiseerde opleiding, maar dat staat in contrast met die holistische bril. Voor de opleidingen die studenten willen aantrekken is ook dat weer een dilemma. Het vraagt immers om een aardige omslag als opleiding die nu vooral studenten aantrekt met haar breedheid.

Vorbereiden arbeidsmarkt

Eind 2010 vindt volgens een arbeidsmarktonderzoek van de Universiteit Utrecht onder haar alumni sociale geografie en planologie maar liefst 40% dat ze niet goed is voorbereid op de arbeidsmarkt. Het is lastig voor afgestudeerden om een baan te vinden die aansluit bij discipline en opleidingsniveau. Bij de overheid is bijvoorbeeld de vervangingsvraag laag. Veel banen van de babyboomers die met pensioen gaan worden

wegbezuinigd of vervangen door in de praktijk nauwelijks verlengbare tijdelijke contracten. Als wanhoopsdaad zijn werkzoekenden zelfs bereid werkervaringsplekken aan te nemen. Onbetaald of tegen geringe vergoeding. Organisaties nemen liever een nieuwe medewerker aan dan dat ze een goed functionerende werknemer een vast contract geven. Het holistische karakter van de sociaalruimtelijke wetenschappen is in deze tijd tegelijkertijd een valkuil en een kans. Het profiel is in beginsel vaag, maar een geograaf is zo breed opgeleid dat hij zijn profiel zonder schaamte zo kan opstellen dat het perfect aansluit bij de baan.

Toekomst

Blijft de vraag over of universiteiten meer moeten investeren in het opleiden van organisatoren en specialisten. Zullen zij sneller een baan op niveau vinden? Of moeten universiteiten helemaal niet zo pragmatisch denken? Door de vele beroepsmogelijkheden bestaat het gevaar dat opleidingen te veel in gemeenschappen vervallen waardoor sociaalruimtelijken makkelijk vervangbaar zijn op de arbeidsmarkt. Maar dat is ook juist iets wat een opleiding die de nadruk op intellectuelen en innovators legt zou moeten kunnen voorkomen. Er bestaat niet één juiste, of beter type sociaalruimtelijke. Universiteiten kunnen in hun onderwijsprogramma’s dus beter alle vier de typen en haar tussenvormen accommoderen. Het holistische karakter van de sociaalruimtelijke wetenschappen is inherent aan het vakgebied en dat moeten we ook niet veranderen. Het verbinden van allerlei vraagstukken met de ruimte is juist de meerwaarde van deze disciplines. Het opleiden en verbinden van verschillende typen onderzoekers en maatschappelijke vraagstukken zou de taak van de universiteit moeten zijn. Niet alleen intellectuelen en innovators, maar ook studenten die met de aangeleerde vaardigheden en voldoende vakkennis met beide benen in de praktijk staan. Het gaat er uiteindelijk om dat de sociaalruimtelijken in de praktijk de theoretici kunnen blijven verstaan, en dat wordt versterkt doordat ze dezelfde academische vorming hebben gehad. Aan een wereld met alleen maar intellectuelen hebben we niet zo veel. Pas wanneer die intellectueel invloed heeft op de praktijk kunnen we daadwerkelijk spreken van maatschappelijke winst. Een echte kenniseconomie koestert de kennis van de grootste luizen in haar pels.

Annelies Beek (anneliesbeek@gmail.com) is onderwijscoördinator bij het KNAG en was daarvoor docente planologie aan de Universiteit Utrecht. Michiel van Meeteren promoveert in de sociale en economische geografie aan de Universiteit Gent. Beiden zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Aanen, W, M. Brokken & J. Naafs (2010) Arbeidsmarktonderzoek alumni sociale geografie en planologie Universiteit Utrecht. Stogo onderzoek + advies.
Researchcentrum voor Onderwijs en arbeidsmarkt (2013) De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2018. Universiteit van Maastricht.
Thomas, I., A. Verhetsel, & F. Witlox (2005) Belgian geographers at work. Belgian Journal of geography, 3, pp. 389-403.

Samen opleiden

REACTIE Joop van der Schee

Dat sociaalruimtelijke alumni – wat een term – in andere sectoren terecht komen dan vroeger verbaast me niet. De wereld verandert ook. Belangrijker is dat ze een baan vinden waarin hun vak goed van pas komt. Dat valt soms niet mee in crisistijd, maar dat is niet specifiek voor geografen. Wel kom je met de ene specialisatie, bijvoorbeeld Geo-ICT, makkelijker aan de bak dan met de andere. Na de middelbare school is de vervolgstudie al een enorme toespitsing. Overigens is het geen overbodige luxe als leraren aardrijkskunde in het voortgezet onderwijs leerlingen beter wijzen op de vele sociaalruimtelijke studies. Nu denken veel leerlingen dat ze weinig anders met aardrijkskunde kunnen worden dan leraar. Eenmaal op de universiteit blijken er ongeacht welk schoolvak dan ook binnen dat vak weer talloze specialismen te bestaan. Opleidingen bieden niet toevallig een onderwijsmodel aan dat start met overzichtskennis en onderzoekvaardigheden en vervolgens uitmondt in verschillende specialismen. Of die laatste voldoende diepgang hebben? Min of meer. Dat is ook lastig als de overheid in steeds minder studietijd steeds meer wil. Voor een dubbeltje op eerste rang. De vraag is of ook in deze fase geldt dat een betere voorbereiding mogelijk is op de volgende fase, de beroepspraktijk.

Het is maar goed ook dat al die sociaalruimtelijke alumni niet gelijk zijn

Onderzoek uit 2010 onder Utrechtse alumni wijst uit dat 40% van de alumni sociale geografie en planologie zegt niet goed voorbereid te zijn op de arbeidsmarkt. Dat het lastig is een baan te vinden die aansluit bij de eigen opleiding kan maar hoeft niet aan de opleiding te liggen. Jammer dat we geen cijfers zien van de ontwikkeling van deze zaak in de tijd en in hoeverre de crisis hierop effect heeft. Een opleiding dient zich te profileren met overzichtskennis en specialismen want de praktijk vraagt ook vaak om overzichtskennis, al is men zich daarvan vaak minder bewust dan van het veel genoemde gebrek aan praktijkkennis. Ook de steeds veranderende praktijkkennis vraagt om overzichtskennis van veranderende processen. Dat alles neemt niet weg dat praktijkstages en

praktijkonderzoeken in bachelor- en masteropleiding een must zijn en vaak (nog) beter kunnen.

Het is trouwens maar goed dat al die sociaalruimtelijke alumni niet allemaal gelijk zijn. Soms heb je meer een generalist nodig en soms meer een specialist. Ik ben zelf vooral een generalist en heb diepe bewondering voor mensen die heel veel van een bepaald specialisme afweten. Wat ik hen te bieden heb begrijp ik niet altijd. Ik denk dat sommige mensen er veel genoeg in scheppen dingen grondig uit te zoeken, terwijl anderen juist geboeid zijn door de brede blik.

De wereld verandert continu, dus moeten opleidingen ook blijven veranderen, zou je zeggen. In elk geval twee dingen zouden beter kunnen. In de eerste plaats dat mensen uit de praktijk en van de universiteit elkaar systematisch bijpraten over inzichten en veranderingen in wetenschap en in de beroepspraktijk. Dat levert voor beide partijen winst op. Dat elkaar bijpraten en van elkaar leren kan onder meer in door de universiteiten te organiseren alumnibijeenkomsten, maar ook op themadagen. Een logische volgende stap is dan samen opleiden. Natuurlijk gebeurt dat elkaar bijpraten op een aantal plaatsen al, maar is daarbij sprake van een systematische aanpak? Een logische volgende stap na bijpraten en samen analyseren is samen opleiden. Niet gemakkelijk, maar wel nuttig. Een goed landelijk geoportal, bijvoorbeeld in de vorm van een website waar geografen uit de wetenschap en praktijk hun kennis delen en waar het debat wordt gevoerd, zou deze wisselwerking tussen theorie en praktijk en tussen generalist en specialist kunnen en moeten ondersteunen. In de tweede plaats zou het goed zijn als op scholen en in academische opleidingen leerlingen en studenten explicieter worden getraind in het bespreken van verschillende mogelijke visies op een veranderende wereld. Waarschijnlijker geldt dat ook voor de beroepspraktijk. Anders leren kijken naar een wereld die steeds anders is. Binnen en buiten de universiteit en binnen en buiten de beroepspraktijk. Soms gebeurt het al! Het kost tijd en geduld, maar het levert kwaliteit op.

Joop van der Schee (j.a.vander.schee@vu.nl) is hoogleraar onderwijsgeografie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en hoogleraar geografie voor educatie en communicatie aan de Universiteit Utrecht.

Universiteit voor het Algemeen Belang

Leonor Wiesbauer, Maarten Desmet & Tim Devos

De Universiteit voor het Algemeen Belang (UAB) is een universiteit die durft te participeren in de maatschappij. Moreel weten is hierin belangrijker dan feitenkennis. De UAB werd in 2005 opgericht door filosofo Leonor Wiesbauer en de Italiaans-Belgische econoom en politicoloog Riccardo Petrella. Het is de Vlaamse werking van de al in 2003 door Petrella gestichte University for the Common Good. Onder het moto 'Imagining, sharing and acting for a better world' ijvert de UAB voor een agerende universiteit die volop deelneemt aan het maatschappelijke debat. Onderwijsinstellingen focussen vaak teveel op feitelijke kennisoverdracht. Zo verzuimen ze bij studenten een attitude aan te kweken om de samenleving en hun positie daarbinnen in vraag te stellen. Universiteiten zouden moeten evolueren naar 'levensscholen' waar studenten bovenal gestimuleerd worden om kritisch te leren denken. In de woorden van John Stuart Mill: "Het doel van universiteiten is niet kundige advocaten, artsen of ingenieurs voort te brengen, maar bekwame en beschaafde mensen."

De UAB wil bijdragen aan een mentaliteitsverandering in Vlaanderen

Volgens filosoof Roger Scruton moet onderwijs vooral kennis bijbrengen in de vorm van 'moreel weten'. Een vorm van kennis die van wezenlijk belang is voor de samenleving. Een morele opvoeding moet zich daartoe niet enkel toeleggen op de kennis van feiten ('know what') of middelen ('know how'), maar op de kennis van de doelen en emoties ('know why'). Educatie kan en móét de wereld redden. Maar niet als we blijven vasthouden aan 'business as usual'. De aandacht in het onderwijs moet verschuiven naar filosofie, kunst en literatuur. Daarom stelt de UAB cultuur en educatie centraal in haar werking.

Om deze claims kracht bij te zetten biedt de UAB een positief alternatief aan, waarin kennis, expertise en uitwisseling centraal worden gesteld in de zoektocht naar nieuwe samenlevingsvisies en organisatiemodellen. Op basis van een constructief discours, in een alternatief 'werk- en denkkader', buigt de UAB zich over actuele maatschappelijke vraagstukken. Zo worden denksporen onderzocht die

tot een verschuiving van het vastgeroeste paradigma kunnen leiden.

Bovenal wil de UAB bijdragen tot een mentaliteitsverandering in Vlaanderen. Dit doet ze door zich als netwerk en denktank in te zetten voor maatschappelijke dienstverlening. Dit op basis van een concrete publieke werking met vier faculteiten als invalshoek: Mondialiteit, Anderheid, Water en Verbeelding. De UAB ontwikkelt projecten en instrumenten die individuen en organisaties aan het denken en bovenal in beweging willen zetten. Deze projecten nemen vele vormen aan. Dat kan een lessenspakket zijn zoals 'Cocaïne is geen fair trade' waarbij laatstejaars secundair onderwijs kennismaken met de gevolgen van de cocaïne-teelt in Colombia voor mens en planeet. Op die manier worden ze ontmoedigd om cocaïne te gebruiken. Maar evengoed ontwikkelt de UAB multi-inzetbare tools zoals de 'KanDoe-methodiek' die talenten in buurten in kaart brengt en ze daarna inzet om problemen aan te pakken en kansen te grijpen. Ook geïnspireerd onderzoek en het uitdragen van de bevindingen speelt een belangrijke rol bij de UAB. Zo bracht Maarten Desmet samen met zeventien coauteurs het boek 'Bruto Nationaal Geluk - Bhutan Inspireert de Wereld' uit. Dit boek is een mijlpaal in het onderzoek dat de UAB voert naar deze ontwikkelingsfilosofie. Naast deze projectgerichte aanpak zorgt de UAB voor een geregeld aanbod aan seminars, filmvertoningen en tentoonstellingen die inspelen op de Werelddagen zoals de Wereldvrouwendag en Wereldvoedseldag. In deze werking hecht de UAB evenveel belang aan samenwerkingen met partners uit de academische of wetenschappelijke wereld als met artistieke en sociaal-maatschappelijke actoren.

Meer weten? Kijk op www.universiteitalgemeenbelang.be.

Universitaire crisis

Henk van Houtum

De Universiteit is in crisis. De affaires stapelen zich op. Daarmee brokkelt ook het vertrouwen in en het aanzien van de wetenschap in hoog tempo af. Maar mensen als Stapel en Nijkamp zijn geen anomalie; ze zijn het extreme gevolg van een geperverteerd systeem. Want meer dan individuele waanzinnigheid, laten ze het morele failliet van de structuur zelf zien. Natuurlijk, wetenschappers hebben een individuele verantwoordelijkheid maar de fraude wordt in de hand gewerkt door een collectief falen.

De streepjescode ontbreekt er maar aan

De oorsprong van het morele falen van de Universiteit is dat zij van haar kerntaak – de wetenschappelijke vorming – is afgeraakt. Daarvoor is niet alleen de Universiteit verantwoordelijk, maar ook haar belangrijkste financier: de overheid. Democratisch gezien wij allen dus. Vanuit de obsessie dat publiek geld economisch efficiënt moet worden besteed en meetbaar nut moet opleveren, is de Universiteit vandaag verworden tot een kennisfabriek. Kennis moet vooral economisch nuttig zijn en het liefst direct inzetbaar in economische topsectoren. Analooq aan de fabriek gaat het in de hedendaagse Universiteit vooral om kwantitatief meetbare prestaties. Het universitaire mantra is aantallen. Het zijn de aantallen publicaties, studenten, prijzen, promoties, acquisities en subsidies die tellen. Die aantallen leveren geld en aanzien op, waarmee weer meer wervingskracht ontstaat voor weer meer aantallen. In de bijhorende fabriekstaal heet een wetenschappelijk schrijfsel vandaag output, welke in aantallen per jaar door de afdelingsmanagers wordt geturfd. Het gaat er om zoveel mogelijk Engelstalige 'output' te 'produceren' in 'high-ranking' 'journals' die door grote Amerikaanse en Britse bedrijven worden beheerd. Boeken tellen niet of nauwelijks. Nederlandse artikelen en boeken nog minder. Intussen gaat de competitieve meetmanie zover dat individuele onderzoekers impactscores (marktwaardes) krijgen, alsof ze verhandelbare goederen zijn in een intensieve menshouderij. De streepjescode ontbreekt er nog net aan.

Ook de kwaliteit van het geschrevene wordt louter kwantitatief gemeten, namelijk in termen van hoeveel een artikel wordt geciteerd. Dat is als je verloren sleutels zoeken alleen op plaatsen waar de lantaarnpaal je verlicht. Want het is een misvatting te denken dat kwaliteit

hetzelfde is als aantal citaties. Want wat veel wordt gelezen kan inhoudelijk matig of weinig vernieuwend zijn, een hoog insidersgehalte hebben of vooral een handig overzicht van eerder werk zijn. En dat zegt op zich weinig over de intellectuele bijdrage. De uitspraken van de Nederlandse zanger en presentator Gordon worden ook vaak aangehaald, maar daarmee zijn ze nog niet van hoge kwaliteit. Daarnaast kan het jaren duren voordat een uitvinding, een inzicht of een geheel werk wordt opgepakt. Kant werd pas na zijn zestigste beroemd, Aristoteles en Spinoza zelfs pas tweehonderd jaar na hun dood. Die tijd is de hedendaagse wetenschapper niet gegund. Die moet nu 'scoren'.

Ten slotte, het eindeloos elkaar citeren is ook geen garantie van innovatie. Dat wist Schopenhauer al. Hij klaagde in zijn lezenswaardige boek 'Middenstanders van de Wetenschap' al over de veelal onkritische, weinig oorspronkelijke 'kathederkruideniers' die een wetenschappelijk geschrift opstellen waarbij "volgens de homeopathische methode het zwakke minimum van een gedachte met vijftig bladzijden woordenvloed wordt verdund".

Met Schopenhauer zou ik willen zeggen: bevrijd de Universiteit van de kruideniers. De wetenschap is geen bedrijf en de Universiteit werkt ook niet voor de staat. Net zomin de student een consument is of een inwisselbaar administratief nummer. Benoem voor mijn part een deel van de Universiteit tot Universitaire Beroeps Opleiding (UBO). Er is niets mis met eerbaar beroepsonderwijs. Maar maak de rest van de Universiteit werkelijk vrij en subsidieer die als was het een kunst. Zonder verspillend controlesysteem, marketing en overhead. Want net als kunst vindt goede wetenschap een nieuwe werkelijkheid uit. Het laat dingen vanuit een ander, onverwacht of noodzakelijke kritisch perspectief zien. Werkelijke creativiteit en verrijking vragen om het opzoeken van de grenzen, het durven betreden van het nog niet eerder betredene. Haal dus de druk van de waardering op aantallen weg bij de vrije wetenschap. Elitair? Ivoren Toren? Noem het maar zoals je wilt. Ik zeg: geen samenleving zonder vrijdenkers. Het is veel gevraagd, en lijkt paradoxaal, maar de weg om vertrouwen en aanzien terug te krijgen is niet nog meer willen controleren en meten. De fabrieksmatige obsessie met productiviteit en controle leidt juist tot intellectuele verramsjing en fraude. Nee, geef de wetenschapper juist rust, tijd en het vertrouwen. Alleen dat haalt de Universiteit uit deze crisis.

Meer weten? Neem contact op via h.vanhoutum@fm.ru.nl.

AGORA 2009-2013: Een magazine in zwart-wit

ESSAY Peter Pelzer, Michiel van Meeteren & Jesper van Loon

AGORA is 30 jaar! Bij het 25 jarig jubileum keken we hoe AGORA met de navelstreng aan de universiteit verbonden was en op eigen benen kwam. Nu, vijf jaar later, zien we dat de relatie met de universiteit gaandeweg opnieuw veranderd is. Veelal onbewust heeft AGORA zich afgezet tegen de wetenschappelijke publicatiemores.

Je bent eigenlijk gek als je als wetenschapper iets in AGORA publiceert. De formele erkenning voor een publicatie in AGORA is beperkt. Artikelen in internationale toptijdschriften, die tellen pas mee. Daarin verschijnt na een zware reviewprocedure een kloek stuk van twintig pagina's. Methodisch en logisch grondig, intersubjectief beoordeeld en in mooie Engelse volzinnen. 'Mission accomplished', zou je denken. Eén probleem: artikelen in wetenschappelijke tijdschriften worden door bijna niemand gelezen. Een paar vakgenoten wellicht en als je geluk hebt wat studenten die het op de leeslijst hebben staan. Waarom leest bijna niemand deze artikelen terwijl er maanden werk in zit? Een schot voor de boeg: de stukken zijn droog, voorspelbaar opgezet, lang en doorspekt met jargon. Daarbij is toegang niet te betalen als de universiteit de beurs niet trekt. Kortom, wetenschappelijke tijdschriften lijken meer en meer bedoeld voor auteurs en een beperkt aantal experts, in plaats van een breder lezerspubliek.

AGORA archief

Op www.agora-magazine.nl zijn alle AGORA's van de laatste 6 jaar, digitaal en gratis te vinden. Ook is er informatie over een aantal oudere nummers te vinden, iets wat we in de toekomst verder gaan uitbouwen.

AGORA verkeerde lange tijd in een ingewikkelde spagaat. Aan de ene kant is er de link met juist het wetenschappelijk debat dat zich in internationale tijdschriften afspeelt, omdat een aanzienlijk deel van de redactie uit promovendi bestaat. Vanuit dat perspectief is een AGORA artikel voor academici vaak een eerste worp voor een 'echt' wetenschappelijk artikel. Aan de andere kant heeft AGORA de doelstelling voor een breed publiek toegankelijk te zijn, zodat ook studenten of beleidsmakers iets nieuws leren over het vakgebied én hun kennis via een schrijven in AGORA met vakgenoten kunnen delen. Dat vraagt om andere artikelen. Meer debat, meer polemisch en met gedoseerde aandacht voor achtergronden die 'onder professoren' bekend verondersteld zijn.

Populair-wetenschappelijk

De universiteit heeft voor AGORA altijd een grote rol gespeeld in de afgelopen dertig jaar. Het nummer '25 jaar' (2009-1) geeft een overzicht hoe die relatie er in de eerste 25 jaar uitzag. In dit artikel richten wij ons, als stilaan terugtrekkende oude garde redacteurs, op de laatste vijf jaar. Een constante gedurende die dertig jaar is dat AGORA-redacties voortkomen uit cohorten masterstudenten en promovendi van de sociaalruimtelijke opleidingen. AGORA-redacteurschap leidt vaak tot banden met collegae van andere universiteiten zoals de infographic op de achterkant van dit nummer treffend laat zien. AGORA is daarom naast een tijdschrift ook een netwerk van professionals uit verschillende plaatsen, achtergronden en generaties met een gemeenschappelijk project. Ook speelt AGORA een rol in curricula van universiteiten en wordt een AGORA-redacteurschap binnen universiteiten gezien als belangrijke extra-curriculaire vorming als wetenschapper. Het is dan ook niet vreemd dat de veranderende universiteit, zoals in dit themanummer uiteengezet, een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van de spagaat tussen wetenschappelijk en maatschappelijk debat.

Allereerst is er door de internationalisering van de universiteit steeds minder behoefte aan een Nederlandstalig platform waarin men de resul-

taten van wetenschappelijk onderzoek verspreidt. Dus werd voor veel wetenschappers het schrijven voor AGORA steeds meer een, overigens kundig en gemotiveerd, verleende, gunst aan het tijdschrift. Het blad had de auteurs harder nodig dan andersom. Ten tweede werden door diezelfde internationalisering de internationale wetenschappelijke debatten in de curricula van de universiteiten steeds belangrijker in verhouding tot de binnenlandse debatten. Veel lokale onderwerpen die in AGORA kritisch aan bod komen, lijken voor het wetenschappelijk onderwijs minder belangrijk te worden. Academische onderwerpkeuze wordt gedreven door internationale trends zoals Filip De Maesschalk voor AGORA (2011-3) uiteen heeft gezet. Waarom zou je je tijd steken in een artikel over Deventer of Oudenaarde als Amsterdam en Brussel meer tot de verbeelding spreken? Maar AGORA kiest desondanks expliciet voor beleidsrelevante onderwerpen waardoor naast een universitair publiek ook de groep van ruimtelijke professionals in het Nederlandse taalgebied bediend wordt. Goed voorbeeld is het themanummer Platteland (2011-4). Op het, samen met het KNAG georganiseerde, aan dit themanummer gekoppelde symposium op de Rijksuniversiteit Groningen zat de zaal stampvol met beleidsmakers. Natuurlijk verwachtten zij geen hapklare antwoorden, maar ze vonden het belangrijk en interessant om reflecties te horen over het onderwerp waar zij dagelijks mee bezig zijn. Deze aandacht voor beleidsrelevantie betekende wel dat de spagaat tussen wetenschap en maatschappij ook voor AGORA gedurende de laatste vijf jaar steeds scherper werd. We dreigden vlees noch vis te worden. Niet internationaal en gespecialiseerd genoeg om wetenschappelijk relevant te zijn, maar nog altijd te wetenschappelijk om de aandacht van een breder lezerspubliek te trekken.

Je bent eigenlijk gek als je als wetenschapper iets in AGORA publiceert

AGORA GEOGRAPHICA

De infographic (zie achterzijde) laat zien waar de AGORA artikelen van de laatste 5 jaar geschreven zijn. De bollen symboliseren de werklocatie van de auteurs. Naast de universiteitssteden waar Geografie en Planologie worden aangeboden valt op dat Delft, Rotterdam en Den Haag ook een behoorlijke bijdrage hebben. Architecten en beleidsmakers werkend in deze steden dragen hun steentje bij. De lijnen symboliseren samenwerkingsverbanden tussen auteurs werkachtig in verschillende steden. Niet alleen is er veel samenwerking tussen Amsterdammers en Utrechtse, ook Nederlands-Vlaamse samenwerkingen komen geregeld voor. AGORA heeft haar zwaartepunt in Amsterdam, maar is breed gedragen in Nederland en Vlaanderen.

Nieuwe rubrieken

Toch was vijf jaar geleden door de redactie al een duidelijke keuze daarin gemaakt. Vlak voordat AGORA in 2008 25 jaar bestond, werd de vormgeving radicaal omgegooid. Speelser en tegelijkertijd strakker. Eerder koffietafel dan wetenschappelijke bibliotheek. Sprekend is de verandering van de ondertitel. In plaats van een tijdschrift voor sociaalruimtelijke vraagstukken werd AGORA een magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken. In de eerste jaren na de verandering van lay-out blijft AGORA echter vooral een tijdschrift. De invalshoeken zijn onverwacht en prikkelend en de inhoud grondig, maar de kopij bestaat vooral uit tamelijk conventionele wetenschappelijke artikelen. In deze tijd groeit de Vlaamse inbreng, met themanummers als Angst (2009-4), Over-last (2009-5), HomeAway (2010-2) en Tijd (2010-3). Rond 2010 is het bij de sterk uitgedunde Nederlandse redactie crisis. Er wordt serieus getwijfeld of AGORA nog wel bestaansrecht heeft. Een nieuwe generatie redacteurs treedt aan. Zonder dat mensen er echt bewust van zijn verandert AGORA in de hieropvolgende jaren in een magazine.

De veranderingen vinden incrementeel plaats, maar zijn in retrospectief vrij radicaal. Naast de themanummers komen vaste rubrieken centraler te staan. In het redactioneel mag de hoofdredacteur loskomen van het themanummer. Het is geen samenvatting van het themanummer meer, maar een uitnodiging tot lezen van de vervolgpagina's. Daarnaast ontstaat een aantal rubrieken die inmiddels niet meer weg te denken zijn. In 'Vrije ruimte' mag een spraakmakend persoon in 700 woorden zijn of haar pen in het vitriool dopen of de lofzang afsteken. Zoals Maarten Hajer, hoogleraar en directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving, die in AGORA Platteland (2011-4) een ode bracht aan het vaak verguisde Westland, een kassengebied onder de rook van Rotterdam en Den Haag.

Door zulke initiatieven hervindt AGORA haar aantrekkelijkheid voor auteurs. Niet slechts om wetenschappelijke ideeën 'uit te proberen', maar omdat het wetenschappers in staat stelt kennis op een aantrekkelijke en prikkelende manier voor het voetlicht te brengen. De recensies krijgen een impuls. In iedere AGORA is weer een boek- en scriptierecensie te vinden. Daarnaast wordt de rubriek 'Klassiekers' geïntroduceerd, waarin een oud, maar nog immer relevant boek wordt besproken. De redactie verbaasde zich over de namen van statuur die het leuk en uitdagend vinden dit in te vullen, zoals de (emeritus) hoogleraren Herman van der Wusten (2013-5), Jan Lambooy (2012-4), Andreas Faludi (2013-2) en Chris Kesteloot (2013-3). Barrie Needham (2013-1), constateert bijvoorbeeld bij het teruglezen van David Harvey dat studenten vroeger veel sterker in de ban van marxistische geografie waren dan vandaag.

Onafhankelijkheid

Naast de rubrieken wordt beeldmateriaal steeds belangrijker. Er komt meer aandacht voor foto's en illustraties. Zo experimenteert AGORA sinds Groene Ruimte (2013-2) met infographics en kaarten op de achterkant. Maar ook een fotoreportage zoals 'the birds' in Wederopbouw (2012-2) of over fietsen in Amsterdam-West (2013-5). Daarnaast zijn er steeds meer interviews, bijvoorbeeld met Susan Fainstein (2012-1 Rechtvaardige Stad) of Saskia Sassen (2012-3 Crisis). Veel meer dan bij een regulier artikel, kun je bij een interview de inhoud sturen, verpakken tot leesbare stukken en aan het thema van het nummer relateren. Dit

maakt het redactiewerk meer journalistiek. Door de selectie van auteurs, citaten en thematische invalshoeken moet de redactie ervoor zorgen dat het geheel tot een duidelijkere boodschap verpakt wordt.

AGORA heeft geprobeerd de afgelopen jaren toegankelijker en aantrekkelijker te worden voor een breed lezerspubliek. Centraal staat nog altijd de intrinsieke motivatie om thema's aan de orde te stellen die de redactie belangrijk vindt, ongeacht of die vragen nu in de mode zijn. Zo werden Hypes (2011-3) en Imago (2013-4) allebei gedreven door de wil om thema's te relativeren die maar blijven rondzingen in de ruimtelijke wereld. Een ander voorbeeld is Woonpatronen (2012-5) waarin een aantal van de clichés over wonen in Vlaanderen ter discussie worden gesteld. Daarin speelt de onafhankelijkheid van AGORA een belangrijke rol. Wij hebben geen oplossing om op de markt te verkopen, noch hebben wij adverteerders die dat moeten. Dat maakt vrijer om af en toe te roepen dat de keizer geen kleren aanheeft. Tegelijkertijd beperkt dat natuurlijk wel in hoe groots we kunnen uitpakken, het budget is door die onafhankelijkheid wel beperkt. Zo bleef AGORA een magazine in zwart-wit en dat is helaas nog steeds niet hip. Ook bouwen we bijna volledig op vrijwilligerswerk waardoor het niet makkelijk is om even een reclamecampagne op te zetten om nieuwe abonnees te werven.

Een magazine in zwart-wit is helaas nog steeds niet opnieuw hip

Toekomst

Hoe nu verder? Inhoudelijk staat het magazine er goed voor. Redactieleden dragen continu nieuwe thema's aan. De rubrieken lopen goed, de rubriek 'klassiekers' heeft de potentie om zelf een klassieker te worden. Ook is de redactie een grotere eenheid geworden. Konden we vijf jaar geleden nog spreken van een 'Vlaamse' en een 'Nederlandse' redactie die min of meer om beurten haar eigen themanummers maakten, nu zien we steeds vaker grensoverschrijdende samenwerking. Doordat die samenwerking leidt tot kennisoverdracht heeft AGORA sinds Seksualiteit (2013-1) de nieuwe rubriek 'de Vergelijking' waarin we overeenkomsten en verschillen tussen de twee Nederlandssprekende gemeenschappen in kaart brengen. Die transnationale samenwerking is overigens in een stroomversnelling geraakt doordat steeds meer AGORA-redacteurs zelf de grens oversteken, mede door de krappe academische arbeidsmarkt van de laatste jaren. Een volatiele tijd dus. Alleen al daarom is het interessant de vraag te stellen hoe AGORA er op haar 50-jarig jubileum, in 2033, bij zal staan.

De belangrijkste verandering is ongetwijfeld technologisch. AGORA concentreert zich nog steeds sterk op de papieren editie. Stevig geurend karton, waar je eens goed voor gaat zitten. Het is echter onvermijdelijk dat de stap naar betere digitale ontsluiting gezet moet gaan worden. Digitaal gaan biedt vele kansen: hyperlinks, een goed werkend archief, actualiteit; de mogelijkheden zijn enorm om een groter lezerspubliek te bereiken. Apparatuur voor digitale tijdschriften ligt op steeds meer

nachtkastjes en digitaal publiceren wordt steeds toegankelijker en aantrekkelijker. Tegelijkertijd leidt het tot nieuwe uitdagingen. Hoe kan een redactie die toch vooral uit wetenschappers-in-opleiding bestaat, een beroepsgroep die verknocht lijkt aan papier, de voordelen van digitale verspreiding benutten op een manier waarin de continuïteit van de AGORA-stem én het leesplezier gegarandeerd zijn? Of gaat dit te snel en moet AGORA ook qua digitalisering nog een tijdje zwart-wit blijven?

Als dertig jaar AGORA ons één ding leert is het dat ondanks het komen en gaan van redacteurs het blad een consequente evolutie doormaakt die niet makkelijk tot één of enkele personen te reduceren is. Altijd, en dus ook nu, ligt er ligt een dikke map vol met ideeën voor nieuwe nummers, symposia, digitale verspreiding die doorgegeven wordt. Welke daarvan gerealiseerd gaan worden en welke nog even in de kast blijven liggen of stilletjes aan op de composthoop verdwijnen zal niet door ons gedicteerd worden. Wel is er alle vertrouwen dat AGORA ook de komende dertig jaar sociaalruimtelijke kennis op een beleidsrelevante maar niet beleidsgerichte manier aan een breed geïnteresseerd publiek zal blijven overbrengen. AGORA zal dan ongetwijfeld – net als de universiteit – aanzienlijk veranderd zijn.

Peter Pelzer (p.pelzer@uu.nl), Michiel van Meeteren (michiel.vanmeeteren@ugent.be) en Jesper van Loon (jespervanloon@gmail.com) zijn redacteurs van AGORA. Vanuit wisselende functies en locaties hebben zij en vele anderen zich de afgelopen jaren ingezet voor de toekomst van het magazine.

Word redacteur!

AGORA is altijd op zoek naar nieuwe redacteurs. Niet alleen zijn studenten, promovendi of andere aan de universiteit verbonden mensen meer dan welkom. We zouden ook in het bijzonder ruimtelijke professionals werkend bij overheid of commerciële sector die AGORA's doel en missie onderschrijven willen uitnodigen om redacteur te worden. Meer informatie op www.abora-magazine.nl.

Redactioneel: Tijd, kwaliteit, universiteit

Twee studenten ontmoeten elkaar voor een collegezaal. “Druk”, zegt de één tegen de ander op de vraag hoe het gaat. Druk lijkt het nieuwe goed te zijn. Een standaardantwoord op een beleefdheidsvraag. Een gebrek aan tijd drukt op de moderne mens. Doorbraken in de wetenschap en in sociale wetgeving gaven de Europese burgers vanaf het begin van de vorige eeuw vrijheid en vrije tijd. De wereld kromp terwijl leefwerelden groeiden. Het einde van de geografie werd voorspeld, ruimte opgeslokt door tijd. Met de wereld binnen handbereik leken de mogelijkheden eindeloos.

Toch is er druk. Bewegend in de tijdruimte prisma’s van Hägerstrand vinden we fysieke barrières en glazen plafonds. Met de groei van mogelijkheden kwam er ook een groei aan verwachtingen. Carrière, relaties, reizen en een amalgaam van overige zaken drukken op onze tijdbudgetten. En alles gedeeld op Facebook zodat je precies ziet wat je mist.

“Ik schrijf een artikel voor AGORA”, vervolgt de student. Na maanden met een laptop in de bibliotheek, met onzekerheid in het kantoor van de begeleider en met enquêteformulieren op straat kiest de student ervoor haar thesis te vermaken tot kopij voor ons blad. Dat doet ze niet alleen. Vrijwillig werken vele anderen mee om dit mogelijk te maken. Reviseren, redigeren, informeren en integreren, op weg naar kwaliteit. Tijd en kwaliteit ontmoeten elkaar in de zoektocht naar een pragmatische balans tussen inzet en haalbaarheid. Juist in deze zoektocht leren we. De auteur, het redactielid, de vormgever en de eindredactie maken samen synergie. Deze synergie heeft mij over de streep getrokken om in het proces te springen als hoofdredacteur van dit magazine. Om een radertje te worden in de machine die geen massaproductie maar uniek maatwerk levert. Meer is niet altijd beter, kwaliteit wordt niet gemeten in kwantiteit. Het werken aan een publicatie in AGORA laat dit zien.

In een tijd waar een gebrek aan tijd druk oplevert werden de afgelopen 5 jaar in AGORA 301 artikelen gepubliceerd. Themaredacties namen uitgebreid de tijd om de inhoud van het blad te vormen. Redacteurs voorzagen elk artikel meerdere malen van opbouwende feedback. Studenten en onervaren auteurs werden aan de hand genomen om hun werk net het duwtje te geven dat nodig was. Ervaren auteurs werden door een scherpe redactie uitgedaagd om net wat meer uit hun artikelen te halen. AGORA is ‘slow science’.

De infographic toont dat de universiteit het fundament is waar AGORA op rust. Tijd en kwaliteit komen hier samen. Dit eeuwenoude instituut is een voedingsbodem voor innovatie, gedreven door gepassioneerde en gemotiveerde mensen. Het geeft tijd en ruimte om te ontwikkelen. Staand op de schouders van de wetenschappelijke reuzen die voor hen kwamen leggen de wetenschappers van nu het fundament voor de volgende generatie. Met een motor gevoed door wetenschappelijke publicaties stuwt de universiteit de wereld voort. Deze motor lijkt echter te kraken en te piepen. Werk- en publicatiedruk, een chronisch gebrek aan tijd en groeiende externe belangen drukken op het systeem zoals het geworden is.

“Omdat ik het leuk vind”, antwoordt de student. Niet voor haar publicatielijst of CV. Omdat ze wil leren. Omdat ze samen met een groep interessante, gedreven en vooral leuke mensen wil bouwen aan kwaliteit. Daarom ben ook ik in AGORA gestapt. We staan niet op de schouders van reuzen, maar met beide benen in de ruimte. Daarom bewegen we vrij. Daarom blijven we komen met prikkelende thema’s, kritische visies en bovenal boeiende en interessante artikelen geschreven uit een hart dat klopt voor de sociaalruimtelijke wetenschap. Drukte is net als tijd relatief, kwaliteit is een keuze.

Egbert van der Zee, Hoofdredacteur AGORA

AGORA - Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken
2014 - 1 - jaargang 30
een uitgave van de Stichting Tijdschrift AGORA - ISSN 1380-6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen , Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[gironummer] 61 65 799

REDACTIE

Egbert van der Zee (hoofdredacteur), Annelies Beek, Wouter Bervoets, Federica Bono, Siegrit Brands, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Clemens de Olde, Jonas De Vos, Tim Devos, Heike Delfmann, Toon Dirckx, Mellanie van Doleweerd, Koen Elzerman, Lars van Hoeve (productie en vormgeving), Annelore Hofman, Jorn Koelemaij, Florian Langstraat, Martijn van der Linden, Jesper van Loon, Michiel van Meeteren (coördinator Gent), Michiel Overkamp, Peter Pelzer, Hanneke Posthumus, Inge Razenberg, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomassen, Koen Tieskens, Trijntje Tilstra, Frank Uiterwaal, Stephan Valenta, Elien Van De Vijver, Nicolas Van Puymbroeck, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Kirsten Visser, Christel van Wijk (secretaris), Lisanne de Wijs (penning-meester), Barend Wind, Boris van Zanten.

THEMAREDACTIE UNIVERSITEIT

Annelies Beek, Tim Cassiers, Valerie De Craene, Michiel van Meeteren, Peter Pelzer, Inge Razenberg, Tom Storme, Egbert van der Zee.

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Henk Donkers, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING
Lars van Hoeve

ONTWERP HUISSTIJL
Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK
AD Mercurius - Almere

(DIGITALE) VERSPREIDING
Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)	
Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€63,00
Studenten	€21,00
Overigen	€32,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00
Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.	

ARTIKELN/RECENSIES
Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via info@agora-magazine.nl. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES
Informatie via info@agora-magazine.nl.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de Vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer: Mobiliteitstransities

Ons huidige mobiliteitssysteem is op de lange termijn niet houdbaar en verandering is noodzakelijk, zo zeggen steeds meer vervoersexperts. Vanuit de vraagzijde wordt er steeds meer druk op het vervoersstelsel uitgeoefend: we leven langer, hebben per persoon gemiddeld meer auto’s, en reizen vaker en verder. Tegelijkertijd hebben we te maken met een milieuprobleem, omdat we teveel broeikasgassen uitstoten en teveel fossiele brandstoffen verbruiken.

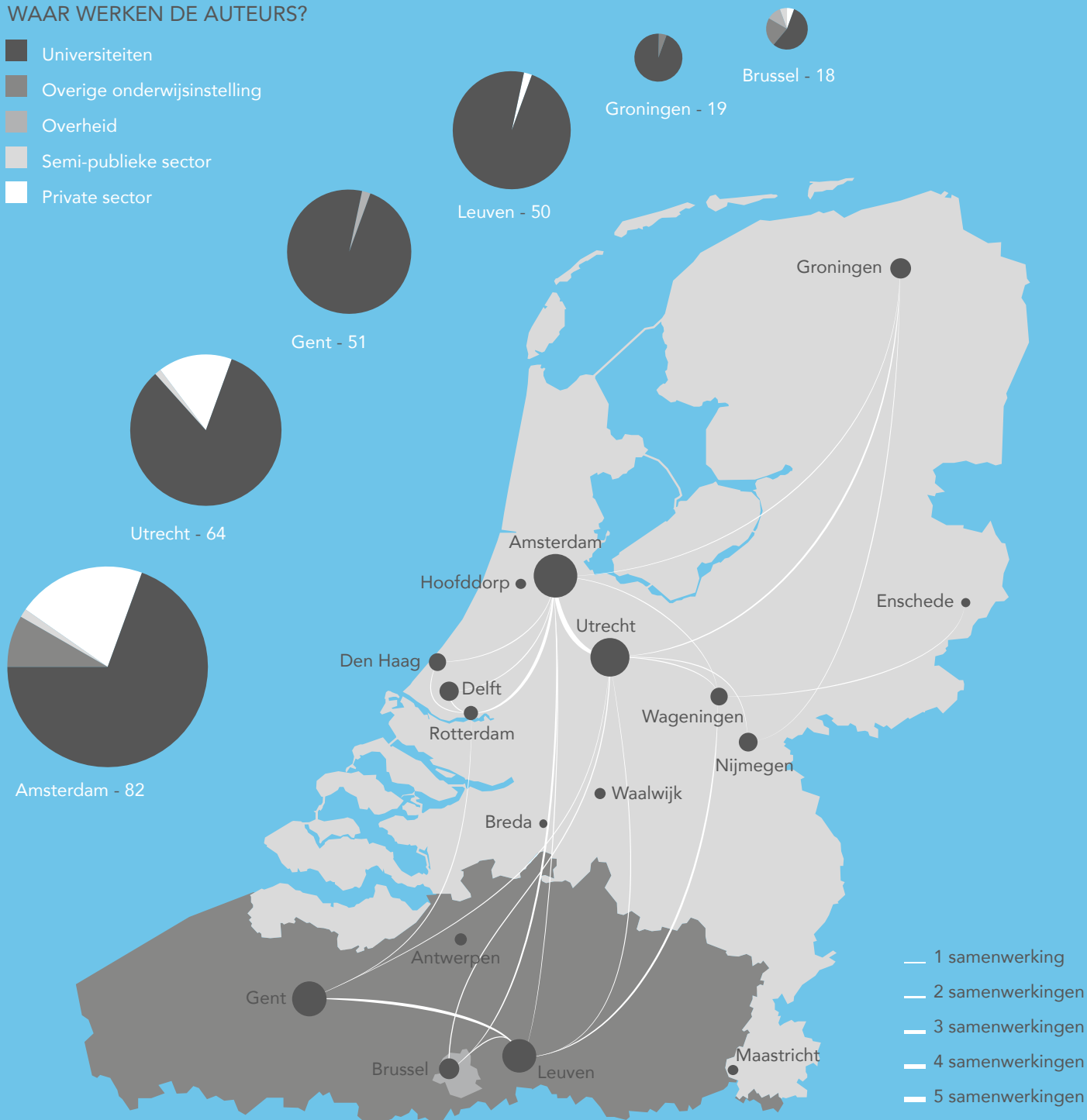
In het komende nummer verkent AGORA wat ons te doen staat in het licht van deze grote uitdagingen. Eén ding is duidelijk: het traditionele predict and provide-credo voldoet niet meer. De vervoersplanologie kan niet meer volstaan met het volgen en extrapoleren van de trends van de afgelopen decennia. Voor een duurzame toekomst zal een transitie, een fundamentele verandering in de manier waarop we ons van dag tot dag verplaatsen, op den duur onontkoombaar zijn. Een kritische analyse van onze huidige vervoersplanologie is daarom noodzakelijk. Maar we kijken ook verder, de toekomst in. Een transitie naar duurzame mobiliteit is immers per definitie een langetermijnproject. In het komende nummer verkennen we deze opgave: wat zijn de mogelijkheden voor een (radicale) transitie van ons huidige vervoerssysteem? En hoe zou de toekomstige mobiliteit in Nederland, Vlaanderen en daarbuiten er dan uiteindelijk moeten uitzien?

AGORA GEOGRAPHICA

5 jaar AGORA-artikelen op de kaart

WAAR WERKEN DE AUTEURS?

AGORA

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN